

KAPITÁNY ZSUZSA – MOLNÁR GYÖRGY – VIRÁG ILDIKÓ
HÁZTARTÁSOK A TUDÁS- ÉS MUNKAPIACON

KTI Könyvek
2.

Sorozatszerkesztő
Fazekas Károly

Kapitány Zsuzsa – Molnár György – Virág Ildikó

HÁZTARTÁSOK A TUDÁS- ÉS MUNKAPIACON

MTA Közgazdaságtudományi Intézet
Budapest, 2005

A kiadó címe:
MTA Közgazdaságtudományi Intézet
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
A kiadvány megrendelhető:
Nyíri Judittól, a kiadó címén
e-mail: nyiri@econ.core.hu
telefon: (06-1) 309-2651
telefax: (06-1) 309-2650

Sorozatszerkesztő:
FAZEKAS KÁROLY

Írta:
KAPITÁNY ZSUZSA, MOLNÁR GYÖRGY, VIRÁG ILDIKÓ

Készült *A tudás alapú társadalom és munkaerőpiac Magyarországon a XXI. században* című Nemzeti Kutatás-fejlesztési Program keretében az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, valamint a Közös a Jövő Munkahelyeiért Közalapítvány támogatásával.

Copyright © MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2005

ISBN 963 9588 32 6
ISSN 1786-5476

Felelős kiadó: Fazekas Károly
Olvasószerkesztő: Patkós Anna
Nyomdai előkészítés: Szalai Éva
Készült az ERFO Nyomdában
Felelős vezető: Horváth László igazgató

Tartalom

Előszó	7
--------------	---

Kapitány Zsuzsa–Molnár György: A magyar háztartások jövedelmi és fogyasztási mobilitása az ezredfordulón

Bevezetés	11
1. Az alkalmazott módszerek rövid ismertetése	17
2. A reáljövedelem és reálkiadás változása	19
3. Jövedelmi és kiadási egyenlőtlenségek	30
4. A relatív jövedelmi és kiadási mobilitás	39
5. A szubjektív mobilitás és a relatív mobilitás kapcsolata	46
6. Kapcsolat a változó anyagi helyzet és a háztartások reakciói között	57
Összefoglalás	62
Irodalom	66

Virág Ildikó: A munkapiacra eladható képzettség a családi költségvetés tükrében

Bevezetés	73
1. Az oktatás és a munkaerő-piaci részvétel háztartási háttere és mutatói	78
2. Az anyagi helyzet változásának hatása a fiatalok oktatásával kapcsolatos döntésekre	96
Következtetések	110
Irodalom	112
Melléklet	114

Függelék

Molnár György: Az adatállomány és a rotációs panel

1. A háztartási költségvetési felvétel néhány jellegzetessége	141
2. A rotációs panelek előállításának módja	144
Irodalom	148
Melléklet	149

Előszó

A tudás és a munkaerő termelésének és újratermelésének egyik legfontosabb színtere a háztartás. A kilencvenes évek elején lezajló makrogazdasági folyamatok, különösen a GDP csökkenése, a gazdaság szerkezeti átalakulása, a magas infláció, a nyílt munkanélküliség megjelenése és növekedése jelentős eltéréseket hoztak létre a háztartások gazdálkodásában, aktivitásában és képzettségében is. A különböző típusú háztartások – taglétszámuk, összetételük, tagjaik gazdasági aktivitása, képzettsége, egészségi állapota, lakóhelyük és lakáshelyzetük, vagyoni helyzetük és számos egyéb tényező függvényében – a társadalmi és gazdasági változásokra igen eltérő módon reagáltak. *E kötet két tanulmányának háttéréül szolgáló kutatás alapvető célja ezeknek a reakcióknak a vizsgálata volt, amely kutatás elsősorban a háztartások jövedelmi, kiadási, aktivitási és képzettségbeli egyenlőtlenségének és mobilitásának elemzésére koncentrált, különös tekintettel ezek időbeli változására.*

Miközben a piaczgazdaságba való átmenet a társadalom azon csoportjai számára, amelyek képesek voltak a gyors alkalmazkodásra, egyértelműen előnyös volt, addig a háztartások egy része a kilencvenes évek folyamán lemaradt. Emelkedett a pénzügyi bizonytalanságban élők száma, a háztartások jelentős hányadának pedig hozzá kellett szoknia a lehetséges vagy már be is következett társadalmi lesüllyedés tényéhez. Ez a lesüllyedés elsősorban az alacsony vagy nem konvertálható képzettségűekre volt jellemző, de leértékelődött az ugyanolyan tudással rendelkező idősebb korosztály a fiatalabbhoz képest, az eredetileg alacsonyabb jövedelmű munkanélküli pedig nagyobb valószínűséggel maradt munkanélküli, mint az eredetileg magasabb fizetéssel rendelkező társa.

Kutatási eredmények azt mutatják, hogy a jövedelmi (kiadási, aktivitási és képzettségbeli) polarizáció az ezredfordulóra – szemben a rendszerváltozás utáni első évekkel – fokozódó relatív jövedelmi (kiadási, aktivitási és képzettségbeli) immobilitással párosult. Ez viszont azt jelenti, hogy a háztartások egyenlőtlensége és mobilitása, a háztartásfők aktivitási típusa, a szülők iskolai végzettsége és foglalkozása valószínűleg jelentős mértékben meghatározzák a családba tartozó fiatalok tanulási és később a munkapiaci esélyeit is. *A jövedelmi, a vagyoni, a munkaerőpiaci és a képzettség szerinti immobilitás egymást kölcsönösen erősítő hatású.* Mindez alapvető hatással van a generációk közötti – tág értelemben vett – tudástranszferre, ami azt a veszélyt rejt magában, hogy az idősebb generáció kedvezőtlen pozíciói több generáción keresztül tovább öröklődnek. A kérdés az, hogy ez a tendencia megfordítható-e, és a makrogazdasági folyamatok kedvező alakulása, a növekedés gyorsulása és a makroszintű jövedelmek növekedése eléri-e azokat a háztartásokat is, amelyek az átmenet kezdeti szakaszában kialakult kedvezőtlen folyamatok hatására lesüllyedtek, vagy immobilokká váltak.

Kutatásunk elsődleges célja az volt, hogy minél pontosabban feltárjuk a fenti-ekben vázolt makrohatások és a háztartások mikroreakcióinak dinamikáját, valamint számba vegyük a háztartások tudás- és munkapiaci pozícióit meghatározó legfontosabb tényezőket. A kötet első tanulmányában (*A magyar háztartások jövedelmi és fogyasztási mobilitása az ezredfordulón*) először a háztartások jövedelmi és kiadási egyenlőtlenségeit, a kilencvenes években kialakult egyenlőtlenségi rendszert elemezzük. A tanulmány fő célja a magyar háztartások pozícióváltozásainak követése az ezredfordulón, az abszolút, a relatív és a szubjektív mobilitási változók segítségével. A második tanulmányban (*A munkapiacon eladható képzettség a családi költségvetés tükrében*) ugyanezen háztartások esetében az aktivitási és képzettségbeli egyenlőtlenségeket, valamint a munkaerő-piaci és tudásbeli mobilitást vizsgáljuk.

Kötetünk mindkét tanulmánya ugyanarra az adatállomány-rendszerre épül. A KSH háztartási költségvetési felvétele (HKF) keretében évenként mintegy tízezer háztartás szolgáltat adatokat, többek között a háztartás tagjainak aktivitására, iskolai végzettségére, a háztartás jövedelmeire és kiadásaira vonatkozóan. Ezekből az adatokból 3 év hosszúságú, úgynevezett rotációs háztartáspaneleket állítottunk elő, amelyek esetenként mintegy 1800 háztartás adatait tartalmazzák. Az 1999 és 2001 közötti rotációs panelhez egy kiegészítő kérdőívet is csatoltunk. Elemzésünk során a teljes HKF-adatállományokat, a rotációs paneleket és a kiegészítő kérdőívre adott válaszokat is felhasználjuk. Az adatállományok részletes ismertetése és a kiegészítő kérdőív a tanulmányokat követő *Függelék*ben található.

KAPITÁNY ZSUZSA – MOLNÁR GYÖRGY

A MAGYAR HÁZTARTÁSOK
JÖVEDELMI ÉS FOGYASZTÁSI MOBILITÁSA
AZ EZREDFORDULÓN

Bevezetés

A háztartások jövedelmi és kiadási egyenlőtlenségeinek nagysága és megoszlása tekinthető ugyan az általános anyagi helyzet és a jólét egyfajta közelítésének, de az egyenlőtlenségek vizsgálata önmagában nem ad kielégítő választ arra, hogy miként változtak a háztartások anyagi helyzetét és jólétét alapvetően meghatározó relatív jövedelmi és kiadási pozíciók. A háztartások anyagi helyzetének árnyaltabb vizsgálatához szükségünk van a háztartások relatív jövedelmi és kiadási pozícióiban bekövetkezett időbeli változások, a jövedelmi és kiadási kategóriák közötti elmozdulások részletes elemzésére is.

A Gini-mutatók, a decilisarányok, a szegénységgráták bemutatása az átmeneti időszak jellegzetességeit elemző kutatások esetében szinte kötelező. A mobilitás vizsgálata – azaz: milyen volt a jövedelmek és a kiadások dinamikája az átmenet kezdeti és későbbi éve között – már ritkábban fordul elő a magyar társ kutatásokban. A reáljövedelmek időbeli alakulásának bemutatását ugyan sokan elvégzik, de a mobilitás elemzése csak azok számára lehetséges, akik rendelkeznek longitudinális panelfelvételekkel. A mobilitás vizsgálata azonban megkerülhetetlen, hiszen a dinamika írja le azokat a folyamatokat, amelyek eredményeképpen az új jövedelemmegoszlások kialakulnak. (Erről a kérdésről igen részletes elemzést olvashatunk *Habich–Spéder* [1998] és [1999] munkáiban.)

A háztartások jövedelemmegoszlásának és relatív anyagi helyzetének időbeli elemzéséhez tehát egyrészt szükségünk van a jövedelemegyenlőtlenség szintjének és trendjének ismeretére, másrészt ismernünk kell az új jövedelemmegoszlásokat létrehozó jövedelmi mobilitás időbeli alakulását is. A háztartások anyagi helyzete szempontjából az egyenlőtlenségi és mobilitási trendeken kívül a gazdasági növekedés iránya is fontos változó, a növekedés iránya mellett annak mértéke és az egyes jövedelemcsoportok (szegények, gazdagok) közötti megoszlása pedig jelentős befolyásoló tényező lehet. Szemben a kilencvenes évek elején és közepén megfigyelhető hanyatlással, a kilencvenes évek végén Magyarországon az átlagjövedelem több éven keresztül tartó folyamatos növekedése mellett alakult ki az egyenlőtlenségek és a mobilitás új kapcsolata, amely kapcsolat a jövedelemmegoszlásokat és a háztartások relatív anyagi helyzetét is átrendezte. Az elemzés e három elengedhetetlenül szükséges faktoráról lásd részletesebben *Jenkins–Van Kerm* [2003] tanulmányát.

Az egyenlőtlenség, a mobilitás és a növekedés együttes vizsgálata a nemzetközi kitekintéshez, az egyes országok egyenlőtlenségi, mobilitási és növekedési pályáinak összehasonlításához is nélkülözhetetlen. Az egyes országok jövedelmi egyenlőtlenségi szintjének és trendjének megítélésében, valamint az egyenlőtlenségi trend magyarázatában a szakirodalom ugyanis korántsem egységes, az egyenlőtlenségek alakulásának magyarázatához az egyes kutatók különböző elméleti meg-

közelítéseket és igen eltérő fogalmi apparátusokat használnak (lásd erről a kérdésről Atkinson [2003] tanulmányát). Annak ellenére, hogy tanulmányunkban nem vállalkozunk sem a fenti iskolák elemzésére, sem részletesebb nemzetközi összehasonlításra, a tanulmány 3. fejezetének végén kísérletet teszünk arra, hogy egyenlőtlenségi mutatóinkat elhelyezzük néhány ország egyenlőtlenségi mutatóinak sorában. A nemzetközi összehasonlítást ugyan az utóbbi években megkönnyíti, hogy az Európai Unió egyre részletesebb statisztikai összehasonlításokat készít a jelenlegi és a jövőbeli tagországok egyenlőtlenségi rendszereiről, különös tekintettel a szegénységre vonatkozóan, de ugyanakkor az összehasonlítást igen megnehezíti az adatfelvételek és az azonos időszakokra vonatkozó országos adatbázisok különbözősége, valamint az egyenlőtlenségi és mobilitási mutatók együttes használatának a hiánya.

A Társi magyar háztartáspaneljére (MHP) és háztartásmonitoraira alapozott kutatások szerint a rendszerváltás óta eltelt időszak a társadalmi rétegződés szempontjából három jól elkülönülő szakaszra osztható.¹ A *kilencvenes évek elején* – amikor a rendszerváltás mély gazdasági válsággal kapcsolódott egybe – a társadalmi és ezzel egy időben a jövedelmi egyenlőtlenségek radikálisan megnőttek, ugyanakkor a mobilitás is nőtt. Megjelent egy jelentős, felfelé törekvő vállalkozói réteg, miközben a versenyképes és alkalmazkodni képes menedzserek és értelmiségiek anyagi helyzete is gyorsan javult. Ugyanakkor – a Társi kutatóinak véleménye szerint – a szegénység mélysége lényegében nem változott, de a gazdasági válságból adódó általános életszínvonal-csökkenés miatt a középrétegek jelentős része csúszott le, és került szegénység közeli állapotba.

A *kilencvenes évek közepén* az egyenlőtlenségi rendszer a gazdasági növekedéssel párhuzamosan változott. Az *egyenlőtlenségek növekedése először lelassult*, majd a meginduló és felülről lefelé terjedő általános növekedés lényegében stabilizálta az egyenlőtlenségeket, miközben a mobilitás csökkent. A középrétegek helyzete stabilizálódott, de a tovább folytatódó polarizáció éppen ezt a réteget érintette a legnagyobb mértékben.

Az *ezredfordulón* újabb tendenciákat figyelhetünk meg. Feltételezésük szerint a több évig tartó növekedés, a minimálbér emelése, a szociálpolitikai és nyugdíjpolitikai intézkedések, valamint a vállalkozói szféra kedvező piaci helyzete és a közszolgáltatásban dolgozókat támogató kormányzati intézkedések hatására általában javult a háztartások anyagi helyzete, de a felső és alsó rétegek anyagi helyzetének javulása nagyobb mértékű volt, mint a népesség középső 40-50 százalékaé.

¹ A Társi munkatársainak legfrissebb kutatási beszámolója a Társi Monitor-jelentéseinek legújabb kötetében, Szívós-Tóth (szerk.) [2004]-ben található. Lásd elsősorban Kolosi-Róbert [2004] és Tóth [2004a]. A társadalmi rétegződést, az egyenlőtlenségeket és a mobilitást vizsgáló számos korábbi tanulmány közül a következőket említenénk meg: Andorka-Tóth-Ferge [1997], Collins-Redmond [1997], Fábíán-Róbert-Szívós [1998], Fábíán-Kolosi-Róbert [2000], Förster-Pellizzari [2000], Förster-Tóth [1998], Förster-Szívós-Tóth [1999], Galasi [1998], Habich-Spéder [1998], [1999], Heinrich [1999], Kattuman-Redmond [1997], [2001], Lokshin-Ravallion [2000], Medgyesi-Szívós-Tóth [2000], Milanovic [1999], Pudney [1994], Redmond-Kattuman [2001], Révész [1994], Rutkowski [2001], Sik-Tóth [1997], Spéder [1998], Tóth [2003], [2004a], [2004b], Tóth-Andorka-Förster-Spéder [1994], van de Walle-Ravallion-Gautam [1994].

A folyamatok időbeli alakulásának vizsgálata szempontjából azonban szeretnénk felhívni az olvasó figyelmét a Táрки adatállományának egy hiányosságára: az MHP 1997 tavaszán lezárult, ezzel a Táрки adatállományának paneljellege megszűnt. 1997-től kezdődően a Táрки háztartásmonitor-adatai évenként egymástól független mintájú adatfelvételekből származnak. Ezekre az adatokra alapozva tehát képet kaphatunk például a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásáról az egyes években, de a különböző társadalmi csoportok relatív jövedelmi pozícióinak időbeli változásáról már nem. A Táрки munkatársai a 2003-as Monitor-kutatás során retrospektív módszerrel adatokat gyűjtöttek a kérdezettek aktivitási és foglalkozási történetéről 1988 és 2003 között, hogy részben pótolják az időszak második felében a panel-adatállomány hiányát. Az életútípusok és a státuscsoportok összehasonlításával szintén a társadalmi pozíció és a munkaerő-piaci részvétel kapcsolatát próbálták elemezni. *Az elemzés egyértelműen bizonyította, hogy a munkaerő-piaci részvételnek meghatározó szerepe van a társadalmi rétegződésben, és fordítva.* A társadalmi helyzetet a megszakítás (időszakos vagy tartós munkanélküliség, inaktivitás) jobban veszélyezteti, és az elmúlt tizenöt évben is nagyobb státuszvesztést okozott, mintha valaki képes volt végig a munkaerőpiacon maradni, akár azon az áron is, hogy rosszabb foglalkozási pozícióba került.

A Magyarországon pillanatnyilag egyedülálló, a mélyebb elemzéseket megalapozó és a mobilitási viszonyok elemzését is lehetővé tévő háztartáspanel-adatállomány előállítását a KSH *háztartási költségvetési felvételének* (HKF) egy fontos sajátossága tette lehetővé számunkra. A KSH HKF adatfelvétele során a mintából minden évben a háztartások egyharmada kerül ki, így elvileg minden háztartás három évig szerepel a mintában.² A mintában három évig szerepelő háztartásokból tehát bármelyik három évre vonatkozóan egy olyan adatbázis állítható össze, mely paneljellegű. Ezt a paneladatbázist, az előállítási módjára utalva, *rotációs panelnek neveztük el.* Ilyen rotációs panelt állítottunk elő korábban az 1993–1995 és az 1996–1998 közötti időszakokra is, a *jelen kutatási program keretében pedig az 1998–2000, valamint az 1999–2001 közötti rotációs paneleket hoztuk létre.*

A rotációs panelekkel végzett számításaink a Táрки előbbieken összefoglalt kutatási eredményeit egyrészt megerősítik, másrészt jelentős mértékben árnyalják. Korábbi kutatásaink során az 1993–1998 közötti időszakra vonatkozóan vizsgáltuk a magyar háztartások jövedelmi és kiadási egyenlőtlenségeit, valamint jövedelmi és kiadási mobilitását.³ Ennek során megállapítottuk, hogy 1993 és 1996 között a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése – bár a kilencvenes évek elejéhez képest lassabb ütemben – tovább folytatódott. A kiadási egyenlőtlenségek viszont a Bokros-csomag hatására 1995–1996-ban jelentősen megnöttek. 1996 és 1998 között a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése megállt, szintjük stabilizálódott, és a Bokros-csomag közvetlen hatásának lezárultával a kiadási egyenlőtlenségek is visszarendeződtek korábbi szintjükre.

² A gyakorlatban a folytatódó adatfelvételen való részvétel megtagadása miatt nagyobb arányú a cserélődés. Erről a későbbiekben még részletesen írunk.

³ *Kapitány–Molnár* [2001], [2002a], [2002b], [2004].

Korábbi számításaink alapján az egyenlőtlenségek 1993–1995 közötti enyhe növekedése egyértelműen a tartós munkanélküliség által sújtott háztartásoknak volt tulajdonítható. Konkrétan azoknak a háztartásoknak, amelyeknek mindhárom évben volt munkanélküli tagjuk.⁴ Az egyenlőtlenségek stabilizálódásával párhuzamosan kimutattuk a relatív jövedelmi mobilitás folyamatos csökkenését. Ez azt jelenti, hogy csökkent az egyes háztartások esélye arra, hogy változtassanak a többi háztartáshoz viszonyított relatív jövedelmi pozíciójukon.

Jelen kutatásunk egyik alapkérdése az, hogy *az ezredforduló tájékán – az átlagjövedelem több éven keresztül tartó növekedésének időszakában – beállt-e valamilyen változás az egyenlőtlenségek és főleg a mobilitás fentiekben vázolt trendjében*. E kérdésre válaszolva számos forgatókönyvben gondolkozhatunk. A jövedelmeknek a kilencvenes évek első felében bekövetkező csökkenése – mint láttuk – együtt járt az egyenlőtlenségek növekedésével. A jövedelmeknek a kilencvenes évek második felében bekövetkező növekedése elvileg esélyt teremtett arra, hogy a gazdasági növekedés beindulásával párhuzamosan a korábban hátrányos helyzetbe került háztartások egy része képessé váljon helyzete javítására, a múltban felhalmozódott lemaradása csökkentésére. Ami természetesen együtt járhat az egyenlőtlenségek csökkenésével is. Az ezzel ellentétes forgatókönyv szerint a növekedés hasznát kizárólag a jómódúak aratják le, amely esetben a növekedéssel párhuzamosan ismét meglódul az egyenlőtlenségek növekedése.

Számításaink szerint *a többféle lehetőség közül az egyenlőtlenségek szintjének stabilizálódása, illetve enyhe növekedése következett be, amit számos nemzetközi kutatás is megerősít*. Eredményeinkkel harmonizáló állítást olvashatunk Tóth [2003], [2004a], [2004b] munkáiban, ahol a szerző a Tárki adatbázisán végzett elemzései alapján 1996 és 2001 között Magyarországon lényegileg egy nagyon kicsit emelkedő, inkább csak stagnáló jövedelemegyenlőtlenség trendet diagnosztizál. A kilencvenes évek végén hasonló dinamikáról számol be Szlovéniára vonatkozóan Stanovnik–Stropnik [2000] és Stanovnik–Stropnik–Prinz [2000] is. Az egyenlőtlenségek növekedését tekintve, a szakirodalom a tranzitív országok közül Magyarországot, Lengyelországot, Szlovéniát és a balti államokat külön csoportban sorolja. A kilencvenes évek második felében a GDP növekedési üteme és az egyenlőtlenségek változása között megfigyelt kapcsolat – a szovjet utódállamokat kivéve – a posztoszocialista országokban negatív előjelű (lásd Ivaschenko [2002], Berglof–Bolton [2003]).

Az egyenlőtlenségek szintjének lényegi változatlansága azonban megvalósulhat alacsony és magas relatív mobilitás mellett is. Az egyenlőtlenségi mutatók ugyanis is a relatív különbségeket mérik, így ha valamennyi háztartásnak ugyanabban az ütemben növekszik a jövedelme, akkor – bár a köztük lévő abszolút különbségek

⁴ A munkanélküliség fogalmát itt a megszokottól némileg eltérően értelmeztük. A KSH háztartási költségvetési felvételének (HKF) fogalomrendszeréből következően nem volt módunk sem az ILO definícióját, sem a regisztrált munkanélküliség fogalmát alkalmazni a munkanélküliek körének meghatározásához. Azokon kívül, akik valamilyen munkanélküli-ellátásban részesültek, azokat is munkanélkülinek tekintettük, akikre a HKF besorolásai közül a „nem kíván dolgozni” meghatározás illett, de nem minősültek vagyonukból élőknek.

növekednek – az egyenlőtlenség szintje mobilitás nélkül marad változatlan. Változatlan maradhat azonban az egyenlőtlenség szintje akkor is, ha magas mobilitás mellett folyamatos helycserék zajlanak a relatív jövedelmi pozíciók között. Egy munkaerő-piaci példával élve: a munkanélküliség szintje lehet ugyanannyi akkor is, ha folyamatosan ugyanazok a munkanélküliek több éven keresztül, és akkor is, ha senki sem munkanélküli egy évnél tovább. Ugyanígy megvalósulhat az egyenlőtlenségek szintjének lényegi változatlansága alacsony és magas relatív mobilitás mellett is. Természetesen a két szélső típus között számos további eset is előfordulhat. Az egyenlőtlenség aggregált szintje változatlan maradhat akkor is, ha egyes rétegeknek nemcsak a relatív, hanem akár az abszolút helyzete is romlik, miközben más rétegek körében viszonylag élénk a mobilitás. Kutatásunk egyik legfontosabb kérdése tehát az, hogy valójában hogyan alakultak a mobilitási folyamatok az 1998–2001 közötti időszakban.⁵

Miközben mind a Táрки, mind a mi számításaink szerint megállt a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése, a közvélemény szerint azok folyamatosan tovább növekednek. (A kérdésre számos válasz adható, lásd Tóth [2003].) Természetesen az is a lehetőségek között van, hogy az egyenlőtlenségek tényleg tovább növekedtek, csak rosszul mérjük őket, mivel a felmérések nem érik el a leggazdagabbakat és a legszegényebbeket. Mint a fentiekben már láttuk, egy másik lehetőség az lehet, hogy a jövedelmi egyenlőtlenség stagnálása növekvő abszolút különbségek mellett valósul meg, és az emberek az abszolút különbségek növekedését érzékelik valójában.

Úgy gondoljuk, hogy az egyenlőtlenség növekedésének percepcióját keltheti az a körülmény is, ha az emberek azt érzékelik, hogy nincs módjuk relatív helyzetükön javítani, sőt, hogy relatív pozíciójuk romlik. Ahogy a szegénység sem írható le csupán objektív kategóriákkal, a szubjektív jóllétet és a mobilitás szubjektív percepcióját a jövedelmi helyzettel csak részben tudjuk megmagyarázni. A háztartások saját jövedelmi mobilitása, illetve a háztartások referenciacsoportjainak a pozícióváltozása igen fontos szerepet játszik a jóllét és a jövedelmi helyzet szubjektív magyarázatában.⁶ A KSH háztartási költségvetési felvételében 2001-ben harmadik éve részt vevő háztartásokat a kiegészítő adatfelvétel keretében arról kérdeztük, hogy véleményük szerint az anyagi helyzetük romlott, javult vagy változatlan maradt a kérdezést megelőző három év során. A *szubjektív mobilitás* így bevezetett fogalmának elemzésével lehetőségünk van a háztartások *abszolút, relatív és szubjektív mobilitásának* összehasonlítására is.

A változó makrogazdasági folyamatok és az egyéni mikroszintű reakciók együttes elemzésével az egész népesség tényleges és szubjektív mobilitása közti eltérésre is következtethetünk. Ez az eltérés jelentős hatással lehet a gazdaság makro-

⁵ A mobilitási folyamatokkal kapcsolatos eredményeinkről lásd később. A tanulmányban – ahol a folyamatok nyomon követése érdekében szükséges – 1993-tól kezdődően mutatjuk be számításaink eredményeit. Ebből az 1993–1998 közötti időszakra vonatkozó eredmények korábbi kutatásainkból származnak, az ezt követőek pedig az NKFP kutatási program termékei.

⁶ A magyar irodalmat illetően lásd Tóth [2003], Sági [1999a], [1999b], [2002], [2004], Róbert [1999], [2000], Lelkes [2003], Gábos–Szivós [2004].

trendjeire is, így egy egész gazdaság mobilitásának értékelésekor igen fontos szempont lehet a mobilitással kapcsolatos vélekedések és a tényleges mobilitás közötti viszony.⁷

A családi háttér a társadalmi helyzet továbbörökítésében, illetve a háztartások és az egyének életpályájának alakulásában az egyik leginkább meghatározó tényező. Az erről szóló gazdag irodalomból itt csupán az egyik legfrissebb magyar adatfelvételen alapuló munkát, a *Család változóiban 2001* című tanulmányt emeljük ki (KSH [2002]). A KSH kutatóinak eredményei is megerősítik azt a hipotézisünket, amely szerint az átöröklésben különösen döntő tényező a háztartások vagyoni és kulturális tőkéje. Magyarországon is, mint általában mindenütt a világon, az iskolázottsági és a foglalkozási helyzet átöröklése az egyik legerősebb tendencia. A KSH kutatásai is azt bizonyítják, hogy a gyermekek és szüleik továbbtanulási, továbbképzési szándékaiban igen fontos szerepet játszik a szülők jövedelmi, vagyoni és kulturális háttere. A társadalmi és gazdasági viszonyokból eredő egyenlőtlenségek már az iskolán belül megjelennek, így a kedvezőbb helyzetben lévő háztartások előnyösebb pozícióikat már az iskolán keresztül, majd a generációk közötti transzferek segítségével, végül a transzgenerációs vagyon átadásával örökítik át gyerekeikre.

A szubjektív mobilitást elsősorban a különböző szintű abszolút és relatív jövedelmi és kiadási mobilitás változókkal hasonlítjuk össze. A szubjektív mobilitást mérő változónkat a háztartások reáljövedelmének és reálkiadásának időbeli változásával is összevetjük. A háztartások anyagi-gazdasági helyzetének szubjektív megítéléséről már korábban is születtek tanulmányok. (Lásd a KSH [2001] tanulmányát, amely a magyar háztartások gazdálkodási magatartásának legfontosabb elemeit foglalja össze.)

Tanulmányunkat az alkalmazott módszerek rövid ismertetésével kezdjük. Ezt követi a reáljövedelem és reálkiadás változásának elemzése, amelynek során kitérünk egyes társadalmi csoportok relatív jövedelmi és kiadási helyzetében bekövetkezett változásokra is. Tanulmányunk 3. fejezetében a jövedelmi és kiadási egyenlőtlenségek időbeli alakulásával foglalkozunk. A 4. és 5. fejezet a relatív jövedelmi és kiadási mobilitás alakulásának, majd a relatív és a szubjektív mobilitás kapcsolatának elemzését tartalmazza. A 6. fejezetben a kiegészítő kérdőívre adott válaszok alapján azt vizsgáljuk, hogy a háztartások mely tényezőket tekintik anyagi helyzetük romlása vagy javulása – azaz szubjektív mobilitásuk – legfontosabb okainak, és milyen válaszokat adtak helyzetük változására. A tanulmányt a legfontosabb eredmények összefoglalása zárja.

⁷ Lásd Róbert [1999], [2000] magyar és nemzetközi eredményeit a társadalmi mobilitás méréséről a tények és a vélemények tükrében.

1. Az alkalmazott módszerek rövid ismertetése

A számítások során használt módszerek közül az ekvivalens jövedelmek (más megközelítésben fogyasztási egység) és a mobilitási mutatók meghatározása igényel bővebb ismertetést.

Az egy főre jutó jövedelem, illetve fogyasztás nem tükrözi megfelelően a vizsgált háztartás jövedelmi viszonyait, mert a háztartás tagjainak számától függően eltérő az ugyanolyan szintű megélhetéshez szükséges jövedelem (kiadás) mértéke. A háztartás mérete szerinti korrekció érdekében különböző ekvivalenciaskálákat szoktak alkalmazni. Mi a tanulmány során az egyik legegyszerűbb skálával dolgozunk. Jelölje L a háztartás tagjainak számát! Az $L^{0,73}$ értéket tekintjük egy *fogyasztási egységnek*. A fogyasztási egység nagysága kétfős háztartás esetén 1,66; háromfős háztartás esetén 2,23; négyfős háztartás esetén 2,75 és így tovább. Az *ekvivalens jövedelmet (kiadást)* úgy kapjuk, hogy a háztartás összjövedelmét $L^{0,73}$ -mal osztjuk. *A tanulmány során – ha külön nem hangsúlyozzuk, hogy egy főre jutó értékről van szó – mindig az ekvivalens jövedelmet (kiadást) alkalmazzuk.*

A *relatív jövedelmi (kiadási) mobilitás* mérésére egy sajátos, a tranzíciós mátrixok módszeréhez hasonló, de attól több tekintetben eltérő eljárást alkalmazunk.⁸ A tranzíciós mátrixokból kiinduló módszerek során – amelyek szintén a relatív és nem az abszolút mobilitást vizsgálják – első lépésben azt nézik meg, hogy a mintában szereplő személyek milyen arányban kerültek a vizsgált időszak kezdő és végpontja között egyik jövedelmi csoportból (például kvintilisből) a másikba, majd a tranzíciós valószínűségek mátrixából állítanak elő valamilyen mutatót, például a Prais-indexet vagy a sajátérték-indexet. A módszer hátránya, hogy alkalmazása során – a kiinduló helyzettől függően – nagyon különböző mértékű változások minősülhetnek egyformának, ugyanolyan mértékűek pedig különbözőnek. Így például, ha valaki nagyon csekély pozícióváltozás eredményeként egyik kvintilis tetejéről a következő kvintilis aljára kerül, azt mobilnak tekint a módszer, míg az egyik kvintilis aljáról ugyanennek a tetejére való kerülést immobilnak.

Ennek a hiányosságnak a kiküszöbölésére a relatív mobilitás mérésére a következő megoldást alkalmazzuk. A jövedelem nagysága szerint növekvő sorrendbe rendezzük a mintában szereplő N személyt, és mindenkihez hozzárendeljük helyezési számát. Mind N , mind pedig a helyezési szám lehet a súlyozás eredményeként felszorozott érték is. Amennyiben több személynek ugyanannyi a jövedelme (ez a tipikus eset, hiszen a háztartások többségében egynél több személy van, és mind-

⁸ Korábbi munkáinkban, pl. *Kapitány–Molnár* [2002b]-ben, más típusú, a jövedelemeloszlásokat közvetlenül, egy lépésben felhasználó mobilitási mutatók alkalmazhatóságát is megvizsgáltuk. Elemzési céljainknak az ebben a tanulmányban felhasznált mutató felel meg a legjobban.

egyiküknek ugyanannyi a jövedelme), akkor a legelső sorszámot rendeljük mind-egyikükhöz.

Jelölje h_1 az adott személy helyezési számát a vizsgált időszak első, h_2 pedig az utolsó évében! Definíció szerint 10 százalékos szinten immobilnak tekintjük a szóban forgó személyt, ha $|h_2/N - h_1/N| \leq 0,1$, vagyis ha relatív pozíciója nem változik 10 százaléknál nagyobb mértékben. 10 százalékos szinten felfelé mobilnak nevezzük, ha $h_2/N - h_1/N > 0,1$ és lefelé mobilnak, ha $h_2/N - h_1/N < -0,1$. Értelem-szerűen adódik a 20 százalékos szintű mobilitás definíciója is.

A fenti módszertani szempontokon túl tartalmi oka is van a mobilitás ilyen vizsgálatának. Valamifajta absztrakt csoportosítás helyett sokkal életszerűbbnek tartjuk annak vizsgálatát, hogy történt-e érdemleges mértékű elmozdulás a kiinduló helyzethez képest. Ebben a megközelítésben a mobilitás szintjét hibaküszöb-nek is tekinthetjük: ha az elmozdulás mértéke a megadott hibahatáron belül marad, akkor azt változatlan helyzetnek tekintjük. Mint a második fejezetben látni fogjuk, az így kialakított mobilitási mutató kiválóan alkalmas a szubjektív mobilitással történő összevetésre is.

A tanulmányban alkalmazott adatállománnyal és a rotációs panel előállításával kapcsolatos információkat a Függelékben foglaljuk össze, most csak a legfontosabbakat emeljük ki. Adataink alapját a KSH háztartási költségvetési felvétele jelenti (HKF). Amikor a tanulmányokban a teljes mintáról van szó, akkor mindig a HKF-re utalunk. A teljes minta minden évben körülbelül 9500 háztartást tartalmaz. Elvileg minden háztartás 3 évig marad a mintában, így a HKF-ből hároméves rotációs paneleket tudtunk előállítani. A kilencvenes évek második felében, a lemorzsolódás miatt a rotációs panelek mérete csupán 1700–1900 háztartás között volt, sőt az 1997–1999 közötti időszakban a panel olyan kicsi lett, hogy nem volt felhasználható. A HKF 2001. évi adatfelvétele során azok a háztartások, amelyek akkor már harmadik éve voltak a mintában egy kiegészítő kérdőívet is kitöltöttek.

A tanulmány során végig a háztartások *nettó jövedelmével* számolunk, amely tartalmazza a saját termelésből történő fogyasztás értékét és a mezőgazdasági bevételek és kiadások egyenlegét is. A jövedelem képzésekor figyelembe vettük a háztartáson kívülről kapott, illetve háztartáson kívülre adott támogatások egyenlegét is. A tanulmány során alkalmanként kétféle kiadásfogalommal dolgoztunk. A *szűkített kiadás* nem tartalmazza a tartós fogyasztási cikkekre (beleértve a lakásépítést, felújítást, ingatlanvásárlást is) fordított összegeket. Ha csupán *kiadást* említünk, akkor a teljes kiadásról van szó.

2. A reáljövedelem és reálkiadás változása

Az 1. táblázat néhány makromutató alakulását mutatja be az 1993–2001 közötti időszakban, egész százalékra kerekítve. Az adatokból jól láthatóan a GDP viszonylag erőteljesebb növekedése 1997-ben kezdődött el, és a vizsgált időszak hátralévő részében a GDP növekedési üteme minden évben elérte a 4-5 százalékot. Egy év késéssel, 1998-tól követte a GDP-t a reáljövedelem és a reálfogyasztás dinamikus növekedése, a reáljövedelem esetében – legalábbis a makroadatokat alapján – 1999-ben alacsonyabb növekedési ütemmel. Eközben enyhén emelkedett a foglalkoztatottság, az infláció pedig a 10 százalékos szint körül stabilizálódott.

Az 1998 és 2001 közötti időszakban a reáljövedelem összesen 8,9, a reálfogyasztás pedig 18,8 százalékkal növekedett.

1. táblázat: Makroszintű gazdasági mutatók (előző év=100)

Év	GDP	Foglalkoztatottak	Egy keresőre jutó reálbér	Egy főre jutó reáljövedelem	Egy főre jutó lakossági reálfogyasztás	Fogyasztói árindex
1993	99	94	95	95	102	123
1994	103	98	107	103	100	119
1995	101	98	88	95	93	128
1996	101	99	95	99	97	124
1997	105	100	105	101	101	118
1998	105	101	103	104	105	114
1999	104	103	102	101	105	110
2000	105	101	102	104	105	110
2001	104	100	105	104	105	109

Forrás: KSH [2003].

Ha a háztartások reáljövedelmének és reálkiadásának változását a HKF adatai alapján számítjuk, akkor a fentitől eltérő képet kapunk (lásd a 2. táblázatot). A makro- és mikroadatok közötti eltérés oka a *nemzeti számlák* és a háztartási adatfelvételek közötti fogalmi és módszertani különbségekben rejlik. Nemcsak a trendben, hanem a szintekben is igen jelentősek a különbségek: a nemzeti számla a jövedelmekben mintegy kétszeres, a fogyasztásban másfélszeres értékeket mutat ki a HKF adataihoz, illetve a rotációs panel adataihoz képest. Erről bővebben írtunk a *Kapitány–Molnár* [2002b] cikkben, ezért a trendek közötti eltéréseket okozó, az eltérő számbavételből adódó különbségek közül most csak hármat emelünk ki.

2. táblázat: A háztartások egy főre jutó reáljövedelem és reálkiadás növekedési ütemei a HKF alapján (előző év = 100)

Év	Teljes minta		Rotációs panel*			
	jövedelem	kiadás	jövedelem		kiadás	
1994	98	98	99		99	
1995	89	93	90		92	
1996	91	95	90		95	
1997	100	97	99		95	
1998	106	103	105		101	
1999	106	102	106		100	
2000	102	101	103	105	100	101
2001	109	112	110		106	

*1994–1998 között az 1993–1995 és 1996–1998-as rotációs panelek alapján, 1999-ben az 1998–2000-es rotációs panel alapján, 2000-ben az első érték az 1998–2000, a második érték pedig az 1999–2001 közötti panel alapján számított növekedési ütemet tartalmazza.

Forrás: saját számítás. Ezt a további táblázatok esetében csak akkor tüntetjük fel, ha utalni kívánunk arra, hogy melyik minta alapján készült a számítás.

A legnagyobb eltérés a tulajdonosi jövedelmekben található. A kilencvenes években dinamikusan növekedett a banki kamatok és az osztalékok összege, amelyekből a háztartási adatok csak a felvett összegeket veszik számításba. Az eltérést a vállalkozók jövedelmének eltitkolásával kapcsolatos, az előző fejezetben tárgyalt jelenségek is magyarázzák. A nemzeti számlák készítésekor ugyanis a vállalkozói jövedelmeket az adóhivatal adatainak és részben erre alapozott szakértői becsléseknek a felhasználásával veszik számba. A nemzeti számla tartalmazza a saját tulajdonú lakások imputált lakbérét is, ami a kilencvenes években zajló lakáspri-
vatisáció miatt jelentősen megnőtt. Ezt – szerintünk helyesen – a háztartási költségvetési felvétel adatbázisának készítésekor nem veszik figyelembe. A további, itt nem részletezett módszertani különbségek a trendek közötti eltéréseket már kevésbé befolyásolják. Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy ha eltekintünk a legmagasabb jövedelmű vállalkozói rétegtől, akkor a háztartási adatfelvételek elég pontos képet adnak a háztartások jövedelmének és kiadásainak a kilencvenes évekbeli alakulásáról.

A két táblázatot összevetve megállapíthatjuk, hogy a háztartási adatfelvétel a csökkenés időszakában (1996-ig) összességében nagyobb jövedelemcsökkenést, a növekedés időszakában pedig (1997-től kezdődően) nagyobb növekedést mutat ki, mint a makroadatokat. Megjegyezzük, hogy az 1993–1997 közötti időszakra vonatkozóan, amikor adatainkat a Társi MHP-adataival is összevethetjük, a két háztartási felvételből származó eredmény sokkal közelebb áll egymáshoz, mint a makroadatokhoz (lásd erről *Kapitány–Molnár* [2001]). Mindkét adatfelvétel azt mutatja, hogy a háztartások jövedelmének csökkenése tovább tartott és mélyebb volt, mint amit a makro-adatok tükröznek.

Feltűnő jelenség, hogy 1998 és 2001 között a makroadatokat szerint a lakossági fogyasztás végig gyorsabban növekedett, mint a jövedelmek, a háztartási adatfelvétel szerint azonban éppen fordított a helyzet: míg a makroadatokat alapján a jö-

vedelem 9, a fogyasztás 19 százalékkal nőtt, addig a háztartási adatfelvétel teljes mintája 18 százalékos jövedelem- és 15 százalékos fogyasztásnövekedést mutat. A lakossági fogyasztás felmérésében a makro- és a mikromegközelítés módszertanilag sokkal közelebb áll egymáshoz, mint a jövedelem meghatározásában, ez indokolhatja, hogy a kétféle fogyasztási növekedési érték kevésbé tér el egymástól, mint a jövedelmiek. A háztartási költségvetési felvétel csak a háztartások fogyasztását veszi számba – az intézményben élőket nem –, ami magyarázat lehet arra, hogy miért kisebb itt a fogyasztás növekedési üteme.

A teljes minta és a panel alapján számított értékek csupán egy esetben térnek el igazán jelentősen egymástól, 2001-ben a kiadások esetében. Ennek kapcsán röviden szót kell ejtenünk a kétféle minta előnyeiről és hátrányairól. A teljes minta értelemszerűen sokkal nagyobb, ezért az ennek alapján számított különböző statisztikák hibája elvileg kisebb. Ráadásul esetünkben a panelminta több vonatkozásban – elsősorban a nagyvárosokban élők, valamint a vállalkozók alacsony aránya tekintetében – torzabb is, mint a teljes minta. Más oldalról viszont – tekintettel arra, hogy minden évben ugyanazokat a háztartásokat tartalmazza – a panel esetében az egymás utáni évek adatainak összevetése során sokkal kevésbé valószínű a mintavételi hibából adódó torzítás, mint a teljes mintánál. Mindezt figyelembe véve a 2001. évi kiadási növekedés esetében a panel alapján kapott adat tűnik reálisabbnak.

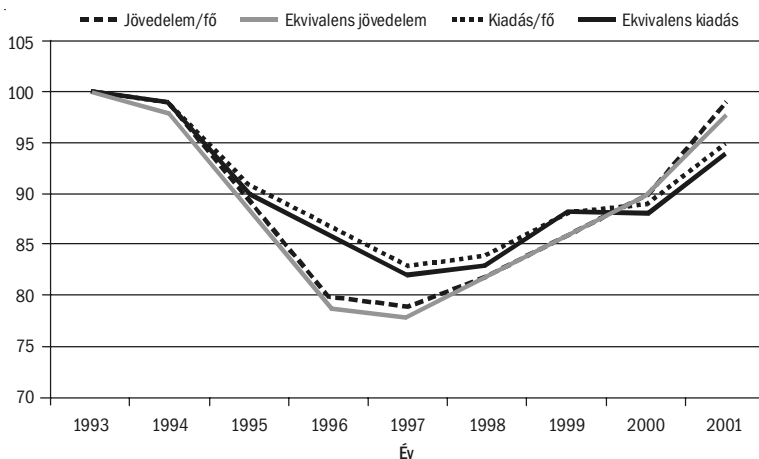
Az 1999 és 2000 közötti átmenet mindkét rotációs panelben benne van. A két érték a jövedelem esetében kismértékben különbözik egymástól. Ez az eltérés a hibahatáron belül van. A két különböző panellel kapott növekedési ütemek hasonlósága megerősíti az előző bekezdésben írtakat.

A tanulmány hátralévő részében lehetőleg elkerüljük a két rotációs panelből adódó kétféle érték közlését az 1999 és 2000 közötti átmenetre vonatkozóan, mert rontja a táblázatok áttekinthetőségét. *Az 1998 és 1999 évi adatok összevetésén alapuló értékeket (a két év közötti növekedési ütemek, mobilitás stb.) az 1998–2000-es panelből vesszük, az 1999 és 2000, illetve a 2000 és 2001 összevetésén alapulókat pedig az 1999–2001-es panelből.*

Amennyiben nem két év közötti valamilyen értelemben vett átmenetről van szó, hanem statikus összehasonlításról, akkor az 1993–1998 közötti értékeket a korábbi rotációs panelekből, az 1999–2001 közöttieket pedig az ezekre az évekre vonatkozó rotációs panelből vesszük. Ilyenkor tehát figyelmen kívül hagyjuk az 1998–2000-es panelből származó értékeket. Azért választottuk ezt a megoldást, mert az 1999–2001-es panelhez készült 2001. évi kiegészítő kérdőíven alapul tanulmányunk második fele. A táblázatokhoz kapcsolódó jegyzetben jelezzük, ha valamilyen okból eltérünk az itt jelzett általános eljárásrendtől.

A fentiek értelmében, a későbbi számításokkal való összevethetőség és az egységes kezelés érdekében a 3. táblázatban közöljük az egy főre és az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem és kiadás reálnövekedését 1993. évi bázison, az 1993–1995, 1996–1998 és 1999–2001-es panelekre alapozva. A korábban mondottak értelmében az 1999-re vonatkozó értékek nem teljesen esnek egybe a 2. táblázatból számíthatókkal. (Lásd a reálváltozók panelbeli értékeit a 3. táblázat adatait bemutató 1. ábrán is.)

1. ábra: A háztartások reáljövedelme és reálkiadása a rotációs panelek alapján (1993 = 100)

3. táblázat: A háztartások reáljövedelme és reálkiadása a rotációs panelek alapján (1993 = 100)

Év	Jövedelem/fő	Ekvivalens jövedelem	Kiadás/fő	Ekvivalens kiadás
1993	100	100	100	100
1994	99	98	99	99
1995	89	88	91	90
1996	80	79	87	86
1997	79	78	83	82
1998	82	82	84	83
1999	86	86	88	88
2000	90	90	89	88
2001	99	98	95	94

Forrás: saját számítás az 1993–1995, 1996–1998 és 1999–2001 évi rotációs panelek alapján.

Összességében 2001-re a reáljövedelem erősen megközelítette, de még nem érte el az 1993. évi szintet, a reálkiadások esetében pedig még nagyobb az elmaradás. Ez azt mutatja, hogy a visszakapaszkodás a korábbi szintre meglehetősen elhúzódozó folyamat volt, lényegében ugyanannyi ideig tartott, mint a hasonló mértékű csökkenés.

A továbbiakban – ha másként nem jelezzük – az egy főre jutó értékek helyett az egy fogyasztási egységre jutó, úgynevezett ekvivalens jövedelemmel és kiadással dolgozunk. Amint az a 3. táblázatból látható, a teljes lakosságra vonatkozó átlagok esetében az egy főre jutó és az ekvivalens jövedelmek (kiadások) között csekély a különbség.

A reáljövedelem és reálkiadás változásának jövedelmi (kiadási) csoportok szerinti szerkezetét mutatja be a 4. táblázat. Rögzítettük az 1993. évi kvintilishatárok reálértékét, és azt néztük meg, hogy az egyes években a népesség hány százaléká-

nak kisebb a jövedelme, mint amennyi az 1993. évi első kvintilis felső határa volt, hány százaléknak esik a jövedelme az 1993. évi 2. kvintilis alsó és felső határa közé, és így tovább.

4. táblázat: A népesség megoszlása az 1993. évi reál-kvintilishatárok alkalmazása esetén, százalék

Év	Jövedelmi kvintilis					Kiadási kvintilis				
	1.	2.	3.	4.	5.	1.	2.	3.	4.	5.
1993	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
1994	20	18	19	25	18	21	18	23	19	19
1995	32	20	19	28	11	27	21	22	16	14
1996	42	21	17	13	7	35	21	18	14	12
1997	43	21	17	11	8	37	22	19	12	10
1998	40	20	17	14	9	36	22	18	13	11
1999	30	23	18	18	11	35	21	19	15	10
2000	30	22	18	18	12	34	21	20	15	10
2001	23	20	20	21	16	25	24	21	17	13

Megjegyzés: az 1993. évi ekvivalens jövedelem, illetve kiadás kvintilishatárainak reálértékét használtuk „kvintilishatárként” a következő években.

Forrás: saját számítás az 1993–1995, 1996–1998 és 1999–2001 évi rotációs panelek alapján.

Ha az 1993. évi első jövedelmi kvintilis felső határát egyfajta szegénységi küszöbnek tekintjük, akkor az 1993 és 1997 közötti jövedelemcsökkenés eredményeként 1997-ben a népesség 43 százaléka volt szegénynek tekinthető! A változás alapvetően két év alatt, 1994 és 1996 között következett be. Ezzel párhuzamosan kevesebb mint a felére csökkent azoknak az aránya, akik az 1993. évi „standard” szerint gazdagnak voltak tekinthetők.

1997 és 2001 között a folyamatok megfordultak, és 2001-re már csak 3 százalékponttal voltak többen a szegények és 4 százalékponttal kevesebben a gazdagok, mint 1993-ban. Ezen belül 1999 és 2000 között szinte egyáltalán nem történt változás.

Figyelemre méltó, hogy a 2. és a 3. kvintilis határai közötti értékek közé minden évben lényegében 20 százalék körüli ember tartozott, vagyis a jövedelmi skála közepe és alsó közepe végig ugyanannyi embert tartalmazott, míg az alul és felül jelentős hullámozást tapasztalhatunk. (A félreértések elkerülésére hangsúlyozzuk, hogy a változatlan létszám nem feltétlenül ugyanazokat az embereket jelenti.)

A kiadási adatok alapvetően hasonló képet mutatnak, mint a jövedelmiek, de itt mindkét irányban valamivel kisebb a változások mértéke.

Az 1993. évi reálkvintilisek szerinti szerkezetnek ez a látszólagos helyreállása azonban azonnal más képet mutat, ha a népesség aktivitás szerinti csoportjainak a helyzetét vetjük össze különböző időpontokban. Ennek az összehasonlításnak a céljára három évet választottunk, a vizsgált időszak kezdő és záróévét, valamint a háztartások jövedelmi trendjének fordulópontját jelentő 1997-et. Az 5. táblázatban a népesség aktivitás szerinti megoszlását, a 6. táblázatban pedig az egyes akti-

vitási csoportok jövedelmi és kiadási kvintilisek szerinti megoszlását mutatjuk be. Az 5. táblázat adatai is a HKF-ből származnak, ezért nem mindig esnek egybe az egyéb adatforrásokból származó (népszámlálás, KSH statisztikai évkönyvek) értékekkel. Közlésük célja, hogy viszonyítási alapot szolgáltatassanak a 6. táblázat adataihoz.

5. táblázat: A népesség aktivitás szerinti megoszlása, százalék

Megnevezés	1993	1997	2001
Alkalmazottak*	30	30	31
Vállalkozók	3	3	5
Munkanélküliek	7	6	3
Nyugdíjasok	26	29	29
Gyeden, gyesen, gyeten lévőek	3	3	3
Eltartottak, 15 év alatt	20	18	17
Eltartottak, 15–24 évesek	7	8	9
Eltartottak, 24 év fölött	2	2	2
Egyéb	1	1	1
Összesen	100	100	100

*Az alkalmazottak tartalmazzák a szövetkezeti tagokat és az alkalmi munkából élőket is.

Forrás: a megfelelő évek KSH háztartásai költségvetési felvételének teljes állománya alapján.

1993 és 2001 között arányaiban jelentősen csökkent a munkanélküliek, valamelyest nőtt az aktív keresők, főleg a vállalkozók részaránya. A nyugdíjasok aránynövekedése a demográfiai okokon túl az időszak első felére (és az azt megelőző évekre) jellemző nyugdíjba menekülésből is adódott. A 15 év alatti eltartottak arányának csökkenése egyértelműen a demográfiai folyamatokból adódik, míg a 15–24 év közöttieké az oktatási expanzióból.

Az 1. jövedelmi kvintilisben már 1993-ban is az átlagot messze meghaladó mértékben találhatjuk a 24 évesnél idősebb eltartottakat, a munkanélkülieket, valamint a gyesen, gyeden, gyeten lévőket (a továbbiakban: gyermeküket gondozókat) és 15 évnél fiatalabb gyerekeket (lásd a 6. táblázatot). 1993 és 1997 között – a 24 évnél idősebb eltartottak kivételével – mindannyiuknak tovább romlott a helyzete. Különösen a munkanélküliek és a gyermeküket gondozók aránya nőtt meg az 1. kvintilisben. Romlott a 15–24 éves eltartottak helyzete is, ugyanakkor az átlag alá csökkent a nyugdíjasok részaránya az 1. kvintilisben.

Ezek a folyamatok nagyrészt 1997 után sem változtak meg. A háztartások átlagos jövedelmének növekedése mellett is folytatódott a csökkenő számú munkanélküli leszakadása. 2001-ben már több mint a felük az 1. kvintilisben található, mind a jövedelem, mind pedig a kiadások tekintetében. Tovább romlott a 15 éven aluli, valamint a 15–24 év közötti eltartottak helyzete és nem javult a gyermeküket gondozóké sem.

A 6. táblázat nem tartalmazza, de – mindkét periódusban – mind a munkanélküliek, mind a gyermeküket gondozók és a gyermekek esetében az 1. kvintilisbeli aránynövekedés szinte kizárólag az 1. decilisben, tehát a legszegényebbek körében következett be. Azt láthatjuk tehát, hogy a háztartási jövedelem csökkenésének idősza-

6. táblázat: A népesség aktivitás szerinti csoportjainak megoszlása
jövedelmi és kiadási kvintilisek szerint, százalék

Megnevezés	Jövedelmi kvintilis					Kiadási kvintilis				
	1.	2.	3.	4.	5.	1.	2.	3.	4.	5.
1993										
Alkalmazottak	10	15	19	24	32	11	16	21	23	29
Vállalkozók	14	19	20	18	28	9	15	16	24	35
Munkanélküliek	41	20	17	13	8	32	25	18	15	10
Nyugdíjasok	20	26	22	19	13	24	24	21	18	13
Gyeden, gyesen, gyeten lévő	27	23	20	17	14	25	21	19	15	21
Eltartottak, 15 év alatt	25	22	20	18	15	24	20	20	19	18
Eltartottak, 15–24 évesek	17	14	21	23	25	13	17	20	26	24
Eltartottak, 24 év fölött	47	21	14	13	6	43	22	16	12	8
Átlag	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
1997										
Alkalmazottak	11	15	18	24	31	12	18	19	23	28
Vállalkozók	20	13	20	16	31	4	12	17	29	38
Munkanélküliek	49	19	15	9	8	42	21	16	11	10
Nyugdíjasok	14	24	25	22	15	19	24	23	20	15
Gyeden, gyesen, gyeten lévő	38	24	16	13	9	35	22	20	13	11
Eltartottak, 15 év alatt	29	22	19	16	13	28	20	19	17	16
Eltartottak, 15–24 évesek	20	19	16	21	23	17	17	20	20	26
Eltartottak, 24 év fölött	35	21	19	11	14	33	21	18	16	12
Átlag	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
2001										
Alkalmazottak	10	15	20	23	31	11	18	19	24	28
Vállalkozók	17	14	16	18	35	6	10	20	26	37
Munkanélküliek	53	22	12	7	7	51	20	12	10	7
Nyugdíjasok	15	25	25	22	13	20	23	24	19	13
Gyeden, gyesen, gyeten lévő	39	22	15	14	10	34	21	18	14	13
Eltartottak, 15 év alatt	32	22	17	16	13	29	22	17	18	14
Eltartottak, 15–24 évesek	23	20	18	19	20	20	18	20	18	25
Eltartottak, 24 év fölött	41	15	15	17	12	35	16	18	13	18
Átlag	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20

Megjegyzés: a jelentéktelen egyéb csoportot elhagytuk a táblázatból.

Forrás: a KSH megfelelő évek szerinti háztartásai költségvetési felvételének teljes állománya alapján.

kában megkezdődött relatív elszegényedési folyamatok a növekedés során nem fordultak meg, hanem irreverzibilisnek bizonyultak.

A többi kvintilist is vizsgálva, láthatjuk, hogy a jövedelmi kvintilisek mentén felfelé haladva mindhárom évben monoton növekszik az alkalmazottak részaránya, monoton csökken a munkanélkülieké, a gyermeküket gondozóké és a 15 éven aluliaké. A nyugdíjasok részaránya a középső három kvintilisben haladja meg az átlagot.

A jövedelmi megoszlásban a vállalkozók esetében nem tapasztalható a monotonitás, a kiadási kvintilisek esetében viszont felfelé haladva egyre nő a részarányuk.

Különösen szembetűnő a vállalkozók 1. jövedelmi és kiadási kvintilisen belüli részarányának nagyon nagy különbsége. A kiadási és a jövedelmi pozícióban mutatkozó különbség a vállalkozók jövedelemeltitkolását tükrözi.

1993-ban a munkanélküliek esetében is jelentős az 1. jövedelmi, illetve kiadási kvintilisen belüli részaránykülönbség, ami szintén eltírtolt jövedelmekre utal. 1997-re ez az eltérés kismértékben csökken, majd 2001-re lényegében megszűnik. Ebből arra következtethetünk, hogy 2001-re a munkanélkülieknek már elfogytak a tartalékaik, és jellemzően nincsenek az adatfelvétel során eltírtolt jövedelmek.

A panel adta lehetőségeket kihasználva a 7. táblázatban azt vizsgáljuk, hogy az általános növekedés időszakában miképpen változott az egyes háztartások (pontosabban a háztartásokba tartozó személyek) reáljövedelme. A táblázat felső része egy-egy átmenet adatait tartalmazza: így például 1998 és 1999 között a népesség 10 százalékanak csökkent 20 százaléknál nagyobb mértékben a reáljövedelme, további 12 százalék esetében 10 és 20 százalék közötti, 21 százalék esetében pedig 10 százaléknál kisebb mértékű a reáljövedelem csökkenése. A táblázat alsó fele az egyes panelek teljes, hároméves időszakát foglalja össze. Itt nem a kezdő- és a záróévet hasonlítottuk össze, mert ez a közbülső év történéseinek függvényében félrevezető képet nyújthat. Ehelyett azt néztük meg, hogy az adott panel második és harmadik évének átlaga hogyan viszonyul a kezdőévhez. A 8. táblázat ugyanezt mutatja be a kiadásokra vonatkozóan.

7. táblázat: A népesség megoszlása az ekvivalens reáljövedelem változásának mértéke szerint, százalék

Reáljövedelem változása	1998–2000-es panel		1999–2001-es panel	
	1998–1999	1999–2000	1999–2000	2000–2001
— — —	10	12	14	7
— —	12	14	12	10
—	21	20	21	17
+	20	20	21	22
++	14	14	12	16
+++	24	20	20	28
Összesen	100	100	100	100
— — —	8		9	
— —	12		10	
—	17		18	
+	22		20	
++	15		16	
+++	26		27	
Összesen	100		100	

Jelmagyarázat: — — —: a záróév reáljövedelme (kiadása) kevesebb, mint 80 százaléka a nyitó év reáljövedelmének (kiadásának), illetve a teljes időszakra vonatkozó mutató esetén a 2. és 3. év átlagát viszonyítjuk a nyitó évhez, — —: 80 és 90 százalék között van, —: 90 és 100 százalék között van; +: 100 és 110 százalék között van; ++: 110 és 120 százalék között van; +++: meghaladja a megfelelő érték 120 százalékát.

8. táblázat: A népesség megoszlása az ekvivalens reálkiadás változásának mértéke szerint, százalék

Reálkiadás változása	1998–2000-es panel		1999–2001-es panel	
	1998–1999	1999–2000	1999–2000	2000–2001
— — —	20	24	22	13
— —	14	12	14	11
—	18	16	14	17
+	13	13	15	15
++	11	11	13	12
+++	23	24	23	33
Összesen	100	100	100	100
— — —		20		15
— —		13		12
—		16		16
+		16		16
++		12		11
+++		23		29
Összesen		100		100

Jelmagyarázat: lásd az előző táblázatot.

Panelmintáinkban a reáljövedelem 1998 és 2000 között 8, 1999 és 2001 között pedig 14 százalékkal emelkedett. Ennek ellenére 1998 és 1999, valamint 1999 és 2000 között is a lakosság 43–47 százalékának csökkent a reáljövedelme, ráadásul mintegy 10–14 százalékuk esetén ez a csökkenés igen jelentős, a 20 százalékot meghaladó mértékű. 2000 és 2001 között azok aránya, akiknek csökkent a jövedelmük már jelentősen kisebb, 34 százalék. Az első két átmenet idején a lakosság kicsit több mint felének csökkentek a reálkiadásai, 2000–2001 között pedig valamivel több, mint 40 százalékuknak.

A reáljövedelem csökkenésének számos oka lehet.⁹ Viszonylag kisebb mértékű csökkenés esetén általában arról van szó, hogy a jövedelem emelkedése nem tartott lépést az inflációval. Nagyobb mértékű csökkenésnél jellemzőek a demográfiai változások a háztartásban (gyermek születése, válás, haláleset stb.), a betegség és a munkanélkülivé válás. A 6. fejezetben, a kiegészítő kérdőív elemzése kapcsán ezekről a kérdésekről részletesebben lesz szó, most csak a munkanélküliség esetére térünk ki. Ha azokat a személyeket nézzük, akiknek a háztartásában 1999-ben volt munkanélküli, akkor 40 százalékuknak csökkent a reáljövedelme 10 százaléknál nagyobb mértékben 1998 és 1999 között. Az ő esetükben tehát 8 százalékpont-

⁹ Az okok közül az egyik technikai jellegű: valójában nem csökkent a reáljövedelem, de különböző mérési hibák miatt az adatok ezt mutatják. Ez a lehetőség elsősorban a kismértékű változások esetén állhat fenn. Az ilyen hiba ugyanolyan valószínűséggel fordított irányban is előfordulhat. Az természetesen lehetséges, hogy egyes háztartások tendenciózusan lefelé torzítják a jövedelmüket, azt azonban nincs okunk feltételezni, hogy ezt a torzítást a különböző években tendenciózusan eltérő mértékben valósítják meg.

tal magasabb értéket kapunk, mint az átlag. 2000 és 2001 között a 2001-ben munkanélküliség által érintett háztartások körében a nagymértékű reáljövedelem-csökkenést elszenvedők aránya 11 százalékponttal haladja meg az átlagot. Hasonló a helyzet mindkét panelben az 1999 és 2000 közötti átmenet során is. A kiadások esetében 1998 és 1999, valamint 1999 és 2000 között 6, 2000 és 2001 között pedig 10 százalékpont a különbség. *A reáljövedelmek és reálkiadások jelentős mértékű csökkenése tehát az átlagot jóval meghaladó mértékben érintette a munkanélküliségtől sújtott háztartásokat.*

Fontos kérdés, hogy a reáljövedelem csökkenése mennyire esetleges – akár egy átmeneti ingadozás, vagy éppen az adatfelvétel esetleges pontatlanságai okán – vagy tartós folyamatot tükröz. Ebben az értelemben 1998–2000 között a lakosság 37 százalékanak csökkent a reáljövedelme, a reálkiadása pedig 49 százalékanak (lásd a 7. és a 8. táblázat második blokkját). 1999 és 2001 között 37 és 43 százalék a két érték. Ez egyértelműen azt jelenti, hogy *nagymértékű átlagos reáljövedelem növekedés mellett is tartósan egyharmad fölött volt azoknak az aránya, akiknek a vizsgált 3-3 év egészében csökkent a jövedelmük. A népesség közel egytizede esetében a jövedelem csökkenés a 20 százalékot is meghaladja. A 10 százaléknál nagyobb jövedelemcsökkenést elszenvedők között mindkét panelciklusban az átlagot jelentősen meghaladó mértékben találhatók a felső három decilisbe tartozók. 1999 és 2001 között az alsó kvintilisbe tartozók körében az átlag alatt volt, de még így is 25 százalékot tett ki azoknak az aránya, akiknek csökkent a jövedelmük. A másik oldalról nézve ez egyben azt is jelenti, hogy 75 százalékuknak növekedett a reáljövedelme, mintegy a felüknek 20 százalékot meghaladó mértékben. Sőt, az első decilisbe tartozók több mint 60 százalékanak 20 százaléknál nagyobb mértékben nőtt a reáljövedelme. Ezek a folyamatok azt mutatják, hogy egyfajta jövedelemkiegyenlítődés ment végbe ebben az időszakban, ugyanakkor vannak olyan csoportok, amelyek leszakadása folytatódott, illetve – a jövedelmi skála másik végén – amelyek tovább javítottak pozíciójukon.*

Az imént vizsgált körbe azok is beletartoznak, akiknek egyik évben csökkent a jövedelmük, a másikon nőtt, de a csökkenésnél kisebb mértékben. Ha az ő esetüket is kiszűrjük, akkor azt kapjuk, hogy az 1998–2000 közötti időszak mindkét évében a népesség 14 százalékanak csökkent a reáljövedelme, 22 százalékanak pedig a reálkiadása. Az 1999–2001 közötti időszakban – bár itt már 14 százalékos a reáljövedelem átlagos növekedése – még mindig 13 százalék azoknak az aránya, akiknek mindkét évben csökkent a reáljövedelmük, és ugyanennyi azoknak az aránya is, akiknek a reálkiadásuk csökkent mindkét évben. *Az adatok tehát egyértelműen azt mutatják, hogy a reáljövedelmek átlagos növekedése ellenére, a háztartásoknak egy jelentős csoportja – mind a jövedelmüket, mind a kiadásait tekintve – az ezredforduló éveiben stabilan egyre rosszabb helyzetbe kerül.*

A háztartásoknak most azon csoportját vizsgálva, amelyeknek nőtt a reáljövedelme, illetve a reálkiadása, megállapíthatjuk, hogy 1998 és 2000 között a háztartások 26 százalékanak nőtt a reáljövedelme és 17 százaléknak a reálkiadása az időszak mindkét évében. 1999 és 2001 között a két megfelelő érték 32 és 22 százalék. Ezek az adatok egyben azt is tükrözik, hogy 1998 és 2000 között a lakosság 60,

1999 és 2000 között pedig 55 százalékának – a lakosság több mint felének – az egyik évben nőtt, másikban pedig csökkent a reáljövedelme. Bár minden bizonnyal ebben az adatfelvételi hibák és pontatlanságok is szerepet játszanak, mégis megállapítható, hogy az ezredfordulón, a markáns átlagos növekedés ellenére – a háztartások reáljövedelmeinek és reálkiadásainak növekedését tekintve – igen nagyfokú a bizonytalanság. A lakosság igen jelentős hányada – az általános növekedés ellenére – egyik évről a másikra nem számíthatott biztosan reáljövedelmének és/vagy reálkiadásának növekedésére.

3. Jövedelmi és kiadási egyenlőtlenségek

Mielőtt megkezdjük az egyenlőtlenségek alakulásának vizsgálatát az 1999–2001 közötti időszakra vonatkozóan, az összehasonlíthatóság érdekében a 9. táblázatban megismételjük az 1993–1998 közötti időszak egyenlőtlenségi mutatóinak egy részét (Kapitány–Molnár [2002b] alapján). P90/P10 jelöli a megfelelő változó 90. és 10. percentilisének hányadosát, GE(–1) és GE(2) pedig az általánosított entrópia (*generalised entropy*) egyenlőtlenségi mutató értékét a –1 és a 2 paraméterek mellett.¹⁰ A GE(2) a variációs együttható négyzetének a fele. A GE(2) mutató viszonylag érzékenyebb a vizsgált megoszlás tetején, a GE(–1) a vizsgált megoszlás alján jelentkező különbségekre, míg a Gini-együttható elsősorban a megoszlás módusza körül érzékeny.

9. táblázat: A jövedelmi egyenlőtlenségek alakulása 1993 és 1998 között
a rotációs panelek alapján

Mutató	1993	1994	1995	1996	1997	1998
P90/P10/fő	2,58	2,66	2,83	2,94	2,86	2,94
P90/P10	2,44	2,54	2,60	2,63	2,60	2,67
P90/P50	1,63	1,61	1,62	1,63	1,63	1,64
P50/P10	1,49	1,58	1,61	1,62	1,60	1,62
P75/P25	1,61	1,63	1,61	1,64	1,58	1,60
Gini-együttható/fő	0,234	0,218	0,238	0,247	0,229	0,242
Gini	0,222	0,208	0,225	0,227	0,211	0,223
GE(–1)	0,087	0,076	0,089	0,091	0,076	0,090
GE(2)	0,115	0,086	0,116	0,109	0,083	0,101
Gini munkajövedelemre*	0,371	0,376	0,391	0,394	0,400	0,409

*Azon háztartások egy fogyasztási egységre jutó Gini-együtthatója, amelyeknek van munkajövedelmük, csak ennek a jövedelemtípusnak a figyelembevételével. A tág értelemben vett munkajövedelembe – amit pontosabb, de nehezebb volna az aktív kereső tevékenység révén szerzett jövedelemnek nevezni – beleértjük a vállalkozásból származó jövedelmeket is, nem tartalmazza viszont a mezőgazdasági tevékenység nettó hozamát.

Mint a táblázatból látható, a jövedelmi egyenlőtlenségek 1993 és 1996 között enyhén növekedtek, majd 1996 és 1998 között szintjük stabilizálódott. Kutatásunk egyik fontos kérdése, hogy a reáljövedelmek tartós növekedése miképpen befolyásolta az egyenlőtlenségek alakulását az 1998 és 2001 közötti időszakban. Megjegyezzük, hogy ezt az időszakot is magában foglaló, nagyon részletes egyenlőtlenség vizsgálat található Szívós–Tóth [2004] Tóth István György által írt 2. fejezeté-

¹⁰ Az általánosított entrópia mutatóról lásd például Shorrocks [1982], [1984], Jenkins [1995].

ben. Eredményeink a változások irányát tekintve lényegében megegyeznek az övével, ugyanakkor a Tárki háztartáspanelje és háztartásmonitorának adatai alapján számított egyenlőtlenségi mutatók valamivel magasabbak az általunk számítottaknál. Erről, a mintákból adódó szisztematikus különbségről és vélelmezhető okairól részletesebben írtunk a *Kapitány–Molnár* [2001] tanulmányban.

A kérdés vizsgálatakor bizonyos értelemben a bőség zavarával küzdünk: rendelkezésünkre áll valamennyi évre vonatkozóan a teljes minta, valamint 2 hároméves panel, melyeknek van 2 közös évük. Bár kicsit nehezen áttekinthetővé teszi táblázatainkat, a módszertani pontosság érdekében mindegyik mutató esetében közöljük mindhárom mintából származó eredményeinket. A 10. táblázat a decilisalapú egyenlőtlenségi mutatókat tartalmazza. A P90/P10 mutatót mind az egy főre jutó, mind pedig az ekvivalens (egy fogyasztási egységre jutó) jövedelemre vonatkozóan kiszámítottuk, a többi mutatót csak az ekvivalens jövedelemre vonatkozóan.

10. táblázat: Jövedelemegyenlőtlenségek 1998 és 2001 között, jövedelmidecilis-alapú mutatók

Megnevezés	1998	1999	2000	2001
P90/P10 egy főre				
Teljes minta	2,94	2,94	2,95	3,02
1998–2000 panel	3,02	2,95	2,87	
1999–2001 panel		2,90	3,01	2,90
P90/P10				
Teljes minta	2,68	2,71	2,71	2,76
1998–2000 panel	2,73	2,78	2,61	
1999–2001 panel		2,63	2,67	2,56
P95/P5				
Teljes minta	3,75	3,83	3,89	4,06
S10/S1				
Teljes minta	4,42	4,45	4,68	4,83
1998–2000 panel	4,16	4,41	4,22	
1999–2001 panel		4,35	4,44	4,78
S1/átlag, százalék				
Teljes minta	4,6	4,5	4,4	4,3
1998–2000 panel	4,6	4,4	4,6	
1999–2001 panel		4,4	4,5	4,5
S10/átlag, százalék				
Teljes minta	20,2	19,8	20,5	20,9
1998–2000 panel	19,1	19,3	19,4	
1999–2001 panel		19,1	20,2	21,5

Láthatjuk, hogy a kétféle jövedelem P90/P10 mutató időbeli alakulásának iránya mindegyik minta esetében megegyezik. (A többi mutatónál is ez a helyzet, ezért nem közöljük esetükben az egy főre jutó jövedelemre vonatkozó értékeket.) Az egy fogyasztási egységre számított egyenlőtlenségi értékek végig alacsonyabbak, mint az egy főre számítottak. A teljes mintákon a P90/P10 csekély növekedést mutat,

ez a növekedés azonban hibahatáron belül van. Az 1998–2000-es panel esetében szintén hibahatáron belüli enyhe csökkenést, az 1999–2001-es panel esetében pedig stagnálást tapasztalhatunk. Összességében megállapítható, hogy ezzel a mérőszámmal mérve 1998 és 2001 között az egyenlőtlenségek stagnáltak.

Az előző fejezetben, a reáljövedelem-változások vizsgálatakor láttuk, hogy az 1. decilisbe tartozók egy jelentős része javítani tudott pozícióján, miközben egy kisebb részük helyzete tovább romlott. Az egyenlőtlenségek alakulásának vizsgálatakor ez felveti annak az igényét, hogy a decilisenél kisebb bontásban, huszadokat is vizsgáljunk. A teljes lakosságon belül ez egyáltalán nem elhanyagolható, félmillió embert jelent. Tekintettel arra, hogy a teljes mintában minden évben mintegy 24 ezer megfigyelés van, a mintanagyság ezt ott lehetővé teszi. A táblázatból látható, hogy a 95. és az 5. percentilisek hányadosa egyértelműen növekszik 1998 és 2001 között.

Az S10/S1 mutató a 10. és az 1. jövedelmi decilisbe kerülő személyek átlagjövedelmének hányadosát szolgáltatja. Ennek a mutatónak az értéke 1998 és 2001 között a teljes mintán és az 1999–2001-es panelen is folyamatosan növekszik, összességében közel 10 százalékos növekedést mutat. Ez megerősíti, hogy *az egyenlőtlenségek a jövedelmi skála két szélén, az 1. decilisen belül a legszegényebbek és a 10. decilisen belül a leggazdagabbak között növekedtek a vizsgált időszakban.*

A háztartási adatfelvételek általános jellemzője, ami a KSH adatfelvételére fokozottan igaz, hogy a kérdezők nem, vagy csak kismértékben érik el a legszegényebbeket (például az írástudatlanokat, hajléktalanokat) és magas az adatfelvételben való részvételt megtagadók aránya a leggazdagabbak körében. A most kapott eredmény alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy *a legszegényebbek és a leggazdagabbak közötti különbségek nagyobb mértékben nőttek*, de az érintett lakossági csoportoknak csak kisebb része került be a mintába. (Az 1998–2000-es panelben ugyanakkor nem tapasztalható az S10/S1 mutató növekedése, ami arra utal, hogy ebbe a panelbe még kevesebben kerültek be a szélsőségesen alacsony vagy magas jövedelemmel rendelkezők. Ezt a ténytet a további elemzések során is figyelembe kell venni.)

Visszatérve a minták vizsgálatára, a 10. táblázat adataiból látható, hogy a teljes mintában az első jövedelmi decilisbe tartozók jövedelme a háztartásokban élő lakosság összjövedelmének 1998-ban 4,6 százalékát, 2001-ben pedig 4,3 százalékát teszi ki. A tizedik decilisbe tartozók jövedelme ezen idő alatt az összjövedelem 20,2 százalékáról 20,9 százalékra növekszik. Az 1999–2001-es panelben a leggazdagabbak részesedése az összjövedelemből valamivel magasabb és jobban is növekszik.

Mind a teljes mintán, mind pedig az 1999–2001-es panelen a Gini-index enyhe növekedését tapasztalhatjuk (11. táblázat). A konfidenciaintervallumok tanúsága szerint ez a növekedés 1999 és 2001 között éppen csak, de szignifikánsnak mutatkozik. Teljesen egyértelmű viszont, hogy szemben az 1993 és 1998 közötti időszakkal, a munkajövedelemből adódó egyenlőtlenségnövekedés megállt, sőt enyhe – nem szignifikáns – csökkenés tapasztalható.

11. táblázat: Jövedelemegyenlőtlenségek 1998 és 2001 között:
a teljes jövedelemeloszláson alapuló mutatók

Megnevezés	1998	1999	2000	2001
Gini-mutató egy főre				
Teljes minta	0,245	0,242	0,249	0,254
Konfidenciaintervallum	0,237–0,255	0,234–0,250	0,239–0,259	0,244–0,264
1998–2000 panel	0,242	0,242	0,241	
Konfidenciaintervallum	0,228–0,257	0,227–0,259	0,228–0,257	
1999–2001 panel		0,236	0,245	0,252
Konfidenciaintervallum		0,224–0,250	0,228–0,263	0,232–0,272
Gini-mutató				
Teljes minta	0,228	0,226	0,233	0,239
Konfidenciaintervallum	0,220–0,238	0,218–0,233	0,223–0,243	0,228–0,252
1998–2000 panel	0,220	0,225	0,222	
Konfidenciaintervallum	0,207–0,233	0,211–0,241	0,210–0,237	
1999–2001 panel		0,217	0,227	0,237
Konfidenciaintervallum		0,205–0,230	0,210–0,244	0,216–0,260
Gini-mutató munkajövedelemre*				
Teljes minta	0,416	0,398	0,404	0,403
1998–2000 panel	0,388	0,384	0,386	
1999–2001 panel		0,376	0,379	0,370
Ge(–2)**				
Teljes minta	0,104	0,106	0,112	0,117
1998–2000 panel	0,103	0,109	0,103	
1999–2001 panel		0,090	0,108	0,113
Ge(2)				
Teljes minta	0,122	0,113	0,121	0,133
1998–2000 panel	0,091	0,099	0,096	
1999–2001 panel		0,084	0,106	0,134

*Lásd a 9. táblázathoz fűzött megjegyzést.

**A GE-indexek nem tudják kezelni a negatív értékeket, és a nagyon kicsi pozitív értékek is erősen torzító hatásúak. Ezért ezeknek a mutatóknak a számításakor a negatív és az irreálisan kicsiny pozitív jövedelemmel rendelkező megfigyeléseket elhagytuk a mintából. Ez az eljárás a teljes minta esetén mintegy 50, a panelek esetében körülbelül 10 megfigyelést érintett. Amint azt az 1. fejezetben részletesen ismertettük, negatív jövedelmek alapvetően a mezőgazdasági vállalkozók esetében fordulhatnak elő.

A jövedelmi skála alján érzékeny GE(–2) index végig enyhe növekedést mutat a teljes mintán, 1998 és 2001 között összességben mintegy 12 százalékos mértékben növekszik. Az 1999–2001-es panelen az egyenlőtlenség növekedésének mértéke még nagyobb. A GE(2) mutató a teljes mintán 1998 és 1999 között csökken, majd a következő két évben mintegy 18 százalékkal növekszik. Az 1999–2001-es panelben a növekedés még markánsabb.

Összefoglalóan az a kép bontakozik ki, hogy 1999-ig folytatódott az egyenlőtlenségek korábban tapasztalt stagnálása, amit 1999 és 2001 között az egyenlőtlenségek csekély mértékű növekedése követett. A munkajövedelmekből eredő egyenlőtlenségkülönbség növekedé-

se megállt. Ugyanakkor egyértelmű, hogy a jövedelmi skála két szélén, az 1. tizeden belül a legszegényebbek és a 10. tizeden belül a leggazdagabbak között növekedtek az egyenlőtlenségek 1999 és 2001 között. Tekintettel arra, hogy a lakossági adatfelvételek kevésbé érik el a legszegényebbeket és a leggazdagabbakat, feltételezhető, hogy a skála két szélén az egyenlőtlenségek növekedése valójában az általunk észleltnél nagyobb volt.

A továbbiakban rátérünk a kiadási egyenlőtlenségek vizsgálatára. Most is először korábbi eredményeink egy részét foglaljuk össze a 12. táblázatban a Kapitány–Molnár [2002b] alapján. Ebben az időszakban a kiadási egyenlőtlenségek – egy 1996-os kiugrástól eltekintve – alapvetően stagnáltak. Az 1996. évi hirtelen növekedés, majd visszarendeződés a Bokros-csomag hatására következett be. Ezt a folyamatot hivatkozott tanulmányunkban a kiadási egyenlőtlenségek kiadáscsoportok szerinti felbontása segítségével részletesen elemeztük. Megállapítottuk azt is, hogy a kiadási egyenlőtlenségek végig meghaladják a jövedelmiket.

12. táblázat: A kiadási egyenlőtlenségek alakulása 1993 és 1998 között
a rotációs panelek alapján

Megnevezés	1993	1994	1995	1996	1997	1998
P90/P10/fő	3,11	3,13	3,11	3,36	3,23	3,18
P90/P10	2,89	2,92	2,93	3,01	2,90	2,90
Gini/fő	0,261	0,258	0,261	0,283	0,269	0,268
Gini	0,247	0,245	0,249	0,266	0,251	0,247
GE(–1)	0,105	0,105	0,110	0,122	0,110	0,107
GE(2)	0,135	0,129	0,129	0,170	0,132	0,124

A 13. és a 14. táblázat a jövedelmihez hasonló szerkezetben mutatja be a kiadási egyenlőtlenségeket. A kiadási egyenlőtlenség mérőszámai sokkal változékonyabbak, mint a jövedelmiek, és nagyobb az eltérés a különböző mintákból adódó eredmények között is. Ez a helyzet adódhat a kiadások nagyobb változékonyaságából, de a kiadási adatok előállításának módjából is: a havi adatok 12-vel való szorzása esetenként kiugró kiadási tételekhez vezethet.

Az egyedi, nagy kiadások kiszűrése érdekében megvizsgáltuk a tartós fogyasztási cikkek nélküli kiadások egyenlőtlenségi mutatóit is, ezeket tartalmazza a 15. táblázat. Értelemszerűen itt valamennyi egyenlőtlenségi mérőszám esetében alacsonyabb értékeket kapunk, de igazán világos trendeket ez a táblázat sem mutat.

Egyértelmű, hogy 1998 és 1999 között nem történt érdemi változás a kiadási egyenlőtlenségek szintjében. 2000-ben viszont kismértékű, de a teljes mintán szignifikáns emelkedés következik be a kiadási egyenlőtlenségekben, beleértve a szűkített kiadást is. A 2001-es mutatók általában alacsonyabbak a 2000-eseknél, de a különbség hibahatáron belül van. Hibahatáron belül van az 1998–1999-es és a 2001-es értékek közötti eltérés is. Összességében nem egyértelmű tehát, hogy a kiadási egyenlőtlenségek alapvetően stagnáltak-e, csupán 2000-ben volt egy kisebb emelkedés, vagy enyhe emelkedés következett be a négy év során. A skála alján érzékeny mutatók alapján kapott eredmények viszont azt mutatják, hogy a legszegényebbek leszakadása a kiadások terén is folytatódott.

13. táblázat: Kiadási egyenlőtlenségek 1998 és 2001 között: kiadásidecilis-alapú mutatók

Megnevezés	1998	1999	2000	2001
P90/P10 egy főre				
Teljes minta	3,24	3,25	3,48	3,42
1998–2000 panel	3,48	3,16	3,33	
1999–2001 panel		3,25	3,24	3,17
P90/P10				
Teljes minta	2,98	2,99	3,19	3,14
1998–2000 panel	3,12	2,85	3,03	
1999–2001 panel		2,93	2,98	2,81
P95/P5				
Teljes minta	4,34	4,36	4,73	4,68
S10/S1				
Teljes minta	5,21	5,08	5,78	5,54
1998–2000 panel	5,13	5,20	5,38	
1999–2001 panel		5,10	5,77	4,96
S1/átlag, százalék				
Teljes minta	4,3	4,3	4,0	4,1
1998–2000 panel	4,2	4,2	4,1	
1999–2001 panel		4,3	4,0	4,4
S10/átlag, százalék				
Teljes minta	21,2	21,0	21,8	21,6
1998–2000 panel	20,8	21,2	21,1	
1999–2001 panel		21,4	21,6	21,0

A kiadási egyenlőtlenségi mutatók minden esetben nagyobbak, mint a jövedelmiek. A korábbi időszakban is ez volt a helyzet. A szűkített kiadás esetében ez már nincs mindig így: a P90/P10, a Gini-index és a GE(–2) mutató a kiadásokra vonatkozóan valamivel magasabb értéket ad, mint a jövedelemre vonatkozóan, a GE(2) esetében azonban az évek és a minták többségében fordított a helyzet. Mint említettük ez a mutató a magasabb értékekre érzékeny.

A kiadásokon belül egyébként a tartós fogyasztási cikkek 1998-ban 8, 2001-ben 9 százalékot képviselnek. Ezen belül mintegy 4 százalékpont a lakásépítés, ingatlanvásárlás részesedése. Ha a kiadásból csupán a lakásépítésre, ingatlanvásárlásra fordított összegeket vonjuk le, akkor az így adódó kiadási egyenlőtlenségek a kétféle kiadási egyenlőtlenség közé esnek, szignifikánsan meghaladják a jövedelmieket (erről nem mutatunk be külön táblázatot). A tartós fogyasztási cikkekre fordított kiadások között számos esetben találhatunk kis értékű, ma már inkább a folyó fogyasztáshoz sorolható tételt. Csak példaként említjük, hogy a rádió lehet nagyon drága készülék, de szinte filléres áru is. Ugyanez igaz számos más szórakoztató-elektronikai cikkre, de egyéb úgynevezett tartós fogyasztási cikkre is. Ha ezt is figyelembe vesszük, akkor egyértelmű, hogy a nagy értékű tartós fogyasztási cikkek nélküli kiadások egyenlőtlensége meghaladja a jövedelmekét.

14. táblázat: Kiadási egyenlőtlenségek 1998 és 2001 között:
a teljes kiadáseloszláson alapuló mutatók

Megnevezés	1998	1999	2000	2001
<i>Gini-mutató egy főre</i>				
Teljes minta	0,276	0,274	0,292	0,283
Konfidenciaintervallum	0,269–0,286	0,266–0,282	0,283–0,302	0,274–0,295
1998–2000 panel	0,280	0,274	0,276	
Konfidenciaintervallum	0,262–0,301	0,256–0,292	0,260–0,296	
1999–2001 panel		0,278	0,292	0,269
Konfidenciaintervallum		0,262–0,295	0,269–0,317	0,252–0,290
<i>Gini-mutató</i>				
Teljes minta	0,260	0,255	0,275	0,269
Konfidenciaintervallum	0,251–0,269	0,247–0,263	0,266–0,285	0,259–0,280
1998–2000 panel	0,259	0,253	0,260	
Konfidenciaintervallum	0,243–0,278	0,237–0,270	0,242–0,281	
1999–2001 panel		0,257	0,269	0,250
Konfidenciaintervallum		0,242–0,274	0,247–0,293	0,232–0,272
<i>GE(–2)*</i>				
Teljes minta	0,140	0,134	0,161	0,152
1998–2000 panel	0,145	0,136	0,159	
1999–2001 panel		0,138	0,158	0,126
<i>GE(2)</i>				
Teljes minta	0,166	0,147	0,201	0,178
1998–2000 panel	0,140	0,146	0,153	
1999–2001 panel		0,146	0,213	0,148

*Az összehasonlíthatóság érdekében a GE-indexek számításakor itt is elhagytuk azokat a megfigyeléseket, amelyeket a jövedelem esetében nem vettünk figyelembe. Lásd a 11. táblázathoz fűzött jegyzetet.

Miután a jövedelmek a megtakarításokat is tartalmazzák – amelyek többségét sajnos a HKF nem méri fel – előzetesen azt várhattuk volna, hogy a jövedelmek egyenlőtlensége meghaladja a kiadásokét. Az, hogy a helyzet fordított – annak ellenére, hogy még a teljes kiadás is évente változóan 2-6 százalékkal elmarad a jövedelmektől – mindenképpen magyarázatot kíván. Feltételezésünk szerint a kiadások esetében sokkal bonyolultabb és ezért kisebb mértékű a költségek eltitkolása, mint amilyen a jövedelemeltitkolás. Van tehát a jövedelemnek egy, az adatfelvételben nem megjelenő fekete vagy szürke része, ami a kiadásokban részben megjelenik. Ebben az esetben az, hogy a kiadási egyenlőtlenségek meghaladják a jövedelmieket azt jelenti, hogy a be nem vallott jövedelmek növelnék a kimutatott jövedelmi egyenlőtlenségeket.

Az egyenlőtlenségek és az informális (rejtett) gazdaság összefüggéseit vizsgáló szakirodalom szerint tranzitív körülmények között a jövedelemegyenlőtlenség pozitív kapcsolatban áll az informális (rejtett) gazdaság outputjának GDP-beli részarányával. A dinamikát tekintve a jövedelemegyenlőtlenség növekedése szintén szoros kapcsolatot mutat az informális gazdaság outputjának részarány növekedésével (lásd Yemtsov [2001], Rosser–Rosser–Ahmed [2000] tanulmányait).

15. táblázat: A tartós fogyasztási cikkek nélküli kiadások egyenlőtlenségi mutatói
1998 és 2001 között

Megnevezés	1998	1999	2000	2001
<i>P90/P10</i>				
Teljes minta	2,85	2,81	2,96	2,92
1998–2000 panel	2,83	2,71	2,83	
1999–2001 panel		2,61	2,76	2,64
<i>S10/S1</i>				
Teljes minta	4,51	4,42	4,77	4,59
1998–2000 panel	4,34	4,40	4,50	
1999–2001 panel		4,27	4,45	4,20
<i>S1/átlag, százalék</i>				
Teljes minta	0,045	0,045	0,043	0,044
1998–2000 panel	0,045	0,045	0,043	
1999–2001 panel		0,046	0,044	0,047
<i>S10/átlag, százalék</i>				
Teljes minta	0,202	0,199	0,205	0,201
1998–2000 panel	0,194	0,197	0,196	
1999–2001 panel		0,198	0,197	0,198
<i>Gini-mutató egy főre</i>				
Teljes minta	0,255	0,254	0,265	0,256
1998–2000 panel	0,254	0,248	0,256	
1999–2001 panel		0,250	0,254	0,247
<i>Gini-mutató</i>				
Teljes minta	0,235	0,232	0,243	0,237
1998–2000 panel	0,231	0,225	0,233	
1999–2001 panel		0,227	0,229	0,222
<i>GE(–2)</i>				
Teljes minta	0,117	0,112	0,128	0,120
1998–2000 panel	0,117	0,111	0,130	
1999–2001 panel		0,108	0,115	0,100
<i>GE(2)</i>				
Teljes minta	0,109	0,103	0,124	0,106
1998–2000 panel	0,095	0,097	0,102	
1999–2001 panel		0,101	0,109	0,099

A fejezet végén jövedelemegyenlőtlenségi mutatóinkat összevetjük néhány ország megfelelő mutatójával. Mint már említettük, a Társi háztartásmonitora és háztartásmonitorának adatai alapján számított egyenlőtlenségi mutatók valamivel magasabbak az általunk számítottaknál. Magyarországra vonatkozóan tehát legalább kétféle jövedelemegyenlőtlenségi adat létezik, az egyik a magyar hivatalos statisztikai rendszer (KSH) adatbázisára alapuló egyenlőtlenségi mutatók halmaza, a másik pedig a Társi háztartásmonitorának vizsgálatából származik. Ez az eltérés is indokolja azt a részletező alaposítást, amivel mi is összevetettük a különböző mintákból származó adatainkat.

A két adatsor eltérése Magyarország egyenlőtlenségi rendszerének besorolásában lényeges interpretációs különbségekhez vezethet a nemzetközi összehasonlítások során. A kétféle interpretáció megvilágításához Tóth [2004b] tanulmányának 6. táblázatát, illetve Tóth [2004a] 2.15. táblázatát használjuk fel. Ha a háztartások éves nettó jövedelme alapján számolt, a módosított OECD-skálával korrigált személyi ekvivalens jövedelmek eloszlását vesszük figyelembe, akkor a KSH által közölt, a Társi egyenlőtlenségi adatainál alacsonyabb egyenlőtlenségi adatok szerint Magyarország a viszonylag egyenlő országok kategóriájába tartozik, a két leginkább egyenlőnek tekintett tranzitív ország, Szlovénia és Csehország után. A Társi háztartásmonitorának adatbázisára épülő egyenlőtlenségi mutatót használva, viszont nagyobb az egyenlőtlenségek mértéke, így Magyarország Lengyelországgal együtt inkább a közepesen egyenlőtlen országok (Belgium, Franciaország, Írország, Olaszország) közé kerül.

Függetlenül az adatok forrásától és az adatfeldolgozás módszertanától, általában elmondható, hogy a magyar jövedelemegyenlőtlenségi mutatók a csatlakozó kelet-európai országok egy részének egyenlőtlenségeihez képest viszonylag magasabbak, lásd Csehországot és Szlovéniát, de alacsonyabbak, mint Lengyelországban vagy a balti köztársaságokban. Az egyenlőtlenség szintjeit tekintve hasonló eredményre jutott az MTA Közgazdaságtudományi Intézete által koordinált Compress-kutatás tanulmánya is, amely a jövedelemegyenlőtlenség szintjét és dinamikáját négy országban hasonlította össze, a rendelkezésre álló bolgár, magyar, román és szlovén irodalom alapján (lásd *Stanculescu* [2003]). A vizsgált négy kelet-európai ország jövedelemegyenlőtlensége szempontjából igen fontos tényező, hogy a transzformációs visszaesés időtartama és mélysége, valamint a növekedés megindulásának időpontja szerint a négy ország két jól elkülöníthető csoportba sorolható. Magyarország és Szlovénia esetében a növekedés már 1997 körül megindult, míg Bulgáriában csak 1998-ban, Romániában pedig csak 2000-ben kezdődött el. A tanulmány 1997 után a jövedelemegyenlőtlenségek közel azonos szintjéről és időbeli stabilitásáról, illetve enyhe növekedéséről számol be Szlovénia és Magyarország esetében, míg ugyanebben az időszakban lényegesen magasabb Gini-mutatókkal rendelkezik Bulgária és Románia, és az egyenlőtlenségek időbeli alakulása is eltérő ezekben az országokban. A relatíve magas Gini-mutató erőteljes csökkenését és 1999 utáni stabilitását figyelhetjük meg Bulgária esetében, míg Romániában a Gini-mutató értékei a kilencvenes évek második felében stagnáltak, 1999 után pedig növekedni kezdtek. Az egyenlőtlenségek időbeli alakulásának hátterében tehát már nem a gazdasági visszaesés áll, hanem az egyenlőtlenségek változását a megindult növekedés, a kiegyenlítő hatású gazdasági transzferek és a háztartások pozícióinak időbeli változása határozza meg.

4. A relatív jövedelmi és kiadási mobilitás

Ebben a fejezetben a relatív mobilitás mérésére az 1. fejezetben részletesen ismertetett mutatót alkalmazzuk. A *Kapitány–Molnár* [2002b]-ben megállapítottuk, hogy 1993 és 1995 között csökkent a relatív jövedelmi mobilitás, amit 1996 és 1998 között stagnálás követett. Az 1996–1998 közötti átlagos mobilitás alacsonyabb volt, mint a megelőző időszaké, különösen a szegények körében csökkent a felfelé jutás valószínűsége. Kutatásunk egyik legfontosabb kérdése az, hogy a növekedés éveiben miképpen alakult ez a folyamat, 1998-tól kezdődően további stagnálást vagy esetleg további csökkenést figyelhetünk-e meg a háztartások relatív jövedelmi (kiadási) mobilitásában. A könnyebb összehasonlíthatóság érdekében táblázatainkban megismételjük a korábban publikált, az 1996–1998 közötti időszakra vonatkozó mobilitási mutatókat is.

Emlékeztetőül és segítségképpen egy konkrét példán mutatjuk be a táblázatok egyes celláinak jelentését: például a *16. táblázat* 1989–1999 oszlopának *fel* rovatában a 32 százalék azt jelenti, hogy 1998-ról 1999-re az 1998-ban az 1. decilisbe tartozók 32 százalékának javult a relatív pozíciója legalább 10 százalékpontos mértékben. Értelemszerűen a *le* rovatban 0 áll, hiszen az 1. decilisből lefelé nem lehet 10 százalékpontot elmozdulni. Az átlagos felfelé, illetve lefelé irányuló mobilitás lényegében egymással megegyező számok, mivel relatív mobilitásról van szó, így ha valaki felfelé mozdul, akkor más(ok)nak lefelé kell mozdulni(uk). A kétféle irányú mobilitás eltérései abból adódnak, hogy egy nagyobb mértékű elmozdulással „szemben” bekövetkezhet több kisebb, de a 10 százalékos szintet meghaladó elmozdulás.

E módszertani kitérő után rátérünk a *16.* és a *17. táblázat* tartalmi elemzésére. Az összesen sorokból egyértelműen megállapítható, hogy *1996 és 2001 között mind 10, mind pedig 20 százalékos szinten mérve csökken az átlagos jövedelmi mobilitás. Az 1999–2001-es időszakon belül az átlagos mobilitás stagnál, illetve csak csekély, hibahatáron belüli mértékben csökken. Az átlagos mobilitásra pontosan ugyanezek az értékek adódnak, ha az 1999–2000-es átmenetet az 1998–2000-es panel alapján is megvizsgáljuk, ami tovább erősíti előző állításunkat. (Ezeket az eredményeket a jobb áttekinthetőség érdekében nem közöltük a táblázatban.)*

Különösen feltűnő az 1. decilisbe tartozók relatív mobilitásának nagymértékű csökkenése a 10 százalékos szintű mobilitási értékeket tartalmazó *16. táblázatban*. Míg 1996 és 1997 között 40, addig 2000 és 2001 között már a népességnek csupán 22 százaléka tudott legalább 10 százalékos mértékben feljebb jutni a jövedelmi ranglétrán. Ráadásul az 1998–2000-es panelben már az 1999–2000 közötti átmenetre is 20 százalék körüli értéket kaptunk. Hasonlóan feltűnő a 9. és a 10. decilisekben a lefelé irányuló mobilitás csökkenése.

16. táblázat: Az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem 10 százalékos szintű mobilitása a jövedelmi decilisek százalékában 1996–2001 között, százalék

Decilis	1996–1997		1997–1998		1998–1999		1999–2000		2000–2001	
	le	fel	le	fel	le	fel	le	fel	le	fel
1.	0	40	0	37	0	32	0	34	0	22
2.	4	35	5	36	7	39	8	34	9	35
3.	24	31	15	44	21	29	16	32	14	32
4.	24	39	25	38	34	22	23	32	23	38
5.	24	36	28	34	27	29	31	27	30	30
6.	29	32	36	25	32	21	35	20	29	28
7.	41	22	33	26	36	22	31	21	37	25
8.	34	10	40	16	32	16	37	14	41	8
9.	44	6	34	7	36	4	32	3	24	3
10.	35	0	19	0	16	0	19	0	18	0
Átlag	26	25	24	26	24	21	23	22	22	22
Összes	51		50		45		45		44	

Forrás: saját számítás az 1995–1998, az 1998–2000 (az 1998–1999-es átmenetre vonatkozóan) és az 1999–2001 évi rotációs panelek alapján.

17. táblázat: Az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem 20 százalékos szintű mobilitása a jövedelmi decilisek százalékában 1996–2001 között, százalék

Decilis	1996–1997		1997–1998		1998–1999		1999–2000		2000–2001	
	le	fel	le	fel	le	fel	le	fel	le	fel
1.	0	27	0	19	0	13	0	21	0	11
2.	0	17	0	19	0	28	0	25	0	22
3.	4	19	3	21	1	21	3	22	1	19
4.	9	24	8	21	15	13	8	18	5	25
5.	14	21	18	19	13	17	16	14	17	16
6.	17	16	24	11	16	12	18	8	16	12
7.	21	5	24	7	20	9	17	5	21	6
8.	19	2	21	1	14	7	25	2	23	2
9.	30	0	23	0	19	0	13	0	13	0
10.	13	0	10	0	9	0	9	0	11	0
Átlag	13	13	13	12	11	12	11	12	11	11
Összes	26		25		23		23		22	

A mobilitás értékeit 20 százalékos szinten vizsgálva (17. táblázat), a legszegényebbek felfelé irányuló mobilitásának csökkenése – az 1999–2000-es átmenet adatai miatt – kevésbé egyértelmű. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az 1998–2000-es panel a csökkenő trendbe illeszkedő értéket szolgáltat ezen a helyen is, másrészt az ilyen mértékű pozícióváltozás meglehetősen kevés embert érint. (Értelemszerűen a 20 százalékos szinten mobilok benne vannak a 10 százalékos szinten mobilok körében is.)

Ha a mobilitást nem egyik évről a másikra, hanem a hároméves panelciklusok első és utolsó éve között nézzük, akkor is hasonló képet kapunk. Ebben a megközelítésben azonban elképzelhető, hogy a közbülső évben történt valamilyen elmozdulás, amit nem veszünk figyelembe. Ennek a lehetőségnek az elkerülése érdekében azt néztük meg, hogy az egyes decilisekben mekkora azoknak az aránya, akik az adott panelciklus következő két évében nem tudtak 10, illetve 20 százalékpontnál nagyobb mértékben eltávolodni eredeti pozíciójuktól. Őket nevezzük 10, illetve 20 százalékos szinten tartósnak immobiloknak. Amint az a 18. táblázatból látható, az 1996–1998 közötti időszakhoz képest mindkét panelciklusban jelentősen megnőtt a tartósnak immobilok aránya. (Ami mind 10, mind pedig 20 százalékos szinten 2 százalékponttal volt nagyobb, mint az 1993–95 közötti időszakra vonatkozó értékek.)

18. táblázat: A tartósnak immobilok aránya az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem decilisei szerint, 10 és 20 százalékos szinten, százalék

Decilis	10 százalékos szinten			20 százalékos szinten		
	1996–1998	1998–2000	1999–2001	1996–1998	1998–2000	1999–2001
1.	45	57	50	66	75	68
2.	35	34	36	66	57	64
3.	26	23	24	61	58	60
4.	11	22	20	47	60	55
5.	18	23	23	43	51	53
6.	19	24	20	50	54	54
7.	20	23	21	54	54	63
8.	26	29	29	55	64	65
9.	34	41	46	56	67	72
10.	61	68	70	75	83	81
Átlag	30	34	34	57	62	63

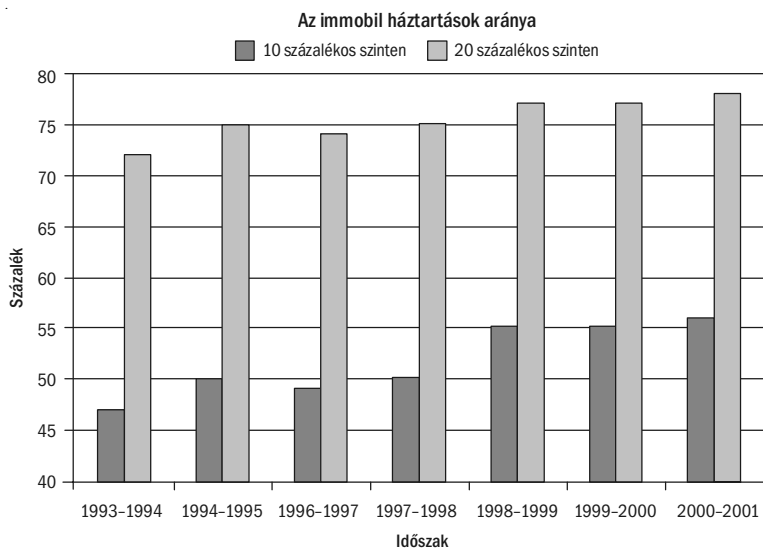
Az előző két táblázat eredményeivel összevetve látható, hogy a relatív pozíciók rögzülése az esetek többségében (10 százalékos szinten mintegy kétharmadában, 20 százalékos szinten háromnegyedében) nem csupán egy évre vonatkozik. Ahogy az előző panelciklusokban is, itt is észlelhető a legszegényebbek körében a tartós immobilitás növekedése, bár ebből a szempontból az 1999–2001 évi panel valamivel kedvezőbb képet mutat, mint az 1998–2000 évi. Teljesen egyértelmű azonban, hogy a felső három decilisben folyamatosan növekszik a tartósnak immobilok aránya.

Eredményeinket summázva, arra a következtetésre juthatunk, hogy a jövedelmek viszonylag nagy mértékű átlagos növekedése ellenére a relatív jövedelmi pozíciók egyre inkább befagynak, növekszik a relatív jövedelmi immobilitás. A legszegényebbek egyre nagyobb része marad a jövedelmi skála legalján, míg a leggazdagabbak – a felső kvintilisbe, sőt harmadba tartozók – egyre inkább képesek pozíciójukat stabilizálni.

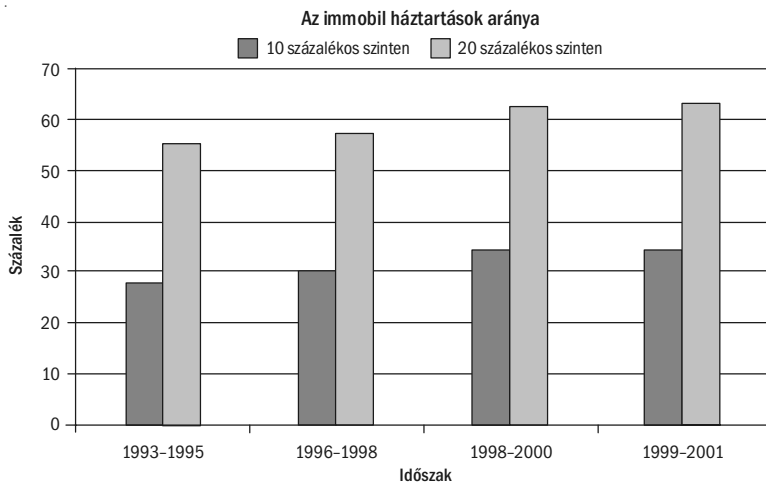
A jövedelmi mobilitás csökkenésére vonatkozó eredményeinket a 2. és a 3. ábrán foglaltuk össze. Az ábrákhoz hozzávesszük az 1993 és 1995 közötti időszakra

korábban kapott eredményeinket is (1995 és 1996 között nem áll rendelkezésünkre panel adat). A két ábra könnyebb áttekintése érdekében az egyéves átmenetek esetében is az immobilis arányát mutatjuk be. A korábbi időszak adatait is ide véve, még egyértelműbb a *relatív jövedelmi immobilitás markáns növekedése 1993 és 2001 között*.

2. ábra: Az ekvivalens jövedelem immobilitása az egyes évek között

3. ábra: Az ekvivalens jövedelem hároméves immobilitása

A *kiadási mobilitás* vizsgálata során a szűkített (tartós fogyasztási cikkek nélküli) kiadást alkalmazzuk, arra való tekintettel, hogy az alkalmankénti és viszonylag nagyobb értékű vásárlások miatt a teljes kiadás helyenként rapszodikus értékeket vehet fel. Ez elsősorban a decilisek szerinti bontásban érzékelhető, ahol viszonylag kisebb az esetszám, ezért érzékenyebben reagálnak az eredmények egy-egy kiugró egyéni értékre is. Az átlagokat illetően egyébként a teljes kiadásra vonatkozó eredmények nem sokban térnének el a táblázatokban bemutatott adatoktól (lásd 19., 20. és 21. táblázat). A teljes kiadás 10 százalékos szinten 2-3 ponttal magasabb átlagos mobilitást mutat, mint a szűkített kiadás, meglepő módon viszont 20 százalékos szinten éppen fordított a helyzet.

A kiadási mobilitás 1996–1997, illetve 1997–1998 között enyhén emelkedett, azóta viszont, kisebb ingadozásokkal, stagnál a szintje. Korábban a jövedelmi mobilitás lényegében egy szinten mozgott a kiadásival, a jövedelmi mobilitás csökkenése következtében azonban a 2000-es évek elején már a kiadási mobilitás – elsősorban 10 százalékos szinten – meghaladja a jövedelmi mobilitást.

A decilisenkénti mobilitás még a szűkített kiadás esetében is meglehetősen változékony képet mutat, nem lehet semmilyen trendre következtetni. Valószínű, hogy részben az adatfelvétel módszerei miatt is, a kiadások területén sokkal nagyobb a változékonyosság, az alkalmi, véletlenszerű pozícióváltozások szerepe. Táblázatainkból mindezek ellenére egyértelmű, hogy *miközben jelentősen növekedtek a lakossági kiadások, a kiadás relatív mobilitása lényegében stagnált.*

19. táblázat: Az egy fogyasztási egységre jutó szűkített kiadás 10 százalékos szintű mobilitása a szűkített kiadás deciliseinek százalékában 1996–2001 között, százalék

Decilis	1996–1997		1997–1998		1998–1999		1999–2000		2000–2001	
	le	fel	le	fel	le	fel	le	fel	le	fel
1.	0	31	0	21	0	22	0	28	0	29
2.	7	30	5	38	9	36	5	46	3	42
3.	22	35	22	36	20	36	16	37	22	40
4.	15	37	27	37	21	34	31	30	28	36
5.	31	32	29	36	22	40	33	28	25	36
6.	33	29	29	36	33	28	33	30	35	31
7.	33	24	35	23	37	33	30	28	35	18
8.	43	14	51	16	46	17	36	31	47	15
9.	32	6	33	5	37	8	39	3	29	3
10.	21	0	26	0	30	0	24	0	30	0
Átlag	24	24	26	25	25	25	25	26	25	25
Összes	48		51		50		51		50	

20. táblázat: Az egy fogyasztási egységre jutó szűkített kiadás 20 százalékos szintű mobilitása a szűkített kiadás deciliseinek százalékában 1996–2001 között, százalék

Decilis	1996–1997		1997–1998		1998–1999		1999–2000		2000–2001	
	le	fel	le	fel	le	fel	le	fel	le	fel
1.	0	17	0	8	0	5	0	15	0	15
2.	0	15	0	25	0	19	0	23	0	25
3.	3	25	3	17	2	28	1	21	1	23
4.	5	24	11	23	9	21	17	16	5	23
5.	18	14	13	24	12	23	14	12	14	17
6.	23	13	16	23	16	14	18	17	21	14
7.	14	7	18	4	23	14	17	12	18	5
8.	20	1	26	2	34	2	20	2	19	4
9.	18	0	18	0	19	0	26	0	18	0
10.	10	0	14	0	18	0	14	0	12	0
Átlag	11	12	12	13	13	13	13	12	11	13
Összes	23		25		26		25		24	

21. táblázat: A tartósan immobiliok aránya az egy fogyasztási egységre jutó szűkített kiadás decilisei szerint, 10 és 20 százalékos szinten, százalék

Decilis	10 százalékos szinten			20 százalékos szinten		
	1996–1998	1998–2000	1999–2001	1996–1998	1998–2000	1999–2001
1.	51	62	53	76	79	73
2.	29	31	31	71	58	61
3.	16	26	27	54	57	61
4.	22	17	15	45	48	47
5.	16	18	21	48	44	56
6.	12	16	11	45	47	42
7.	17	9	18	55	38	51
8.	15	26	20	59	52	63
9.	46	37	39	71	70	53
10.	59	46	61	71	66	78
Átlag	28	29	29	59	56	58

A relatív pozíciók változásának vizsgálatakor érdemes külön megnézni a *munka-nélküliek* helyzetét. A kicsi esetszám miatt a relatív mobilitásra vonatkozó értékeket csak aggregáltan közöljük (lásd a 22. táblázatot).

22. táblázat: 10 százalékos szintű jövedelmi mobilitás azok esetében, akiknek a háztartásában van munkanélküli, százalék*

Megnevezés	1998–2000-es panel				1999–2001-es panel			
	1998–1999		1999–2000		1999–2000		2000–2001	
	le	fel	le	fel	le	fel	le	fel
Teljes népesség	24	21	22	23	23	22	22	22
Van munkanélküli a háztartásban	30	11	29	18	29	20	28	20

*A táblázat 2. sorában azok szerepelnek, akiknek a háztartásában az 1998–1999-es időszak esetében 1999-ben, 1999–2000 esetében 2000-ben, 2000–2001 esetében 2001-ben van munkanélküli.

Az 1998–2000-es panelben a munkanélküliek aránya a teljes népességben évenként rendre 6 százalék, 4 százalék és 4 százalék. A tartós munkanélküliség által érintett háztartások tagjai a teljes népesség 3,5 százalékát teszik ki. Azoknak az aránya viszont, akiknek a háztartásában a 3 év bármelyikében volt munkanélküli, meglepően magas, 29 százalék. Az 1999–2000-es panelben végig 4 százalék körül van a munkanélküliek aránya. A tartós munkanélküliséggel érintett háztartások aránya a népességben itt is hasonló nagyságú, 3,4 százalék, míg a bármelyik évben munkanélküliség által érintetteké 25 százalék.

A teljes népességre vonatkozóan a relatív pozíciók átlaga definíció szerint 0,5. A munkanélküliség által érintett háztartások esetében ez az átlag az 1998–2000-es panelben végig 0,35, az 1999–2001-es panelben 0,37–0,38 körül van. A tartós munkanélküliek esetében ezek az értékek sokkal alacsonyabbak. 1998 és 2000 között 0,25-ről 0,23-ra csökken, 1999 és 2001 között pedig 0,23-ról 0,22-re. Különösen figyelemreméltó, hogy a tartós munkanélküliek háztartásainak reálkiadása az első panelciklusban közel 11, a másodikban 3 százalékkal csökkent. *A munkanélküliek háztartásai esetében tehát az átlagot jelentősen meghaladja a lefelé irányuló relatív jövedelmi mobilitás.* Ez különösen azért feltűnő, mert sokuk esetében már nincs hova lefelé menni. Az 1998–2000-es panelben az 1999-ben munkanélkülit tartalmazó háztartások 24 százaléka volt már eleve az első jövedelmi decilisben 1998-ban. Hasonló vagy ennél magasabb az arány a következő évben, és a másik panelciklus mindkét átmenete idején is.

5. A szubjektív mobilitás és a relatív mobilitás kapcsolata

A kilencvenes években a viszonylag rövid időszakok alatt lezajlott, sokszor véletlenszerű és drasztikus jövedelmi változások arra készítették a háztartásokat, hogy anyagi helyzetük szubjektív értékelésekor folyamatosan figyeljék egyrészt a saját, másrészt a többi háztartás helyzetét, és a jövedelmi (kiadási) hierarchiában elfoglalt pozíciójukat az előző időszak pozícióival hasonlítsák össze. A jövedelem (kiadás) relatív mobilitása és annak időbeli változása tehát fontos magyarázó változójává vált az anyagi helyzettel való elégedettségnek. Feltételezhető, hogy az anyagi helyzettel való szubjektív elégedettség az objektíve mérhető változók (jövedelem, kiadás, vagyoni helyzet) abszolút értékein kívül nagymértékben függ e változók értékei által meghatározott relatív pozícióktól, e pozíciók időbeli változásától, valamint a pozíciók időbeli változásának szubjektív észlelésétől is. Az anyagi helyzettel kapcsolatos elégedettség két legfontosabb magyarázó változója feltehetően a tényleges jövedelmi (kiadási) mobilitás és az anyagi helyzet időbeli változásának szubjektív percepciója, az úgynevezett szubjektív mobilitás. Az anyagi helyzettel való elégedettség vizsgálata nem célja kutatásunknak, a kutatás jelenlegi fázisában a kérdés az, hogy a háztartások hogyan és mennyire pontosan érzékelik a tényleges jövedelmi (kiadási) helyzetüket és annak időbeli változását.

A Tárki 1999-ben publikált háztartásmonitor-kutatásában (lásd *Sági* [1999b] tanulmányát) a kutatók a megkérdezett háztartásoknak nyolc lehetséges jövedelmi mobilitást stilizáló ábrát mutattak, és arra kérték őket, hogy válasszák ki ezek közül azt az ábrát, amelyik leginkább kifejezi azt az időbeli folyamatot, ahogy a saját anyagi helyzetük változott a rendszerváltozás óta. A kutatók tapasztalata szerint az észlelt jövedelmi mobilitás megoszlása nagyjából megegyezett a ténylegesen lezajlott, objektíven mért jövedelmi változásokkal. A válaszadók harmada folyamatos romlást élt meg a rendszerváltozás óta, további egyötödük az anyagi helyzetének nagymértékű romlását is átélte. Változatlan anyagi helyzetről számolt be a megkérdezettek 15 százaléka, míg a kérdezettek további egyötöde átmeneti (lefelé vagy felfelé mutató) jövedelmi mozgás után gyakorlatilag szintén változatlan helyzetről nyilatkozott.

A Tárki kutatóihoz hasonlóan a mobilitást úgymond mi is „megkettőzzük”, az előző fejezetben részletesen elemzett relatív mobilitást a háztartások által percepcionált, úgynevezett szubjektív mobilitással hasonlítjuk össze. A KSH HKF-hez kapcsolódó 2001. évi kiegészítő felmérésünk legfontosabb kérdései a háztartások anyagi helyzetében az utóbbi három évben bekövetkezett változások szubjektív megítélésére, *a háztartások által érzékelt relatív anyagi helyzet időbeli változására*, a továbbiakban *szubjektív mobilitásnak* nevezett változóra vonatkoztak. A kiegészítő felmérésre alapuló kutatásunk alaphipotézise az volt, hogy a jövedelmi és kiadási

mobilitás mutatóinak észlelt értékei, valamint a valóságos és az észlelt értékek eltérése erőteljesen meghatározza a háztartások gazdálkodását, fogyasztói reakcióit. A háztartások gazdálkodását elsősorban a szubjektív mobilitás változója determinálja, de ha a háztartások eltérést érzékelnek a valóságos és az észlelt mobilitási trendek között, akkor rövid időn belül módosítják kiadásaikat, növelik vagy csökkentik megtakarításaikat, és fordítva, csökkentik vagy növelik a tartós fogyasztási cikkek vásárlására fordított kiadásaik nagyságát.

Várakozásaink szerint tehát szoros kapcsolat van a kiegészítő felmérés szubjektív mobilitás változója és a KSH HKF felmérésekből számítható relatív (jövedelmi és kiadási) mobilitás változója között. Hipotézisünk az, hogy a kiegészítő felmérést megelőző három évre vonatkozó szubjektív mobilitás változója hatással van a hároméves felmérés teljes időtartamára vonatkozó relatív mobilitás változójára, és fordítva, az előző évek felfelé vagy lefelé irányuló relatív mobilitása determinálja a háztartások anyagi helyzetében bekövetkezett pozitív vagy negatív változások szubjektív megítélését is.

A különböző típusú háztartások esetében a háztartás anyagi helyzetében bekövetkezett változások érzékelése, a relatív jövedelmi, kiadási, vagyoni mobilitás tényének az időbeli észlelése, tehát a *relatív mobilitás percepciója* igen különböző lehet. Ugyanis a szubjektív érzékelés különbözősége miatt a háztartások igen eltérő módon élik meg a pozícióik tényleges változását. Még az azonos méretű és irányú, valamint egyértelműen pozitívnak tekintett felfelé mutató pozícióváltozásokat megélt háztartások között is előfordulhatnak a változásokat romlónak ítélt háztartások, ha a változás mértéke, nagysága és időbelisége eltér a várakozásaiktól, ha azt elégtelennek tartják. A fordított esetben, az egyértelműen negatívnak tekinthető lefelé mutató pozícióváltozásokat elszenvedő háztartások között is előfordulhatnak olyan háztartások, akik egyéb, esetleg az anyagi helyzeten kívül álló okok miatt, helyzetüket javulónak érzékelik, vagy a valóságnál jobbnak. Természetesen az a lehetőség is fennáll, hogy az adatközlés pontatlanságai miatt valójában nem romlott az adott háztartás tényleges helyzete sem, csupán elfeledkeztek valamilyen jövedelmi/kiadási tételről, esetleg szándékosan nem közölték azt, tehát a háztartások pontosan érzékelik helyzetük alakulását, de a jövedelmeket és a kiadásokat felmérő adatfelvétel pontatlan.

A háztartások szubjektív mobilitás változójának elemzése során a relatív mobilitás mutatói mellett egy másik lehetséges magyarázó változóként a háztartások abszolút mobilitását, a reáljövedelem (reálkiadás) változását is felhasználjuk. A reáljövedelmek (reálkiadások) változásának mértéke és különböző megoszlásai a háztartások közötti egyenlőtlenségek változását mérik, és jelzik az egyenlőtlenségek struktúrájának időbeli változását is. A jövedelmi egyenlőtlenségek megoszlásának ez a fajta vizsgálata szintén tekinthető a háztartások pozícióinak és ilyen értelmű „jómódja, vagyonosodása” egyfajta elemzésének is, de az egyenlőtlenségek vizsgálata önmagában nem ad kielégítő választ arra, hogy milyen típusú háztartások esetében változtak, és mennyiben változtak a háztartás általános anyagi helyzetét alapvetően meghatározó relatív pozíciók.

Mint már többször említettük, a KSH 2001. évi HKF-jéhez kapcsolódó kiegészítő kérdőívünk kérdései csak az 1999-től 2001-ig tartó hároméves időtartamra

vonatkoztak. A kérdésekre adott válaszok jelzik az ebben a három évben a háztartások által elviselt nyereségeket és veszteségeket, és mérik ezek szubjektív eredőjét. A mobilitás kutatások szokásos kifejezéseit használva: a javuló relatív anyagi helyzet nyereséget, azaz felfelé irányuló szubjektív mobilitást, a romló relatív anyagi helyzet veszteséget, azaz lefelé irányuló szubjektív mobilitást jelez, míg a relatív anyagi helyzet változatlansága a *szubjektív immobilitás* mutató stabilitására utal. A kérdésekre az 1999–2001-es panelhez tartozó háztartások válaszoltak. A kérdésekre adott részletes válaszok alapján pontos képet kaptunk a háztartások által az utolsó három évben érzékelt anyagi helyzet időbeli változásáról, az anyagi helyzet változását magyarázó okokról, valamint az ezekre adott fogyasztói válaszokról. *Elemzéseinkből egyértelműen kitűnik, hogy a háztartások véleménye saját anyagi helyzetük változásáról nem elsősorban abszolút jövedelmük vagy reáljövedelmük változásával, hanem relatív pozícióik időbeli alakulásával függ össze.*

Eredményeinket először röviden summázva, elmondhatjuk, hogy a megkérdezett háztartások durván 40 százaléka érzi úgy, hogy 1999–2001 között lényegében nem változott az anyagi helyzetük, 44 százalékuk szerint romlott, ebből 16 százaléknak jelentősen, és csak 16 százalékuk szerint javult, és ebből csak alig 2 százaléknak jelentősen (lásd a 23. táblázatot). Ha ugyanezt a folyamatot a tényadatok szintjén elemezzük, akkor a jövedelem esetében és 10 százalékos relatív mobilitási szinten számolva a háztartások 49 százaléka nem változtatta pozícióját. A háztartások 27 százaléka süllyedt le és 24 százalékuk emelkedett fel, míg 20 százalékos szinten ugyanezek az értékek 73, 14 és 13 százalék (lásd a 24. táblázatot). A relatív mobilitás szubjektív értékei egyes háztartások esetében tehát eltérnek a tényleges értékektől, a háztartások egy része lecsúszásként éli meg anyagi helyzetének változatlanságát, sőt javulását is. (Mint említettük, az adatközlés pontatlanságai miatt az is lehetséges, hogy az anyagi helyzet javulása valójában nem következett be. Az eltérés egy másik oka lehet az is, hogy a relatív mobilitás mérésekor az 1999-es helyzetet vetjük össze a 2001-essel. Elképzelhető, hogy időközben 2000-ben olyan nagy mértékű ellenkező irányú változás történt, ami a szubjektív percepcióban megváltoztatja az összképet.) *A háztartások egy része a jelentősen javuló anyagi helyzete ellenére is úgy érzi, hogy anyagi helyzete nem javult, sőt, kismértékben még romlott is. Általában elmondható, hogy a háztartások egy része alábecsli pozícióját, anyagi helyzetét rosszabbnak ítéli a valóságosnál.*

A következő fejezetben részletesen elemezzük majd az anyagi helyzet romlásának okára adott válaszokat. Most csak annyit bocsátunk előre, hogy azok körében, akik anyagi helyzetük romlásáról számoltak be, de adataink szerint felfelé mobilak voltak, jelentősen nagyobb azok aránya, akik a romlás legfontosabb okaként az áremelkedést jelölték meg, mint az immobilak és még inkább, mint a lefelé mobilak között. Különösen erős ez az összefüggés a kismértékű romlásról beszámoló körében. Ebből az következik, hogy *a téves szubjektív érzékelés egyik legfontosabb összetevője az inflációból adódó hatások pontatlan értékelése.*

Ha most a szubjektív mobilitás különböző kategóriáihoz tartozó tényleges pozícióváltozások megoszlásait hasonlítjuk össze (a 24. táblázattól a 28. táblázatig), akkor a vélt és a valóságos változások eltérő irányú, irreálisnak tekintendő moz-

23. táblázat: A jövedelem 10 százalékos szintű relatív mobilitása a szubjektív mobilitás függvényében, a relatív mobilitás kategóriáinak százalékában (háztartási szint), 1999–2001

Szubjektív mobilitás	Relatív jövedelmi mobilitás (10 százalékos szint)			
	–1	0	+1	összesen
Lényegesen javult	0	2	2	2
Kissé javult	9	12	22	14
Nem változott	37	44	37	40
Kissé romlott	31	26	26	28
Lényegesen romlott	23	15	12	16
Nem tudja, nem válaszolt	0	0	1	0
Összesen	100	100	100	100

Jelmagyarázat: A táblázat fejlécében szereplő –1 jelzi az adott (jelen esetben 10 százalékos) szinten lefelé, a +1 a felfelé irányuló mobilitást, míg a 0 az immobilitást.

Forrás: saját számítás az 1999–2001-es rotációs panellel, valamint a 2001-es HKF-hez tartozó kiegészítő felmérés adataival.

gásai elhanyagolható hányadban fordulnak elő, előfordulásuk véletlenszerűnek mondható (vagy az említett adatközlési hibának tulajdonítható). Megállapíthatjuk, hogy *a háztartások döntő hányada reálisan érzékeli relatív jövedelmi és kiadási pozícióinak időbeli változását, a változás nagyságát és irányát, függetlenül a változás mértékétől. Az adatok a szubjektív és a relatív mobilitás együttmozgását, szoros kapcsolatát jelzik, amely eredmény megerősíti alapvető hipotézisünket.*

A 24. táblázatot részleteiben megvizsgálva, azonban jól érzékelhető a valóságos pozíció változások és a háztartások által érzékelt pozícióváltozások megoszlásainak kategóriánkénti eltérése. Az anyagi helyzetüket lényegesen javulónak ítéelő háztartások 6 százaléka valójában lesüllyedt (mind a 10, mind a 20 százalékos relatív mobilitási szinten), ugyanezen háztartások 33 (illetve 20 százalékos szinten 20) százaléka került feljebb ténylegesen is a jövedelmi hierarchiában, a többség viszont, 61 (illetve 20 százalékos szinten 74) százalék helyben maradt. A szubjektív érzékelés alapján lényeges romlásról beszámoló háztartások 38, illetve 21 százaléka a tényadatok szerint is valóban lefelé mozdult el, 44, illetve 67 százalékuk azonban a helyén maradt, míg a szubjektív percepció szerint lényeges romlást megélőknek 18, illetve 12 százaléka a valóságban felfelé lépett a jövedelmi létrán.

A háztartások egy része a pozitív irányú pozícióváltozásokat nem érzékeli, az immobilitást negatív irányú pozícióváltozásként, a kismértékű negatív irányú elmozdulásokat pedig jelentős romlásként értékeli. Általában elmondható, hogy azokat a háztartásokat, akik helyzetüket a valóságoshoz képest rosszabbnak értékelik, elsősorban a ténylegesen jelentős pozíciójavulást megélők és a helyben maradók között találjuk. A relatív mobilitási szint csökkenésével a szubjektív mobilitási és a tényszerű mobilitási mértékek közelednek egymáshoz. Alacsony mobilitási szinten kisebb a valószínűsége a vélt és a valóságos mobilitási mérőszámok eltérésének.

Ha a relatív mobilitás 20 százalékos szintű mobilitási kategóriáit finomabb kategóriákra bontjuk fel, és a 20 százalékos szinten még nem mobilak közül külön választjuk azokat, akik viszont 10 százalékos szinten már mobilak, akkor egy lényege-

24. táblázat: A jövedelem 10 és 20 százalékos szintű relatív mobilitása a szubjektív mobilitás kategóriáinak százalékában (háztartási szint), 1999–2001

Szubjektív mobilitás	Relatív jövedelmi mobilitás					
	10 százalékos szint			20 százalékos szint		
	–1	0	+1	–1	0	+1
Lényegesen javult	6	61	33	6	74	20
Kissé javult	17	44	39	5	72	23
Nem változott	24	54	22	12	75	13
Kissé romlott	30	47	23	15	77	8
Lényegesen romlott	38	44	18	21	67	12
Összesen	27	49	24	14	73	13

Lásd a 23. táblázat jegyzeteit.

sen részletesebb, öt kategóriát magába foglaló relatív mobilitási kategóriarendszert kapunk. Ez a kategóriarendszer igen jól harmonizál az abszolút mobilitás kategóriarendszerével is. A további táblázatainkban ezt a részletesebb relatív mobilitási kategóriarendszert fogjuk használni. A 25. táblázat, a 26. táblázat, a 27. táblázat és a 28. táblázat első két oszlopában tehát azok a háztartások találhatók, akiknek vagy jelentősen (20 százalékos mobilitási szinten), vagy kismértékben (10 százalékos mobilitási szinten) romlott a relatív pozíciójuk. A táblázatok középső oszlopa a (10 százalékos mobilitási szinten) helyben maradó, míg az utolsó két oszlop értelemszerűen a kissé felemelkedő, illetve az erőteljesen felemelkedő háztartások részarányait tartalmazza.

25. táblázat: A jövedelem 10, 10 és 20 közötti, valamint 20 százalékos szintű relatív mobilitása a szubjektív mobilitás kategóriáinak százalékában (háztartási szint), 1999–2001

Szubjektív mobilitás	Relatív jövedelmi mobilitás				
	–2	–1	0	+1	+2
Lényegesen javult	6	0	61	12	21
Kissé javult	5	12	44	16	23
Nem változott	13	12	54	9	13
Kissé romlott	15	15	47	15	8
Lényegesen romlott	22	15	44	6	13
Összesen	14	13	49	11	13

Jelmagyarázat: A táblázat fejlécében szereplő –2 jelzi a 20 százalékos szinten lefelé irányuló mobilitást, –1 a 10 százalékos szinten lefelé mobilak közül azokat, akik relatív elmozdulása a 20 százalékos szintet nem haladta meg, +1 és 2 analóg módon a felfelé irányuló mobilitást, míg a 0 az immobilitást.

A 25. táblázat értékeit háztartások helyett személyekre nézve is bemutatjuk a 26. táblázatban. A két táblázat értékeinek összehasonlításakor látható, hogy lényegében nincs különbség a háztartásokra számolt és a személyekre számolt mobilitá-

si értékek között. Mivel jövedelmi és kiadási változóinkat fogyasztási egységre számítottuk, így a háztartások mérete nem befolyásolja lényegesen a vizsgált mobilitási változók értékeit. Ez a megállapítás minden további, a kiadásra vonatkozó táblázataink esetében is igaz.

26. táblázat: A jövedelem 10, 10 és 20 közötti, valamint 20 százalékos szintű relatív mobilitása a szubjektív mobilitás kategóriáinak százalékában (személyi szint), 1999–2001

Szubjektív mobilitás	Relatív jövedelmi mobilitás				
	–2	–1	0	+1	+2
Lényegesen javult	8	0	62	9	21
Kissé javult	5	12	40	18	25
Nem változott	12	12	53	10	15
Kissé romlott	14	17	46	16	8
Lényegesen romlott	22	16	45	6	10
Összesen	13	14	47	12	14

Lásd a 25. táblázat jegyzeteit.

A jövedelemre és a kiadásra vonatkozó értékek összehasonlításakor nem kapunk alapvetően eltérő megoszlásokat, de lényeges különbségeket is megfigyelhetünk. A jövedelmi táblázatokhoz képest a kiadási táblázatokban (27. és 28. táblázat) a szubjektív mobilitás egyes kategóriáihoz tartozó relatív mobilitási megoszlásokban rendre magasabb azon háztartások részaránya, akik vagy jelentős pozícióvesztést szenvedtek el, vagy erőteljesen felemelkedtek, illetve csökken a helyben maradók részaránya. *A kiadások esetében a szubjektív mobilitás kategóriáihoz tartozó relatív mobilitási megoszlások jobban közelítenek a relatív mobilitás kategóriáinak megoszlásához. A kiadás relatív mobilitás változója sokkal inkább együtt mozog a szubjektív mobilitás változójával, ami azt jelentheti, hogy a háztartások szubjektív mobilitása inkább a kiadási, mint a jövedelmi változó relatív mobilitásának változására érzékeny.*

27. táblázat: A kiadás 10, 10 és 20 közötti, valamint 20 százalékos szintű relatív mobilitása a szubjektív mobilitás kategóriáinak százalékában (háztartási szint), 1999–2001

Szubjektív mobilitás	Relatív kiadási mobilitás				
	–2	–1	0	+1	+2
Lényegesen javult	5	6	38	9	43
Kissé javult	13	12	42	12	21
Nem változott	14	12	45	13	15
Kissé romlott	15	13	44	16	12
Lényegesen romlott	26	13	38	12	12
Összesen	16	12	43	13	15

Lásd a 25. táblázat jegyzeteit.

28. táblázat: A kiadás 10, 10 és 20 közötti, valamint 20 százalékos szintű relatív mobilitása a szubjektív mobilitás kategóriáinak százalékában (személyi szint), 1999–2001

Szubjektív mobilitás	Relatív kiadási mobilitás				
	–2	–1	0	+1	+2
Lényegesen javult	6	7	38	6	43
Kissé javult	16	13	39	11	21
Nem változott	14	13	45	13	15
Kissé romlott	13	14	44	17	12
Lényegesen romlott	24	12	40	12	12
Összesen	15	13	43	14	15

Lásd a 25. táblázat jegyzeteit.

A kiadási változó esetében is elmondható, hogy azokat a háztartásokat, amelyek helyzetüket a valóságoshoz képest rosszabbnak értékelik, elsősorban a ténylegesen jelentős pozíciónövekedést megélő, illetve az immobil háztartások között találjuk. Csökkenő szubjektív mobilitási szintek mellett azonban itt azonos irányban változik a ténylegesen helyben maradók részaránya, míg a mobilitás csökkenése esetében nő ez az arány. A kiadási változó esetében a szubjektív mobilitás és a relatív mobilitás együtt mozgása tehát egyértelműbb kapcsolat annál, mint a jövedelmi változó esetében megfigyelt kapcsolat volt. A háztartások a kiadási pozícióik változását valószínűleg pontosabban érzékelik, mint a jövedelmi pozícióikat, így a szubjektív mobilitás kialakulásában a kiadás relatív mobilitása az inkább meghatározó változó.

Érdekes még az a tény, hogy a jövedelmi változó esetében az anyagi helyzet változására vonatkozó kérdésre nem válaszoló, vagy válaszolni nem tudó háztartások között közel azonos arányban fordultak elő a pozícióvesztes, vagy pozíciónyertes háztartások. A kiadási változó esetében azonban különösen magas a kérdésre nem válaszoló háztartások között azoknak a háztartásoknak az aránya, akik pozíciócsökkenést, és akik elsősorban jelentős pozíciócsökkenést voltak kénytelenek elszemnedni.

A következőkben a szubjektív mobilitás változójának megoszlását jövedelmi (kiadási) decilisek szerint is elemezzük. A megoszlás időbeli változását a panelciklus kezdeti és záróévéhez tartozó jövedelmi (kiadási) decilisek felhasználásával vizsgáljuk. Először az 1999. évi jövedelmi deciliseket használva (29. táblázat), megfigyelhető, hogy a legalsó jövedelmi decilisbe tartozók több mint fele, 53 százaléka érzékelte úgy, hogy anyagi helyzete vagy kissé, vagy lényegesen romlott, míg az átlagos érték csak 45 százalék. A legmagasabb jövedelműek esetében ez az arány csupán 26 százalék. A legszegényebbeknek kevesebb mint egy százaléka érezte azt, hogy anyagi helyzete lényegesen javult, 17 százalékuk kis javulásról számolt be, miközben ugyanezek az értékek a legmagasabb jövedelműeknél közel 6, illetve 21 százalék voltak. Az adatok a népesség általános szubjektív mobilitásának határozott romlásáról számolnak be, mely romlás különösen az alacsony jövedelműeket jellemzi. A lényegesen javuló anyagi helyzetet érzékelők 33 százaléka a legfelső decilisben helyezkedik el, és ugyanezek 65 százaléka található a legfelső három decilisben. A lénye-

gesen romló anyagi helyzetet elszenvedők 14 százaléka a legalsó decilisben található, míg ugyanezek 54 százaléka az alsó két kvintilishez tartozik.

29. táblázat: A szubjektív mobilitás megoszlása az 1999. év jövedelmi deciliseinek százalékában (személyi szint)

Jövedelmi decilis	Szubjektív mobilitás „Hogyan változott anyagi helyzetük...”					
	lényegesen javult	kissé javult	nem változott	kissé romlott	lényegesen romlott	nem tudja
1.	0	17	29	29	24	0
2.	2	17	39	20	22	1
3.	0	19	35	29	18	0
4.	0	9	35	28	29	0
5.	1	15	37	30	16	0
6.	0	15	31	40	15	0
7.	3	11	39	30	17	0
8.	4	19	39	24	14	1
9.	2	19	38	30	11	0
10.	6	21	47	19	7	0
Átlag	2	16	37	28	17	0

Forrás: saját számítás az 1999–2001-es rotációs pannellel, valamint a 2001-es HKF-hez tartozó kiegészítő felmérés adataival.

A szubjektív mobilitás megoszlását most a kiadási decilisek szerint elemezve, a jövedelmi decilisekkel kapott megoszláshoz hasonló megoszlást kapunk, de itt a legszegényebbek között még nagyobb arányban (57 százalék, szűkített kiadásokra 58 százalék) vannak olyanok, akik az anyagi helyzetük határozott romlását érzélik, míg a legmagasabb kiadási decilisbe tartozók között ez az arány közel ugyanannyi.

Az 1999. évi deciliseket a 2001. évi decilisekkel felcserélve, változóink a – mind a szubjektív mobilitás által, mind a relatív mobilitás által már jelzett – *polarizációs hatás időbeli súlyosbodását, elmélyülését mutatják*. A 2001. évi jövedelmi deciliseket használva, a legszegényebbek között már 60 százalék azok aránya, akik anyagi helyzetük határozott romlásáról számolnak be, a javulást érzékelők aránya pedig 10 százalékra csökken. A legmagasabb decilisben a romlást érzékelők aránya csupán 15 százalék, és ugyanitt az anyagi helyzetük javulását tapasztalók aránya már 47 százalékra emelkedik. A lényegesen romló anyagi helyzetről beszámolók 50 százaléka esik az első három decilisbe, míg a lényeges javulásról beszámolóknak már 52 százaléka a legfelső decilisben található. Ugyanez az érték a kiadási decilisek esetében már 66 százalék.

A relatív szegények szubjektív mobilitásának keresztmetszeti megoszlását tovább elemezve, a 30. táblázatban a legalsó jövedelmi kvintilis 10 és 20 százalékos szintű relatív mobilitásának megoszlását találjuk, a szubjektív mobilitási mutató már ismert kategóriái szerint. A táblázat értékeit az átlagos népesség értékeivel összehasonlítva, megfigyelhető, hogy a helyben maradók aránya ebben az almin-tában lényegesen magasabb az átlagosnál, ami a mobilitási szint növekedésekor

igen magasra, 74 százalékra emelkedik. A lényegesen romló anyagi helyzetet érzékelőknek csupán 23 százaléka mutat a valóságban felfelé mobilitást 10 százalékos szinten, ami 20 százalékos szinten már 17 százalékra csökken.

30. táblázat: A legszűkebb jövedelmi kvintilis 10 és 20 százalékos szintű relatív mobilitása a szubjektív mobilitás kategóriáinak százalékában (személyi szint), 1999–2001

Szubjektív mobilitás	Relatív jövedelmi mobilitás					
	10 százalékos szint			20 százalékos szint		
	–1	0	+1	–1	0	+1
Lényegesen javult	0	0	100	–	0	100
Kissé javult	0	26	74	–	47	53
Nem változott	10	52	38	–	74	26
Kissé romlott	2	62	36	–	85	15
Lényegesen romlott	11	67	23	–	83	17
Összesen	6	53	41	–	74	26

Lásd a 23. táblázat jegyzeteit. Az alsó kvintilis esetében nem lehetséges 20 százalékos szintű lefelé mobilitás.

A fejezet végén a szubjektív mobilitás háztartásszintű elemzését most a *reáljövedelmek és reálkiadások változásának* kategóriái szerint végezzük el. A szubjektív mobilitás mutatóját az abszolút mobilitás mutatójával, a háztartások jövedelmében és kiadásában bekövetkezett *abszolút változásokkal* hasonlítjuk össze. A reáljövedelmek és reálkiadások változásának már a tanulmány első részében megismert kategóriáit a továbbiakban röviden az *abszolút mobilitás* kategóriáinak nevezzük. A szubjektív mobilitás és az abszolút mobilitás kategóriáit összehasonlítva olyan – finomabb elemzéseket igénylő – kérdések megválaszolására is vállalkozhatunk, mint például: a jelentős reáljövedelem változást elszenvedőknek hány százaléka érzékeli úgy, hogy anyagi helyzete nem változott; vagy: a kismértékű reáljövedelem változást megélt háztartások közül a háztartások hány százaléka érzi úgy, hogy jelentős jövedelmi pozícióváltáson ment keresztül a kérdéses időszakban. A szubjektív mobilitás és az abszolút mobilitás kapcsolatát leíró résztáblázatokat a 31. táblázatban adjuk közre.

A 31. táblázat résztáblázataiban a reáljövedelem és a reálkiadás kétféle változáshoz tartozó abszolút mobilitás kategóriáinak megoszlásait elemeztük a szubjektív mobilitás kategóriáinak százalékában. A reálváltozásoknál, hasonlóan az 5. és 6. táblázatokban szerepelő értékekhez, az 1999. évi értékeket a 2000. és 2001. évi értékek átlagához hasonlítjuk. Ha az abszolút mobilitást a 10 százalékos szintű relatív mobilitás logikája szerint értelmezzük (amikor a 10 százalékos változást immobilitásként kezeltük), akkor a 31. táblázat két középső, egyszeres – és + jellel jelölt (90 és 110 százalék közötti) oszlopait tekinthetjük a lényegében nem változó reáljövedelem (reálkiadás) eseteinek.

A 31. táblázatot érdemes összevetni a szubjektív mobilitás és a relatív jövedelmi mobilitás kapcsolatát bemutató 25. táblázattal. Mivel 1999 és 2001 között a reáljövedelem átlagosan 14 százalékkal emelkedett, így természetes, hogy azoknak a relatív pozíciója nem javult, akiknek reáljövedelem-növekedése nem érte el ezt a

31. táblázat: A reáljövedelem és a reálkiadás abszolút mobilitáskategóriáinak megoszlása a szubjektív mobilitás kategóriáinak százalékában (háztartási szint)

Szubjektív mobilitás	Reálváltozási kategóriák						összesen
	— — —	— —	—	+	++	+++	
<i>Reáljövedelem</i>							
Lényegesen javult	7	6	3	6	20	59	100
Kissé javult	7	7	15	17	17	37	100
Nem változott	7	8	20	23	17	25	100
Kissé romlott	11	11	19	22	16	21	100
Lényegesen romlott	17	14	15	18	14	22	100
Összesen	10	10	18	21	16	26	100
<i>Szűkített reálkiadás</i>							
Lényegesen javult	0	0	0	14	23	63	100
Kissé javult	15	14	12	15	7	38	100
Nem változott	14	12	16	15	15	28	100
Kissé romlott	14	11	19	16	17	24	100
Lényegesen romlott	19	11	20	15	12	23	100
Összesen	15	11,5	17	15	14	28	100
<i>Reálkiadás</i>							
Lényegesen javult	5	0	0	12	10	73	100
Kissé javult	12	13	15	16	8	36	100
Nem változott	16	12	15	17	12	28	100
Kissé romlott	15	10	17	15	13	29	100
Lényegesen romlott	21	12	16	16	12	23	100
Összesen	16	12	15	16	12	29	100

Jelmagyarázat: — — —: 2000 és 2001 reáljövedelmének (kiadásának) átlaga kevesebb mint 80 százaléká a 1999 reáljövedelmének (kiadásának), — —: 80 és 90 százalék között van, —: 90 és 100 százalék között van, +: 100 és 110 százalék között van, ++: 110 és 120 százalék között van, +++: meghaladja a megfelelő érték 120 százalékát.

mértéket. Másrészt a leggazdagabbak körében a reáljövedelem emelkedése nem jár együtt relatív pozíciójuk javulásával. Mindezek alapján természetes, hogy a lényeges javulásról beszámolók közel 80 százalékának 10 százalékot meghaladó mértékben nőtt a reáljövedelme, miközben csak egyharmaduk volt felfelé mobil. Mivel a háztartásoknak csak 2 százaléka jelzett lényeges javulást, a többi cellában csak néhány esetről van szó, ami bőven belefér az adathiba kategóriájába.

A kis javulásról beszámolók több mint felének nőtt 10 százaléknál nagyobb mértékben a reáljövedelme, és csupán 14 százalékot tesz ki azok aránya, akiknek a reáljövedelme 10 százalékot meghaladóan csökkent. Ezeknek az eseteknek jelentős részében a reáljövedelem oda-vissza ingadozott a 3 év során, ami téves percepcióhoz vezethetett, más részében pedig valószínűleg az adatok nem konzisztensek. A nem változó helyzetet érzékelők körében is hasonló a szituáció. Tehát mindhárom kategória esetében 13-15 százalék körül van a 10 százaléknál nagyobb reáljövedelem csökkenést mutatók aránya.

Ami elemzésünk szempontjából igazán érdekes, az a helyzetük kis vagy lényeges romlásáról beszámolók esete. Mindkét kategóriánál 50 százalék fölött van azok aránya, akiknek valójában növekedett a reáljövedelmük és 36-37 százalék azoké, akiknek 10 százaléknál nagyobb mértékben. Nincs okunk azt feltételezni, hogy ebben az esetben ennyivel nagyobb a pontatlan, illetve a nagymértékű ingadozás miatt félrevezető reálértékek aránya, mint a javulásról, stagnálásról beszámolók körében. Ez azt jelenti, hogy a reáljövedelem-növekedést elérők jelentős része helyzetét romlásként éli meg, mivel relatív pozíciói nem javulnak, esetleg romlanak. A kis, illetve lényeges romlást érzékelők között ebből a szempontból az a különbség, hogy az utóbbiak között többen vannak, akiknek az adatok tanúsága szerint tényleg nagymértékben csökkent a reáljövedelmük. Hasonló jelenségeket tapasztaltunk a kiadási adatok elemzése során is.

Összefoglalóan, mind a jövedelem, mind a kiadás esetében elmondható, hogy a szubjektív módon érzékelt és a tényleges változások itt is azonos irányban mozognak, de *a szubjektív mobilitás mutatói sokkal kevésbé mozognak együtt az abszolút mobilitás mutatóival, mint azt az előzőkben vizsgált relatív mobilitási mutatók esetében megfigyelhettük. A szubjektív mobilitás változója sokkal érzékenyebbnek mutatkozik a relatív mobilitás változására, mint az abszolút mobilitására. Különösen igaz ez azok esetében, akiknek reáljövedelme (reálkiadása) nőtt ugyan, de relatív pozíciójuk nem javult.*

6. Kapcsolat a változó anyagi helyzet és a háztartások reakciói között

Kiegészítő kérdőívünkben nemcsak a háztartások anyagi helyzetének változására kérdeztünk rá, hanem ennek a változásnak az okaira és az új helyzetben kialakult fogyasztói reakciókra is. A továbbiakban ezeket az okokat és reakciókat foglaljuk össze. Az előző fejezetben már említettük, a háztartások 44 százaléka nyilatkozott úgy, hogy 1999 és 2001 között romlott az anyagi helyzetük. A romló anyagi helyzet okait illetően a megkérdezettek számos válasz közül választhattak ki hármat fontossági sorrendben (lásd a Függelék 2. részét). A 32. táblázatban a legfontosabb okokat összegeztük az 1. válasz százalékában, valamint a 3 lehetséges választ együtt nézve, az említések százalékában. Különválasztottuk azokat, akik anyagi helyzetük kismértékű és azokat, akik lényeges romlásáról számoltak be.

32. táblázat: Az anyagi helyzet romlásának legfontosabb okai a háztartások százalékában
(N = 729)

Megnevezés	Kis romlásról beszámoló háztartások		Lényeges romlásról beszámoló háztartások		Romlásról beszámoló összes háztartás	
	említés az 1. válaszban	említés valamelyik válaszban	említés az 1. válaszban	említés valamelyik válaszban	említés az 1. válaszban	említés valamelyik válaszban
Jövedelmük nem tartott lépést az áremelkedéssel	48	80	24	73	39	77
Betegség	18	25	17	30	18	27
Munkanélküliség	8	11	21	28	13	17
Háztartás-összetétel változása (válás, elköltözés, haláleset)	6	6	18	21	10	12
Nyugdíj, gyes stb.	6	9	9	13	7	10
Gyermekek miatti többletkiadás	1	21	1	21	1	21

Forrás: saját számítás az 1999–2001-es rotációs pannellel, valamint a 2001-es HKF-hez tartozó kiegészítő felmérés adataival.

Kiegészítésül megjegyezzük, hogy a munkanélküliség és a gyermekek miatti többletkiadások az átlagnál nagyobb létszámú háztartásokat érintik, így ha nem háztartásra, hanem az érintett személyek számára vetítenénk adatainkat, akkor a táblázat utolsó oszlopában a munkanélküliség esetében 5, a gyermekek miatti többletkiadás esetében 7 százalékponttal magasabb értéket kapnánk.

A romló anyagi helyzet legfontosabb okaként a háztartások 39 százaléka jelölte meg az áremelkedést. A további sorrend: a háztartások 18 százaléka szerint a fő ok az egészség hiánya, 13 százaléka a munkanélküliséget, 10 százaléka a válást/

elköltözést és 7 százalékuk a nyugdíjba vonulást jelölte meg elsőként a felkínált tizenkét féle ok közül. A többi ok részaránya csekély.

E legfontosabb öt ok említési valószínűsége azonban eltérően alakul az anyagi helyzetük kis, illetve lényeges romlását jelző háztartások körében. Míg a kismértékű romlásról beszámolók közel fele, a lényeges romlásról beszámolóknak viszont csupán a negyede jelölte meg elsődleges okként azt, hogy jövedelmük nem tartott lépést az áremelkedéssel. Ellenkező irányú az eltérés a munkanélküliséggel, valamint a háztartás összetételének kedvezőtlen változásával (válás, elköltözés, halálozás) sújtott háztartások esetében. A munkanélküliség esetében fajlagosan mintegy két és félszer, a háztartás összetételének változása esetében háromszor annyian jelölték meg ezeket a tényezőket a romlás okaként a lényeges romlást elszenvedők, mint a kismértékű romlással érintettek. Ez a jellegzetes eltérés akkor is fennáll, ha az összes említést vizsgáljuk. A lényeges romlást elszenvedők 28 százaléka esetében jelenik meg okként a munkanélküliség.

Említésre méltó, hogy bár elsődleges okként nagyon kevesen jelölték meg, a háztartások 21 százaléka esetében az anyagi helyzet romlásának egyik oka a gyermekek miatti többletkiadás volt. Ennek a mutatónak természetesen akkor van igazán értelme, ha csak a gyermekes háztartásokra vetítjük. Ebben az esetben 38 százalékos érték adódik, a 18 éven aluli gyermeket nevelők körében pedig már 45 százalék azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol az anyagi helyzet romlásának okaként megjelenik a gyermekek miatti többletkiadás.

Az anyagi helyzet romlására adott *reakciók* közül messze kiemelkedett a *többféle alapkiadás egyszerre való csökkentése*. Ezt első válaszként az anyagi helyzetük romlásáról beszámoló háztartások 60 százaléka említette az 5 lehetőség közül! A kérdőív lehetővé tette, hogy külön megjelöljék az élelmiszer-kiadások, az élvezeti cikkekre fordított kiadások, a háztartásienergia-kiadások és az egyéb rendszeres kiadások csökkentését, vagy azt válasszák, hogy ezek szinte mindegyikét csökkentették. Első válaszként egyetlen esetben sem jelölték meg külön valamelyik alapkiadást. Ez arra mutat, hogy a romló anyagi helyzetű háztartások többsége a változást tartósnak gondolja és nem, vagy nem kellő mértékben állnak rendelkezésükre egyéb tartalékok, illetve kevésbé fájdalmas kiadáscsökkentési lehetőségek. Ezt mutatja az is, hogy összességében – de szinte kizárólag nem elsődleges válaszként – a háztartások 12 százaléka reagált azzal, hogy minden *tartalékát felélte*, további 24 százalék pedig azzal, hogy részben felhasználták korábbi megtakarításaikat. Az elsődleges reakciók között ezenkívül csak az a válaszlehetőség kapott 10 százalék feletti értéket, hogy *többet dolgoztak* (13 százalék).

A második válaszok közül messze kiemelkedett a ruházatközpontú kiadások csökkentése, amit a háztartások 28 százaléka jelölt meg. 6 százalék körül van a kulturális, szórakozási kiadások csökkentése és a tartós fogyasztási cikkek cseréjének elhalasztása.

A reakciók között jellegzetes különbségek találhatók aszerint, hogy milyen mértékű volt az anyagi helyzet romlása. Akik jelentős romlásról számoltak be, azoknak a 73 százaléka reagált valamennyi alapkiadás csökkentésével, de csak 7 százalék többletmunkával, míg a csekélyebb romlásról beszámolók esetében az

előbbi részaránya 53, az utóbbié 16 százalék volt. Különösen jellemző még a többletmunka vállalása (38 százalék) azok körében, akik anyagi helyzetük romlásának okai között a gyermekekkel kapcsolatos többletkiadást is megemlítették. Mivel ebbe a sorba illeszkedik – kitérőként megemlítjük –, hogy a változatlannak ítélt anyagi helyzetűek 40 százaléka mondta azt, hogy ehhez a változatlansághoz a korábbinál többet kellett dolgozniuk.

Nemcsak az első, hanem az összes említés között is meglehetősen alacsony az *aktív reakciók* aránya. A háztartások 17 százaléka mondta, hogy a korábbinál többet dolgoztak (de ez sem volt elég az anyagi helyzet romlásának megakadályozására), 6 százalék keresett (új) munkahelyet, 3 százalék vett részt át- vagy továbbképzésen, és 1 százalék alatt van azok aránya, akik vállalkozással próbálkoztak.

Bár kicsi az esetszám (133 háztartásról van szó), külön megvizsgáltuk azoknak a reakcióit, akik anyagi helyzetük romlásának okaként a munkanélküliséget jelölték meg. Itt is az alapkiadások csökkentése áll az első helyen, 62 százalékkal. Meglepő, hogy a munkanélküliek csupán 24 százalékának a reakciói között található meg a munkahelykeresés, és nem egészen 8 százalékuk vett részt át-, vagy továbbképzésen. A munkanélküliek háztartásának mintegy 10 százaléka válaszolta azt, hogy többet dolgoztak. (Lehet, hogy a háztartás többi tagjáról van szó ebben az esetben, de nyilván a feketemunka is megjelenhet itt.)

A háztartásoknak mindössze 16 százaléka számolt be arról, hogy 1999 és 2001 között javult az anyagi helyzetük (lásd a 33. táblázatot). Tekintettel arra, hogy a háztartások kevesebb mint 2 százaléka érezte úgy, hogy anyagi helyzetük lényegesen javult, ebben az esetben nincs értelme a kis- és a lényeges mértékű javulás megkülönböztetésének.

33. táblázat: Az anyagi helyzet javulásának legfontosabb okai a háztartások százalékában
(N = 214)

Megnevezés	Említés az 1. válaszban	Említés valamelyik válaszban
Korábbinál magasabb jövedelem	37	58
Munkába állás tanulásból, gyermekgondozásból, betegségből	17	23
Munkanélküliség megszűnése	15	16
Egyéb jövedelem vagy korábbi teher csökkenése	9	23
Háztartás összetételének változása	9	9
Különmunka-lehetőség növekedése	7	21

Forrás: saját számítás az 1999–2001-es rotációs pannellel, valamint a 2001-es HKF-hez tartozó kiegészítő felmérés adataival

Az anyagi helyzet javulásának elsődleges okaként a háztartások 37 százaléka jelölte meg a magasabb jövedelem elérését, 17 százalékuk szerint a fő ok az, hogy munkába álltak, 15 százalékuk jelentette a munkanélküliség megszűnését, 9 százalékuk az egyéb jövedelemszerzést, illetve folyamatos fizetési teher megszűnését említette, és szintén 9 százalékuk a háztartás összetételének megváltozására hivatkozott.

Összesítve a háztartások három lehetséges válaszát, az anyagi helyzet javulásának okai között kiugróan magas említési aránnyal a magasabb jövedelem megszer-

zése szerepel, majd az egyéb jövedelem, a munkába állás tanulásból, gyermekgondozásból, betegségből, a külön munka, illetve a munkanélküliség megszűnése következik. Az anyagi helyzet javulásának oka lehet még az örökséghez jutás, illetve a háztartás összetételének megváltozása is.

Ha a munkába állás mindkét változatát együtt nézzük, akkor (a csekély számú átfedést kiszűrve) azt láthatjuk, hogy a javuló anyagi helyzetről beszámoló háztartások 36 százaléka jelölte ezt meg okként. A különmunka-lehetőségeket is hozzá véve, az arány (szintén az átfedések kiszűrése után) 53 százalékra emelkedik. *A javuló helyzet okai között tehát igen nagy arányban szerepel a munkaerő-piaci aktivitás.*

Az anyagi helyzet javulására a háztartásoknak durván harmada az alapkiadások növelésével reagál. Ez a reakció különösen gyakori azok körében, akik tanulásból, gyermekgondozásból, betegségből álltak munkába. A második legfontosabb reakció a megtakarítások növelése, a munkanélküliségből munkába állók esetében viszont a korábbi tartozások törlesztése.

A gyermekek iskoláztatásával kapcsolatos kérdésekkel kötetünk következő tanulmánya részletesen foglalkozik, így itt csak néhány, a reakciókra vonatkozó megjegyzést teszünk. Láttuk, hogy a romló anyagi helyzet másodlagos vagy harmadlagos okaként a háztartások több mint 20 százaléka jelölte meg a gyermekekkel kapcsolatos többletkiadást. A javuló anyagi helyzetű háztartásoknak viszont csupán 5 százaléka jelezte, hogy növelték a gyermekeik oktatására fordított összeget.

A jelentősen romló anyagi helyzetű, a kérdésben érintett háztartások fele válaszolta azt, hogy gyermekeik továbbtanulására vonatkozó döntésüket befolyásolta anyagi helyzetük. A kissé romló anyagi helyzetű háztartások esetében ez az arány valamivel egynegyed fölött van. Szimmetrikus módon a javuló anyagi helyzetről beszámoló háztartások negyedét is befolyásolta – nyilván pozitív módon – a háztartás anyagi helyzete.

Természetesen nemcsak az anyagi helyzet alakulása, hanem annak abszolút szintje is fontos befolyásolási tényező, elsősorban az alacsony jövedelműek körében. Az első kiadási decilisbe tartozó háztartások közel felének továbbtanulási döntését befolyásolta az anyagi helyzet alakulása. (Az is feltételezhető, hogy körükben sok háztartásnak már nem volt mit befolyásolni a döntésén.)

Még markánsabb összefüggést kapunk, ha azt vizsgáljuk, hogy a háztartások anyagi helyzete hogyan befolyásolta a gyermekek részvételét a különórákon, szakörökön, sportkörökön. A jelentős romlásról beszámoló érintett háztartások 70 százaléka esetében volt ez befolyásoló tényező, míg csekély romlás esetében 40 százalék körüli értéket kaptunk. A javuló helyzetű háztartásoknak itt is mintegy negyedét befolyásolta döntésében helyzetük változása. Az első kiadási decilisbe tartozó háztartások több mint 60 százalékanak ilyen irányú döntését befolyásolta az anyagi helyzet.

Mindez egyértelműen azt mutatja, hogy az anyagi helyzet alakulása – elsősorban annak romlása – igen jelentős mértékben befolyásolja a továbbtanulásról és a gyerekek jövőjét jelentősen meghatározó egyéb képzéseken történő részvételről szóló döntéseket.

Az érintett háztartásoknak csupán 37 százaléka nyilatkozta azt, hogy gyermekeik iskoláztatása nem jelentett súlyos terhet számukra. 35 százalékuknak csök-

kenteni kellett egyéb kiadásait annak érdekében, hogy gyermekeiket iskoláztathassák, 14 százalékuk pedig többletmunkát vállalt ennek érdekében. *Ez is megerősíti az iskoláztatásról szóló döntés és az anyagi helyzet közötti szoros kapcsolatot.* A munkanélküliség által bármelyik vizsgált évben érintett háztartások esetében 30 százalék alatt marad azok aránya, akiknek az iskoláztatás nem jelentett súlyos gondot.

Az oktatás-képzés mellett a generációs transzferek másik kiemelkedő fontoságú tétele a már felnőtté vált gyermekek lakáshoz juttatása. A nem a háztartásban élő gyermekekkel rendelkező háztartások közel fele (46 százalék) nyújtott segítséget gyermekei önálló lakhatásának megteremtéséhez. A segítséget nyújtó háztartások mindössze 7 százalékának nem jelentett ez áldozatot, 64 százalékuk számára jelentős, további 11 százalékuk pedig súlyos áldozatot jelentett. Ha a háztartások jövedelmi helyzetét is figyelembe vesszük, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy *a jövedelmi helyzet elsősorban a lakáshoz juttatáshoz nyújtott segítség tényét befolyásolja.* Az első kiadási kvintilisbe tartozó, a kérdésben érintett háztartások kevesebb mint 30 százaléka nyújtott segítséget gyermekei lakáshoz juttatásához. Az 5. kvintilis esetében ez az arány közel 60 százalék. A segítséget nyújtók között viszont már közel sincs ilyen markáns különbség a meghozott „áldozat” súlyosságát illetően.

A gyermekek lakáshoz juttatása érdekében hozott áldozat igen sokféle formában testesülhet meg. A háztartások által elsőként említett formák közül a leggyakoribb a többletmunka vállalása. Az érintett háztartások 43 százaléka vállalt külön munkát a gyermekek lakáshoz juttatása érdekében, 15 százalékuk az alapkiadások csökkentésével, 14 százalékuk pedig a rekreációs és kulturális kiadások csökkentésével teremti elő a szükséges anyagiakat. A többletmunka vállalása tipikusan elsődleges formája az áldozatnak, a háztartásoknak mindössze további 3 százaléka említette ezt másod- vagy harmadlagos formaként. Az utazásról, üdülésről, szórakozásról való lemondást a háztartások 45 százaléka említette valamelyik válaszlehetőségként. A további sorrend: lemondás lakásfelújításról (34 százalék), alapkiadások csökkentése (30 százalék), lemondás tartós javak beszerzéséről (27 százalék), más célra szánt megtakarítások felhasználása (16 százalék), kölcsönfelvétellel (14 százalék). A többi lehetőség aránya 10 százalék alatt maradt. A gyermekek lakáshoz juttatása esetében tehát sokkal nagyobb az aktív megoldások (többletmunka, megtakarítások felhasználása), illetve a másodlagos szükségletekről történő lemondás aránya, mint a csökkenő jövedelemre történő reakció esetében.

Összefoglalás

A háztartási szintű adatfelvételek tanúsága szerint a háztartások jövedelme és kiadása – a GDP-hez és a háztartási jövedelmeket bemutató makrostatisztikák adataihoz képest jelentős késéssel – 1997-ben érte el mélypontját. Ezt követően viszont a lakosság jövedelme és fogyasztása is erőteljes növekedésnek indult. Ennek eredményeként *a lakossági jövedelmek 2001-re lényegében elérték az 1993-as szintet.*

A rotációs panelekkel végzett számítások azt mutatják, hogy a jövedelmek csökkenése a kilencvenes évek első felében, majd növekedése a kilencvenes évek végén jelentős változásokat hozott a lakosság jövedelmi szerkezetében. Az 1993. évi jövedelmi ötödök határértékeit reálértékben rögzítve, azt tapasztaljuk, hogy a lakossági jövedelmek nagyarányú csökkenése idején a második és harmadik ötödbe tartozók aránya végig 40 százalék körül mozgott, miközben több mint kétszeresére emelkedett az 1993-as standard szerinti szegények aránya, ugyanekkor csökkent a negyedik és ötödik ötödbe tartozóké, tehát a viszonylag gazdagoké is. *Ez az átalakulás a háztartásokban a ténylegesnél nagyobb egyenlőtlenség-növekedés érzetét kelthette.*

A kilencvenes évek végén, a növekedés időszakában továbbra is változatlan szinten maradt a második és harmadik jövedelmi ötödbe tartozók részaránya, miközben *a kvintilisek szerinti jövedelmi struktúra többé-kevésbé visszarendeződött az 1993-as jövedelmi struktúrába.*

Egyáltalán nem tapasztalható azonban ez a visszarendeződés, ha a népesség aktivitás szerinti csoportjainak helyzetét vetjük össze. A háztartási jövedelmek csökkenésének időszakában elsősorban a munkanélküliek, a gyermeküket gondozók, valamint a fiatal eltartottak, elsősorban a 15 éven aluli gyermekek helyzete romlott. *A háztartási jövedelem csökkenésének időszakában megkezdődött relatív elszegényedési folyamatok azonban a növekedés során nem fordultak meg, hanem irreverzibilisnek bizonyultak, az említett csoportok helyzete tovább romlott.*

A relatív jövedelmi és kiadási pozíciók összehasonlítása lehetőséget teremt arra, hogy a vállalkozók eltitkolt, de a háztartási kiadásokban megtestesülő jövedelmének egy részét megbecsüljük. Ezzel az eszközzel azt is megállapíthattuk, hogy *2001-re a munkanélkülieknek már elfogytak a tartalékaik, és jellemzően nincsenek az adatfelvétel során eltitkolt jövedelmeik.*

Kutatásunk egyik fontos megállapítása, hogy az 1998–2001 közötti nagymértékű átlagos reáljövedelem-növekedés mellett is tartósan *egyharmad fölött* volt azoknak az aránya, akiknek a vizsgált három-három év (1998–2000, illetve 1999–2001) egészében *csökkent a jövedelmük.* A népesség közel egytizede esetében a jövedelem-csökkenés a 20 százalékot is meghaladja.

A lakosság több mint egytizedének (13-14 százalékának) a reáljövedelme nemcsak összességben, hanem a panelek minden évében csökkent. A reálkiadások ese-

tében még nagyobb a permanens csökkenést elszenvedők aránya, 1998–2000 között a 20 százalékot is meghaladta. (Ez arra utal, hogy a növekvő reáljövedelmű, de csökkenő reálkiadású háztartások jövedelmük egy részét korábbi tartozások kiegyenlítésére, esetleg tartalékgyűjtésre fordították.) A reáljövedelmek átlagos növekedése ellenére tehát a háztartások egy jelentős csoportja – mind a jövedelmüket, mind a kiadásait tekintve – az ezredforduló éveiben stabilan *egyre rosszabb helyzetbe került*. Az általános növekedés a lakosság egy igen jelentős részét egyáltalán nem érte el, és sokan vannak, akiknek továbbra is romlott a jövedelmi helyzetük. A reáljövedelmek és reálkiadások jelentős mértékű csökkenése az átlagot jóval meghaladó mértékben érintette *a munkanélküliségtől* sújtott háztartásokat.

A vizsgált hároméves időszakokban a lakosság több mint felének (55, illetve 60 százalékanak) az egyik évben nőtt, a másik évben pedig csökkent a jövedelme, ami még akkor is nagyfokú bizonytalanságot okoz, ha összességében a növekedés dominál. Tartós és stabil *reáljövedelem-növekedést* a népességnek csak mintegy *harmada* tudott elérni, reálkiadás növekedést pedig csak valamivel több mint egyötöde.

Többféle módszerrel vizsgáltuk a jövedelmi és kiadási egyenlőtlenségek változását. Korábban kimutattuk, hogy 1996 és 1998 között megállt az egyenlőtlenségek növekedése, az egyenlőtlenségek stagnáltak. Egyértelműen arra az eredményre jutottunk, hogy *ez a stagnálás 1998 és 1999 között is folytatódott*. Az 1999 és 2001 közötti időszakra vonatkozó számításaink alapján *csékély mértékű, de nem feltétlenül szignifikáns jövedelmi egyenlőtlenség növekedést* mutattunk ki, míg *a kiadási egyenlőtlenségek továbbra is stagnáltak*. A munkajövedelmekből eredő egyenlőtlenségkülönbség növekedése megállt, sőt 1998-hoz viszonyítva csekély mértékben csökkent. A kismértékű egyenlőtlenség növekedés tehát egyéb tényezőkből adódik. Megalapozottan állíthatjuk, hogy ha a jövedelmi egyenlőtlenségek mértéke a teljes lakosságra vonatkozóan esetleg nem is változott, *a jövedelmi skála két szélén, az 1. tizeden belül a legszegényebbek és a 10. tizeden belül a leggazdagabbak között az egyenlőtlenségek növekedtek a vizsgált időszakban*. Tekintettel arra, hogy a lakossági adatfelvételek – különböző okokból – kevésbé érik el a legszegényebbeket és a leggazdagabbakat, feltételezhető, hogy a skála két szélén az egyenlőtlenségek növekedése valójában az általunk mértnél nagyobb volt.

Abból a tényből, hogy a kiadási egyenlőtlenségek tartósan meghaladják a jövedelmieket, arra következtethetünk, hogy *a be nem vallott jövedelmek növelnék a kimutatott jövedelmi egyenlőtlenségeket*.

A relatív *jövedelmi* mobilitás változóját elemezve, azt állíthatjuk, hogy a jövedelmek viszonylag nagy mértékű átlagos növekedése ellenére a relatív jövedelmi pozíciók egyre inkább befagynak, *növekszik a relatív jövedelmi immobilitás*. A legszegényebbek egyre nagyobb része marad a jövedelmi skála legalján, míg a felső ötödbe, sőt harmadba tartozók egyre inkább képesek jövedelmi pozíciójukat stabilizálni. *A kiadások* esetében a növekedés mellett a relatív pozíciók viszonylagos változatlansága tapasztalható. A gazdasági növekedés felgyorsulása tehát egyáltalán nem vezetett a relatív pozíciók korábbinál nagyobb arányú átrendeződéséhez, éppen ellenkezőleg, a csökkenés időszakában kialakult helyzetek egyre erőteljesebb stabilizálódását hozta. A munkanélküliek háztartásai esetében viszont az átlagot jelentősen meghaladó lefelé irányuló mobilitást mutathattunk ki.

Stagnáló vagy enyhén növekvő egyenlőtlenségek esetében a relatív pozíciók egyre egyértelműbb változatlansága könnyen okozhat egyfajta perspektívátlanságot, ami az egyenlőtlenségek növekedésének érzetét keltheti. Ezt a hatást fokozza, hogy a jövedelmek és a fogyasztás általános növekedése mellett *a jövedelmi struktúra befagyása* együtt jár a *reálértéken vett abszolút különbségek növekedésével*.

A háztartások szubjektív mobilitását vizsgáló kiegészítő kérdőívünkre adott válaszok és a tényleges történések összevetése alapján arra a következtetésre jutotunk, hogy *a háztartások véleménye saját helyzetük változásáról nem elsősorban reáljövedelmük tényleges változásával, hanem relatív pozícióik időbeli alakulásával függ össze*.

A megkérdezett háztartások durván 40 százaléka érzi úgy, hogy 1999–2001 között lényegében nem változott az anyagi helyzetük, 44 százalékuk szerint romlott (ebből 16 százaléknak jelentősen), és csak 16 százalékuk szerint javult. Ha a háztartások anyagi helyzetében bekövetkezett változások szubjektív percepció szerinti megoszlását a valóságos *relatív* pozícióbeli változások (lesüllyedő háztartások, helyben maradó háztartások, felemelkedő háztartások) megoszlásaival hasonlítjuk össze, akkor az észlelt és a valóságos változások eltérő irányú, irreálisnak tekintendő mozgásai véletlenszerűnek mondhatók, elhanyagolható hányadban fordulnak elő. *A háztartások többsége tehát reálisan érzékeli relatív jövedelmi és kiadási pozícióinak időbeli változását, a változás nagyságát és irányát.*

Ugyanakkor, ha a szubjektív érzetet az abszolút változásokkal vetjük össze, akkor azt látjuk, hogy *a háztartások egy része a reálértéken mérve jelentősen javuló anyagi helyzete ellenére is úgy érzi, anyagi helyzete nem javult, sőt kis mértékben még romlott is*. Általában elmondható, hogy azokat a háztartásokat, amelyek helyzetüket a valóságoshoz képest rosszabbnak értékelik, elsősorban a ténylegesen jelentős pozíciójavulást megelőző és a helyben maradók között találjuk. Különösen erőteljes ez a jelenség az alacsony jövedelmi szint mellett reálértéken helyben maradók esetében. *A téves szubjektív érzékelés egyik legfontosabb összetevője az inflációból adódó hatások pontatlan értékelése.*

A kiadások esetében a szubjektív mobilitás kategóriáihoz tartozó relatív mobilitási megoszlások jobban közelítenek a relatív mobilitás kategóriáinak megoszlásához. A kiadás relatív mobilitási változója inkább együtt mozog a szubjektív mobilitási változójával, ami azt jelentheti, hogy *a háztartások szubjektív mobilitása inkább a kiadási, mint a jövedelmi változó relatív mobilitásának változására érzékeny*.

A háztartások jelentős része romló anyagi helyzetük legfontosabb okaként azt jelölte meg, hogy *jövedelmük emelkedése nem tartott lépést az áremelkedéssel*. Az okok sorában ezt követi jelentős különbséggel a betegség, valamint a munkanélkülivé válás. Azok körében viszont, akik anyagi helyzetük jelentős romlásáról számoltak be, az áremelkedéssel közel azonos súlyú a munkanélkülivé válás, amit a családi szerkezet hátrányos változása (válás, kereső családtagok elköltözése) követ.

Különösen figyelemre méltó, hogy *a romló anyagi helyzetre adott legtipikusabb reakció* – amit az érintett háztartások 60 százaléka jelölt meg – *az alapvető kiadások mindegyikének egyszerre történő, átfogó csökkentése*. A jelentős romlásról beszámoló háztartások esetében ez az arány a 70 százalékot is meghaladja! Ezeknek a háztartásoknak az esetében tehát az olyan általánosan elterjedt átmeneti megoldások,

mint a korábbi tartalékok felélése, a nagyobb beszerzések elhalasztása vagy kölcsön felvétele, nem jönnek szóba. Valószínűleg ezek a megoldások vagy teljesen hiányoznak a háztartások gazdálkodásából, vagy igen rövid ideig jelentenének megoldást a háztartás számára. A vizsgált időszakban *a háztartások mintegy negyede kényszerült arra, hogy csökkentse alapvető kiadásait*. Egyértelmű, hogy esetükben már a *tartós szegénység* tipikus reakcióját tapasztalhatjuk.

A romló anyagi helyzet okaként a háztartások 17 százaléka jelölte meg a munkanélküliséget, és a javuló anyagi helyzetről beszámolók között is közel ennyi volt azok aránya, akik okként a munkanélküliség megszűnését nevezték meg. Ugyanakkor a munkájukat elvesztőknek csupán 30 százaléka talált új munkahelyet az időszak során, és kevesebb mint 10 százalék vett részt átképzésen, valamint alig 2 százalék kezdett vállalkozásba. *A munkanélkülivé váltak* alapvető reakciója az alapkiadások csökkentése, ezt a megoldást az idekerült háztartások 62 százaléka választotta. Rendkívül alacsony azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyek helyzetük javítására valamilyen aktív megoldást [többletmunka vállalása, (új) munkahely keresése, átképzés, vállalkozásba kezdés] választottak. Minél rosszabb egy háztartás helyzete, annál kevésbé valószínű, hogy annak javítására aktív megoldást választ (képes választani).

Ugyanezt a jelenségekört megfordítva, a javuló helyzetű háztartások oldaláról vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy *a javuló helyzet okaként valamivel több, mint 50 százalék esetében szerepel a munkaerő-piaci aktivitás*. Az anyagi helyzet javulására a háztartásoknak durván harmada az alapkiadások növelésével reagál, ami egyértelműen arra utal, hogy ezek a háztartások a korábbi romlást most kompenzálják.

A háztartások anyagi helyzetének alakulása – elsősorban annak romlása – igen jelentős mértékben befolyásolja a továbbtanulásról és a gyerekek jövőjét jelentősen meghatározó egyéb képzéseken történő részvételről szóló döntéseket. A jelentősen romló helyzetű, ilyen döntésekben érintett háztartások esetében az arány 50, illetve 70 százalék. A lefelé irányuló relatív mobilitást tehát a háztartások – taníttatási döntéseikben – tovább örökítik gyermekeikre. A háztartások valamivel több, mint 60 százaléka számára gyermekeik iskoláztatása súlyos terhet jelent, a munkanélküliség által érintett háztartások esetében ez az arány eléri a 70 százalékot.

Irodalom

- ANDORKA RUDOLF–KOLOSI TAMÁS–VUKOVICH GYÖRGY (szerk.) [1992], [1994], [1996], [1998]: Társadalmi riport. Társi, Budapest.
- ANDORKA RUDOLF–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY–FERGE ZSUZSA [1997]: Valóban Magyarországon a legkisebbek az egyenlőtlenségek? Közgazdasági Szemle, 2. sz. 89–112. o.
- ATKINSON, A. B. [2003]: Income inequality in OECD countries: Data and Explanations. CESifo Working Paper, No. 881. <http://ssrn.com/abstract=386761>.
- ATKINSON, A. B.–MICKLEWRIGHT, J. [1992]: Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income. Cambridge University Press, Cambridge.
- BERGLOF, E.–BOLTON, P. [2003]: The Great Divide and Beyond – Financial Architecture in Transition. CEPR Discussion Paper, No. 3476.
- DIENER, E.–SUH, E. [1997]: Measuring quality of life: economic, social, and subjective indicators. Social Indicators Research, Vol. 40. 189–216. o.
- DIENER, E.–RAHTZ, D. R. (szerk.) [2000]: Advances in Quality of Life Theory and Research, Kluwer Academic Publishers, Nagy-Britannia.
- BKE–TÁRKI [1998]: Záró-tanulmány az MHP 6. hullámáról. MHP Műhelytanulmányok, BKE–Tárki, Budapest.
- COLLINS, G.–REDMOND, G. [1997]: Poverty in the UK and Hungary: Evidence from household budget surveys. Working Paper, No. 9703. Department of Applied Economics, University of Cambridge.
- EFRON, B. [1982]: The Jack-knife, the Bootstrap and Other Resampling Plans. Society for Industrial and Applied Mathematics, Philadelphia.
- EFRON, B.–TIBSHIRANI, R. [1993]: An Introduction to the Bootstrap. Chapman & Hall, New York.
- FÁBIÁN ZOLTÁN–RÓBERT PÉTER–SZÍVÓS PÉTER [1998]: Az anyagi-jóléti státuscsoportok társadalmi miliói. Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György* (szerk.) [1998]: Társadalmi riport 1998. Társi, Budapest.
- FÁBIÁN ZOLTÁN–KOLOSI TAMÁS–RÓBERT PÉTER [2000]: Fogyasztás és életstílus. Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György* (szerk.) [2000]: Társadalmi riport 2000. Társi, Budapest.
- FÖRSTER, M. F.–M. PELLIZZARI [2000]: Trends and driving factors in income distribution and poverty in the OECD area. OECD, Labour market and social policy – Occasional papers No. 42. <http://ssrn.com/abstract=243521>
- FÖRSTER, M. F.–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [1998]: The effects of changing labour markets and social policies on income inequality and poverty: Hungary and the other Visegrad countries compared. LIS Working Paper, No. 177.
- FÖRSTER, M. F.–SZÍVÓS PÉTER–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [1999]: Welfare Support and Poverty: The Experiences of Hungary and the other Visegrad Countries. Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György* (szerk.) (1999): Social Report 1998. Társi, Budapest, pp. 293–309.
- GALASI PÉTER [1998]: Income Inequality and Mobility in Hungary, 1992–96. Innocenti Occasional Papers, Economic and Social Policy Series, No. 64, UNICEF, Firenze.
- GÁBOS ANDRÁS–SZÍVÓS PÉTER [2004]: A szegénység különböző metszetei. Megjelent: *Szívós Péter–Tóth István György* (szerk.) [2004]: Stabilizálódó társadalomszerkezet. Társi Monitor jelentések 2003. Társi, Budapest, 69–97. o.
- HABICH, R.–SPÉDER ZSOLT [1998]: Vesztesek és nyertesek: a társadalmi változás következményei három országban. Megjelent: *Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György* [1998] 117–139. o.
- HABICH, R.–SPÉDER ZSOLT [1999]: Folytonos változás – eltérő változatok. A jövedelmek egyenlőtlensége és dinamikája három társadalomban. Szociológiai Szemle, 3. sz. 3–29. o.
- HAVASI ÉVA [2004]: Szegénység és társadalmi ki-rekesztettség a mai Magyarországon. Szociológiai Szemle, 12. évf. 4. sz. 51–71. o.

- HEINRICH, G. [1999]: When average is not good enough: An analysis of income inequality in transition. UNU/Wider and CERT, Heriot-Watt University, Edinburgh.
- IVASCENKO, O. [2002]: Growth and Inequality: Evidence from Transitional Economies. CESifo WP. No. 746. http://ssrn.com/abstract_id=322740.
- JENKINS, S. P. [1995]: Accounting for inequality trends: decomposition analyses for the UK, 1971–86. *Economica*, 62. 29–63. o.
- JENKINS, S. P.–VAN KERM, P. [2003]: Trends in income inequality, pro-poor income growth and income mobility. IZA DPs No. 904. <http://ssrn.com/abstract=460603>.
- KAPITÁNY ZSUZSA–MOLNÁR GYÖRGY [2001]: A magyar háztartások jövedelmi-kiadási egyenlőtlenségei és mobilitása, 1993–1998. MT-DP 2001/15, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- KAPITÁNY ZSUZSA–MOLNÁR GYÖRGY [2002a]: Inequality and mobility analysis by the Hungarian Rotation Panel, 1993–1998. MT-DP 2002/4, Discussion Papers, Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- KAPITÁNY ZSUZSA–MOLNÁR GYÖRGY [2002b]: Egyenlőtlenség és mobilitás a magyar háztartások jövedelmében és tartós fogyasztási cikkeinek állományában. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz. 1015–1041. o.
- KAPITÁNY ZSUZSA–MOLNÁR GYÖRGY [2004]: Inequality and income mobility in Hungary, 1993–1998. *Europe-Asia Studies*, Vol. 56. No. 8.
- KATTUMAN, P.–REDMOND, G. [1997]: Income Inequality in Hungary, 1987–1993. DAE Working Paper, No. 9726.
- KATTUMAN, P.–REDMOND, G. [2001]: Income Inequality in Early Transition: The Case of Hungary 1987–1996. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 29. No. 1. 40–65. o.
- KOLOSÍ TAMÁS–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY–VUKOVICH GYÖRGY. (szerk.) [1999]: Social Report 1998. Társki, Budapest, 564 o.
- KOLOSÍ TAMÁS–RÓBERT PÉTER [2004]: A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának főbb folyamatai a rendszerváltás óta idősoros, illetve longitudinális nézőpontból. Megjelent: *Szivós Péter–Tóth István György* (szerk.) [2004]: Stabilizálódó társadalomszerkezet. Társki Monitor jelentések 2003., Társki, Budapest, 13–33. o.
- KOLOSÍ TAMÁS–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY–VUKOVICH GYÖRGY (szerk.) [2000]: Társadalmi riport 2000. Társki, Budapest.
- KSH [2001]: A háztartások gazdálkodási magatartásának néhány eleme. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [2003]: Magyar Statisztikai Évkönyv, 2002. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [2002a]: Fogyasztói árindex füzetek. 52. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [2002b]: Család változóiban, 2001. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [különböző évek]: Családi költségvetés adatár. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [2003]: Háztartás-statisztikai Évkönyv, 2002. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- LELKES ORSOLYA [2003]: A pénz boldogít? A jövedelem és a hasznosság kapcsolatának empirikus elemzése. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz. 383–405. o.
- LOKSHIN, M.–RAVALLION, M. [2000]: Short-Lived Shocks with Long-Lived Impacts? Household Income Dynamics in a Transition Economy. Kézirat, World Bank, WPS 2459. október.
- MEDGYESI MÁRTON–SZIVÓS PÉTER–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [2000]: Szegénység és egyenlőtlenségek: generációs eltolódások. Megjelent: *Kolosí Tamás–Tóth István György–Vukovich György* (szerk.) [2000] 177–204. o.
- MIHÁLYFFY, LÁSZLÓ [1994]: The Unified System of Household Surveys in the Decade 1992–2001. *Statistics in Transition*, június, Vol. 1. No. 4. 443–462. o.
- MILANOVIC, B. [1998]: Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy. World Bank, Washington D. C.
- MILANOVIC, B. [1999]: Explaining the increase in inequality during transition. *Economics of Transition*, Vol 7. No. 2. 299–341. o.
- PUDNEY, S. [1994]: Earnings Inequality in Hungary: A Comparative analysis of Household and Enterprise Survey Data. *Economics of Planning*, Vol. 27. No. 3. 251–276. o.
- REDMOND, G.–KATTUMAN, P. [2001]: Employment polarisation and inequality in the UK and Hungary. *Cambridge Journal of Economics*, 25. 467–480. o.
- RÉVÉSZ TAMÁS [1994]: An Analysis of the Representativity of the Hungarian Household Budget Survey Samples. Discussion Paper on Economic Transition, No. DPET 9403. University of Cambridge.

- RÉVÉSZ TAMÁS [1995]: Háztartás-statisztika – érvényességvizsgálat. Statisztikai Szemle, 1. 31–49. o.
- RÓBERT PÉTER [1999]: Perceived Mobility and Attitudes Toward Getting Ahead: An “East-West” Comparison. Megjelent: *Tos, N.–Mohler, P. Ph.–Malnar, B.* (szerk.) [1999]: Modern Society and Values. A Comparative Analysis Based on ISSP Project. FSS, University of Ljubljana, ZUMA, Mannheim, 111–141. o.
- RÓBERT PÉTER [2000]: Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében. Válogatott tanulmányok. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest, 13–44. o.
- ROSSER, J. B.–ROSSER, M. V.–AHMED, E. [2000]: Income Inequality and the Informal economy in Transition Economies. Journal of Comparative Economics, Vol. 28. No. 1. 156–171. o.
- RUTKOWSKI, J. J. [2001]: Earnings Mobility during the Transition. The Case of Hungary. MOCT-MOST: Economic Policy in Transitional Economies, Vol. 11. No. 1. 69–89. o.
- SÁGI MATILD [1999a]: Perception and Legitimization of Income Inequalities in 17 Countries. Megjelent: *Tos, N.–Mohler, P. Ph.–Malnar, B.* (szerk.) [1999]: Modern Society and Values. A Comparative Analysis Based on ISSP Project. FSS, University of Ljubljana, ZUMA, Mannheim, 141–171. o.
- SÁGI MATILD [1999b]: Szubjektív anyagi helyzet és vonatkoztatási csoportok. Megjelent: *Szívós Péter–Tóth István György* (szerk.) [1999]: Tárki Háztartás Monitor 1999, Tárki, Budapest.
- SÁGI MATILD [2002]: Elégedettség, jövedelmi feszültség. Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György* (szerk.) [2004]: Társadalmi riport 2002, Tárki, Budapest, 75–94. o.
- SÁGI MATILD [2004]: Elégedettség, állami szerepvállalással kapcsolatos attitűdök, kockázattávallási attitűdök. Megjelent: *Szívós Péter–Tóth István György* (szerk.) [2004]: Stabilizáló társadalomszerkezet. Tárki Monitor jelentések 2003., Tárki, Budapest. 113–131. o.
- SHORROCKS, A. F. [1982]: Inequality Decomposition by Factor Components. Econometrica, 50. 193–212. o.
- SHORROCKS, A. F. [1984]: Inequality decomposition by population subgroups. Econometrica, 52. 1369–1388. o.
- SIK ENDRE–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.) [1996]: Társadalmi páternoszter 1992–1995. MHP Műhelytanulmányok, BKE–Tárki, Budapest.
- SIK ENDRE–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [1997]: Az ajtók záródnak? MHP Műhelytanulmányok, Tárki, Budapest.
- SPÉDER ZSOLT [1996]: Változások évről évre. Megjelent: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György [1996] 44–69. o.
- SPÉDER ZSOLT [1998]: Poverty Dynamics in Hungary during the Transformation. Economics of Transition, 1. sz. 1–21. o.
- SPÉDER ZSOLT [2002]: A szegénység változó arcai. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest.
- SPÉDER ZSOLT–HABICH, R. [1998]: Loser and Winner: Processes and Outcomes during the Transformation in a Comparative Perspective. Paper presented at the Conference Interaction between Politics and Economics in the Post-Socialist Transition, Collegium Budapest, Budapest.
- STANCULESCU, M. S. [2003]: Literature review on poverty, income distribution, and subjective well-being. COMPPRESS, SERD-2002-00077. <http://econ.core.hu/comp/press/D6.PDF>
- STANOVNIK, T.–STROPNIK, N. [2000]: Income Distribution and Poverty in Slovenia. Megjelent: *Hutton, S.–Redmond, G.* (szerk.) [2000]: Poverty in Transition Economies, Routledge, London, New York, 154–172. o.
- STANOVNIK, T.–STROPNIK, N.–PRINZ, CH. (szerk.) [2000]: Economic Well-being of the Elderly: A Comparison Across Five European Countries. Ashgate, Aldershot–Brookfield–Szingapúr.
- SZÍVÓS PÉTER–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [1998]: A háztartások jövedelmi szerkezete, egyenlőtlenségek, szegénység és jóléti támogatások. Megjelent: *BKE–Tárki* [1998] 44–57. o.
- SZÍVÓS PÉTER–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.) [2004]: Stabilizáló társadalomszerkezet. Tárki Monitor jelentések 2003., Tárki, Budapest.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [1995]: The First Two Waves of the Hungarian Household Panel: Methods and Results. Innovation, Vol. 8. No. 1., 109–121. o.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [2003]: Jövedelem egyenlőtlenségek: tényleg növekszenek vagy csak úgy látjuk? Közgazdasági Szemle, 50. évfolyam, 3. sz. 209 – 234. o.

- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [2004a]: Jövedelemelosztás. Megjelent: *Szivós Péter–Tóth István György* (szerk.) [2004]: *Stabilizálódó társadalomszerkezet. Társi Monitor jelentések 2003.*, Társi, Budapest. 33–55. o.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [2004b]: Jövedelem-összetétel és egyenlőtlenségek 2000–2003 között. Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György* (szerk.) [2004]: *Társadalmi riport 2004.* Társi, Budapest. 75–95. o.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY–ANDORKA RUDOLF–FÖRSTER, M.–SPÉDER ZSOLT [1994]: Poverty, Inequalities and the Incidence of Social Transfers in Hungary, 1992–3. Paper prepared for the World Bank Office Budapest, Társi, Budapest.
- VAN DE WALLE, D.–RAVALLION, M.–GAUTAM, M. [1994]: How Well Does the Social Safety Net Work? The Incidence of Cash Benefits in Hungary, 1987–89. LSMS Working Paper, No. 102. The World Bank, Washington.
- YEMTSOV, R. [2001]: Labour Markets, Inequality and Poverty in Georgia. IZA Discussion Paper No. 251.

VIRÁG ILDIKÓ

A MUNKAPIACON ELADHATÓ KÉPZETTSÉG
A CSALÁDI KÖLTSÉGVETÉS TÜKRÉBEN

Bevezetés

A tudás és a munkaerő termelésének és újratermelésének mikroszinten egyik legfontosabb színtere a háztartás. A kilencvenes évek elejének makrogazdasági folyamatai, különösen a GDP csökkenése, a gazdaság szerkezeti átalakulása, a nyílt munkanélküliség megjelenése és növekedése jelentős eltéréseket okozott a háztartások költségvetésében is. A különböző típusú háztartások – összetételük, tagjaik gazdasági aktivitása, képzettsége, egészségi állapota, térbeli elhelyezkedésük, lakáshelyzetük, korábbi tartalékaik és számos egyéb tényező függvényében – eltérő módon reagáltak ezekre a társadalmi és gazdasági kihívásokra.

Korábbi kutatásaink (Virág [1999]) eredményeiből kiindulva a jelen vizsgálatok is a fiatalok családi háztartási háttérnek a feltérképezése irányultak, keresve mindazokat a tényezőket, amelyek jó esélyeket biztosítanak a fiatalok számára a munkaerőpiacon jól értékesíthető képzettség megszerzésére. Ezzel egyenértékű cél volt azoknak a helyzeteknek a feltárása is, amelyek akadályozzák a fiatalokat ebben, és így közvetve még a foglalkoztatás szintjének későbbi javulását is hátráltatják.

Vizsgálatunk összefüggést mutatott ki a háztartások jövedelmi viszonyai, a háztartások, illetve szűkebben a szülők munkaerő-piaci aktivitása, a háztartásoknak a társadalmi hierarchiában elfoglalt helye, a szülők iskolai végzettsége, a lakóhely településtípusa és a háztartásokban élő fiatalok tanulási esélyei, valamint a fiatalok munkába állási viszonyai, illetve az ebben való sikertelensége között. Mindez alapvető hatással van a generációk közötti – tág értelemben vett – transzferre, ami azt a veszély rejt magában, hogy a hátrányos jövedelmi és vagyoni viszonyok, a tudás- és munkapiacra elfoglalt kedvezőtlen helyzet több generáción keresztül tovább öröklődnek. Az előnyös helyzetek is „öröklődnek”, így a folyamat fokozódó társadalmi polarizációhoz vezet.

A munka nem titkolt célja, hogy a hazai oktatáspolitikai és a fiatalok munkába állását elősegítő foglalkoztatáspolitikai számára oly módon adjon támpontot, hogy az illeszkedni tudjon az európai tendenciákhoz. Ebből a szempontból fontos szerepe volt annak a lehetőségnek, hogy 1997–2002 között részt vehettünk a *Transferability, Flexibility and Mobility as Targets of the Vocational Education and Training* című COST A11 tudományos kutatásban,¹ amely az egyes európai országok képzési és szakképzési rendszereinek összehangolását tűzte ki célul az egységes európai munkaerőpiac előmozdítása érdekében. Az ebben való magyar részvételt a *Közösen a jövő munkahelyeiért Alapítvány* tette lehetővé *A szakképzés flexibilitása, transzferabilitása és mobilitása, mint a modernizáció feltétele* projekt támogatása révén.²

¹ A projekt zárójelentését lásd: Achtehagen [2002].

² Külön is meg kell említenem Fehérvári Anikó, Liskó Ilona, Mezei Gyula, Ránki Lantos Júlia, Szép Zsófia, Tóth Éva és Zachár László nevét, akikkel a nemzetközi és a hazai projektben együttműködhettem.

A dolgozat első részében a háztartásokban élő, legfeljebb 25 éves fiatalok helyzetét vizsgáljuk az iskoláztatás és a munkába állás szempontjából.

A környezetnek, amelyben eldől, hogy a benne nevelkedő fiatal életpályája során milyen eséllyel felel meg azoknak a követelményeknek, amelyekkel a modern világban szembesül, *társadalmi, családi, háztartási korlátok szabnak határokat, amelyeket az egyénnek igen nehéz átlépnie.*

E korlátok szempontjából döntő jelentősége van a szülők iskolai végzettségének, az ezáltal elfoglalt társadalmi pozíciójának, az ennek következtében megszerzhető jövedelmi helyzetnek. Az utóbbi másfél évtizedben nagyon fontossá vált az is, hogy a szülőknek egyáltalán van-e valamilyen pénzkereső tevékenységük. A munkanélküliség vagy a különböző okok miatt bekövetkezett inaktivitás a legsúlyosabb társadalmi problémává vált, aminek mértéke az ország különböző térségeiben más és más. E tényezők együttes hatása nagymértékben meghatározza a gyermekek iskoláztatását, s vele együtt a jövőbeli pozíciójukat a munka világában.

Az *iskoláztatási, oktatási folyamatból* a következő mozzanatokra koncentrálunk. Az iskoláskor előtti (0–14 évesek közül a nem iskolások)³ és az általános iskolás gyermekek helyzetét a háztartás jövedelmi helyzete, a háztartás és a szülők aktivitása, valamint foglalkozási kategóriája, a település típusa és a szülők iskolai végzettsége szempontjából jellemezzük. A 14–19 éves korosztály esetében ezeken kívül az *oktatás típusával* is foglalkozunk. Megvizsgáljuk, hogy a fentiek szerint jellemzett háztartásokból milyen eséllyel jutnak el a fiatalok a középfokú oktatásig, és ha eljutnak, akkor milyen arányban tanulnak szakmunkásképző intézményekben, illetve érettségit adó középiskolában.

Ugyanezeket a szempontokat vesszük sorra a háztartásban élő 20–25 éves korosztályok esetében is a tanuláshoz, illetve a *felsőfokú oktatáshoz való hozzájutás* kapcsán. A két utóbbi korcsoport esetében a *munkába állást* is vizsgáljuk. A háztartás és a szülők fentiekkel azonos kategorizálása szerint az oktatási intézményben nem tanuló 15–19 éves, illetve 20–25 fiataloknak a munkához való viszonyát – dolgoznak-e avagy sem – elemezzük.

A rendszerváltás óta az oktatás terén végbement változások impozánsak, legalábbis ami a részvételt illeti. Az *Education at a Glance* című kiadvány adatai szerint a magyar fiatalok részvétele az oktatásban a 15–19 évesek korcsoportjában az OECD átlaga felett, a 20–24 évesek korcsoportjában csak kicsivel az átlag alatt volt 2001-ben. Így Magyarország maga mögött tudhatja például az Egyesült Királyságot és Ausztriát (OECD [2003]).

Az ugyanitt található adatok szerint a nem tanuló munkanélküli fiatalok korcsoportjukhoz viszonyított aránya is kicsit jobb, mint az OECD-átlag, miközben például Lengyelország és Szlovákia a sereghajtók között található. Olaszország és Belgium is kedvezőtlenebb helyzetben van Magyarországnál.

³ A csoport tulajdonképpen azokat a gyermekeket tartalmazza, akik még nem járnak iskolába. Mivel a gyermekek iskolába íratása 6, 7 ritkább esetben 8 éves korban történik, és néhány gyermek később sem jár iskolába, mivel például magántanuló, a csoportképzés így volt célszerű.

A vizsgált négy évben kedvező jelenség, hogy az oktatásban való részvétel folyamatosan nőtt, és ezzel párhuzamosan csökkent a nem dolgozó és nem is tanuló fiatalok aránya. Kevésbé kedvező, hogy alig változott a munkában lévők aránya, ami az jelenti, hogy *a fiatalok problémái továbbra is az oktatási rendszerben, nem pedig a munkaerőpiacon oldódnak meg.*

Az átlagok mögött azonban nagyok a szóródások, ezek bemutatása tanulmányunk fő célja. Úgy tűnik, hogy a vizsgált négy évben a már korábbi időszakban kialakult különbségek lényegesen nem változtak. Az alacsony jövedelmű háztartásokban élő fiatalok változatlanul kisebb eséllyel vettek részt különösen a magasabb presztízsű oktatásban, mint a magasabb jövedelmű háztartásokban élők, és ugyanez a helyzet a vizsgálat többi szempontja szerint is. Vagyis *a vizsgált négy évben mobilitásról ezen a téren nem nagyon beszélhetünk.*

Felhasználva a KSH háztartási költségvetési felvételének a háztartásokban előforduló tartós betegségekre vonatkozó kérdéseit, valamint az általunk összeállított kiegészítő kérdőívre adott válaszokat is, megvizsgáltuk, hogy a kialakított háztartástípusokban hogyan alakult a fiatalok iskoláztatását befolyásoló anyagi helyzet.

Úgy találtuk, hogy a háztartásban előforduló tartósabb egészségi problémák a háztartások jelentős részében csökkentik a jövedelmeket, és ezen keresztül befolyásolják a fiatalok tanulását, illetve a későbbi munkába állását. A háztartások számottevő részében a gyermeknevelés költségei olyan terhet jelentenek, ami alapvetően befolyásolja a továbbtanulás lehetőségeit. A vizsgált időszakban az átlagosan javuló iskoláztatási esélyek ellenére voltak olyan csoportok, amelyek ebből kimaradtak, sőt esélyeik romlottak, vagyis *az oktatáshoz való hozzájutásban a polarizáció bizonyos mértékű fokozódása következett be.*

*

A kutatás tágabb értelemben az intergenerációs mobilitás témakörének irodalmához kapcsolódik. Szűkebben azokra a kutatásokra támaszkodik, amelyek azzal foglalkoznak, hogy a családi háttér hogyan határozza meg az iskolai végzettséget, a különböző iskolatípusok közötti választást, a továbbtanulást és mindezeket keresztül a munkaerőpiacon való sikeres szerepelést. Módszertani szempontból pedig azok közé a nagyméretű lakossági felmérésekre alapozott Tárki-, KSH-, BKÁE- (ma: Corvinus Egyetem) kutatásokhoz sorolható, amelyeket különböző adatfelvételeken végeztek az oktatási egyenlőtlenségek elemzésével kapcsolatban.

Az intergenerációs mobilitással kapcsolatos irodalom jelentős része – az úgynevezett testvér-, ikertestvér- és egyéb rokonsági (*siblings, twins, kin*) adatokon végzett vizsgálatokkal – különböző erősségű összefüggéseket mutat ki az oktatás, a családi háttér és részben a genetikai képességek, a család által meghatározott környezet és a között, hogy a szülők generációjának relatív társadalmi-gazdasági helyzete hogyan viszonyul a gyermekek relatív társadalmi-gazdasági helyzetéhez. A téma összefoglaló elemzését lásd Carnoy [1995], lásd továbbá Behman–Pollak–Taubman [1995], Behman–Taubman [1989], Behman–Hrubec–Wales–Taubman [1995], Solon [1992].

A kutatások jelentős csoportja a szülők és gyermekek keresete közötti összefüggést becsüli, és ezzel méri az intergenerációs mobilitást (*Chamberlain–Griliches* [1975], *Behman–Taubman* [1985], *Gavia* [1998], *Bratberg–Nilsen–Vaage* [2003]).

Mihaylova [2004] közép- és kelet-európai rendszerváltó országok oktatási rendszereinek gyors strukturális változásait érintő irodalmat foglalta össze. Az idézett szerzők többnyire egyetértenek azzal, hogy a korábbi intergenerációs társadalmi státus fennmaradt, és a változások növelték az oktatási egyenlőtlenségeket. *Hanley–McKeever* [1997] rámutattak, hogy az oktatás szempontjából az örökölt kulturális tőkének nagyobb szerepe van, mint a társadalmi kapcsolati tőkének, s emiatt a régi és az új egyenlőtlenségek egyszerre vannak jelen.

A Magyarországra vonatkozó elemzések közül a nemzedékek közötti társadalmi mobilitás és a szülői oktatási háttér egyes kérdéseit tárgyalja *Bukodi* [1995], [2000], [2003]. Az iskolaválasztással kapcsolatos mobilitás elemzését találjuk *Andor–Liskó* [2000] és *Róbert* [2001] tanulmányában. A hátrányos helyzetű fiatalok szakképzésével kapcsolatban *Liskó* [1995], [1997], a családi viszonyaival kapcsolatban *Tóth* [1997] munkáira támaszkodhatunk. A szakmunkásképzés kérdéseit és a fiatal szakmunkások elhelyezkedési esélyeit vizsgálta számos munkájában *Liskó* [2001a], [2001b], [2003].

A nagyméretű adatfelvételek között az egyik legfrissebb munka, a *Család változóban, 2001* című tanulmány (*KSH* [2002]), amely árnyalt képet ad az általunk is vizsgált témáról. A felmérés a Munkaerő-felvételhez kapcsolt kiegészítő kérdőíven alapult, amely a KSH legnagyobb méretű rendszeres felvétele. E kutatás eredményei megerősítik azt a megállapítást, amely szerint az intergenerációs átöröklésben különösen döntő tényező a háztartások/családok vagyoni és kulturális tőkéje. A társadalmi és gazdasági viszonyokból eredő egyenlőtlenségek már az iskolán belül, sőt, még annál is korábban megjelennek. Bár a kutatás igen részletes – a mienknél sokkal részletesebb – információt ad számos kérdésben, a kutatásunktól sok szempontból eltérő megvilágításban tárgyalja a problémákat. Hasonlóképpen sok érintkezési pontja van kutatásunknak azokkal kérdésekkel, amelyeket a közelmúltban publikált *Társadalmi helyzetkép, 2003* című KSH-kiadvány is érint az oktatással kapcsolatos fejezetében (*KSH* [2004]).

*

A Molnár György⁴ által vezetett *Háztartások a tudás- és munkapiacra* című NKFP kutatási téma keretében vizsgálatainkat a KSH háztartási költségvetési felvételeinek (HKF) adatállományára alapoztuk, valamint arra a rotációspanel-adatbázisra, amelyet a munkacsoport a korábbi kutatásai során előállított, a jelen kutatás során pedig az 1998–2000, illetve 1999–2001 közötti időszakokra vonatkozó pannellel

⁴ Itt szeretném kifejezni köszönetemet *Molnár Györgynek*, aki a kutatás minden fázisában értékes tanácsokkal látott el. A kutatás kereteinek kialakításában, a megvalósítás lehetőségeinek átgondolásában, valamint az adatbázis rendezésében és a számítási munkák elvégzésében segítségére nélkülözhetetlen volt.

kiegészített.⁵ Ez módot adott korábbi vizsgálataink pillanatkép jellegének bizonyos mértékű dinamizálására.

Jelenleg 1993-tól 2001-ig állnak rendelkezésünkre a háztartási költségvetési felvételek adatai. Tanulmányunkban az 1998–2001 közötti négy felvételt és az 1999–2001-re vonatkozó panelt használtuk fel, mivel az ebben a panelben szereplő háztartások körében lehetőségünk volt egy kiegészítő kérdőív keretében a fiatalok iskoláztatását befolyásoló tényezőkre részletesebben is rákérdezni. Korábbi munkánkban az 1996–1998-as évekre vonatkozóan készítettünk el hasonló vizsgálatot, amelynek tanulságai alapján és az adatfelvételek bizonyos mértékű módosulása miatt most kissé változtattunk a fiatalok osztályba sorolásán, ezért a 1998-ra vonatkozó számításokat megismételtük.

A jobb olvashatóság érdekében a tanulmány fő szövegében kis méretű, könnyen áttekinthető táblázatokat közlünk. A teljes mintán alapuló számítások részletes eredményeit a tanulmány végén található Melléklet táblázataiban dokumentáljuk.

⁵ A felhasznált adatok részletesebb leírása *Az adatállomány és a rotációs panel* címmel jelen kötet Függelékében található.

1. Az oktatás és a munkaerő-piaci részvétel háztartási háttere és mutatói

Az oktatási rendszerben a kötelező oktatáson túli részvételt és annak hosszát, illetve a korrekció lehetőségét tartjuk lényegesnek. Az első fontos választópontot a középfokú oktatásba való belépés jelenti, bár már az ezt megelőző iskolaválasztás is jelentősen differenciál. Valójában tehát már ekkorra számos szempontból meghatározottá válik a fiatal sorsa. Az első tényező az, hogy milyen háztartásba született bele, hogy ott kik hogyan nevelték, hogy befejezte-e általános iskolai tanulmányait, hogy időben fejezte-e be, és milyen eredménnyel.

Igaz ugyan, hogy a felsőfokú oktatás egyre szélesebb rétegek számára válik követelménnyé, azonban ehhez is a középfokú oktatáson keresztül vezet az út. A szakmunkásképzőkből még ma is kivételesnek számító esetekben lehet felsőfokú diplomához jutni, és a szakközépiskolai érettségi is sokkal korlátozottabb lehetőséget nyújt a továbbtanuláshoz, mint a gimnáziumi. Emellett a középfokú oktatás típusának megválasztása nagyon fontos az életmódbeli meghatározottság szempontjából is, ami az egyén pályáján túlmenően a következő generációkét is jelentősen befolyásolja. Az első mutatónk ennek alapján az érettségit adó középiskolában tanulóknak a szakiskolában, szakmunkásképzőben tanulókhoz viszonyított aránya a nappali tagozatra járó 15–19 éves fiatalok körében.

Az oktatási intézményben nem tanuló 15–25 évesek helyzetének elemzése többféle információt nyújt magáról az oktatásról is. Részben a tanulás korai vagy korábbi abbahagyásának okaira, részben pedig az elvégzett oktatási szint, a megszerzett szakma vagy képesítés használhatóságára lehet belőle következtetni. A 15–19 évesek csoportjában ez nyilvánvalóan sok szempontból mást jelent, mint a 20–25 évesek esetében. Ám amíg a nem tanuló és nem is dolgozó *15–19 évesek problémáira* elsősorban az *oktatási rendszeren belül* kellene megoldást találni, addig a *20–25 éves fiatalok esetében a munkaerő-piaci* megoldásoknak kell erőteljesebb szerepet szánni.

Mutatóink második csoportja a semmilyen formában nem tanuló és nem is dolgozó 15–19 évesek, valamint a 20–25 évesek korcsoporton belüli arányára vonatkozik. Kiegészítésként bemutatjuk a dolgozó, illetve estin, levelezőn vagy egyéb formában tanuló, 15–19 évesek, valamint a 20–25 évesek korcsoporton belüli arányát.

A dolgozatban e mutatókkal jellemezzük a háztartásokat:⁶

- az ekvivalens jövedelmi decilisek szerint,
- a háztartás, a háztartásfő és a szülők aktivitása szerint,
- a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége szerint,
- a szülők iskolai végzettsége szerint,
- a lakóhely település típusa szerint.

⁶ A kiegészítő kérdőív kérdéseinek alapján végzett vizsgálatokban, mivel az elemszám néha kicsi, csak részben használjuk e kategorizálást.

A számításokat a rendelkezésünkre álló négy utolsó év teljes háztartási költségvetési mintájára és az 1999–2001 közötti panelre végeztük el. Ezen időszak folyamán a teljes mintában szereplő létszám a négy év során 24 280-ról 22 983 főre, a panelben a három év során 4421-ről 4285 főre változott.

A panel tehát jóval kisebb méretű, aminek következtében az adatok a fenti bonításban néha nehezen értelmezhetők, illetve torzítanak. Ezért jobbnak láttuk, ha az elemzést a teljes mintán mutatjuk be, és csak bizonyos esetekben hasonlítjuk össze a kétféle mintán kapott eredményeket. A panel előnye, hogy mind a három évben ugyanazok a háztartások, de nem feltétlenül ugyanazok a személyek szerepelnek benne,⁷ míg a teljes mintában minden évben kicserélik a minta egyharmad részét úgy, hogy a legrégebben bent lévő háztartások helyett újakat vesznek be. Természetesen a panel esetében a fenti méretproblémáktól eltekintve a tendenciák „simábban” mutatkoznak meg, ezért célszerű volt a számításokat a panel esetére is elvégezni, de a legfontosabb ok az volt, hogy a kiegészítő kérdőív csupán a panelre vonatkozott, így a dolgozat egészének megalapozásához szükségünk volt a számításokra.

*A fiatalok helyzete jövedelmi decilisek szerint*⁸

A kisgyermek (0–14 évesek) relatíve szegény háztartásokban élnek: 77 százalékuk átlag alatti jövedelemből (az alsó hat decilisben) élő háztartásban él, és csak 23 százaléknak van átlag feletti jövedelemből élő családja. Az általános iskolások esetében nagyon hasonló, de talán egy árnyalattal kedvezőbb képet kapunk: átlag alatti jövedelemből az általános iskolások 70–71 százaléka él, és itt is csak 29–30 százaléknak van átlag feletti jövedelemből élő családja. (Az 1. táblázat a 15 év alatti gyermekek népességen belüli arányát mutatja be az alsó két és a felső két jövedelmi decilisben. A teljes népesség megoszlását valamennyi jövedelmi decilisére a Meléklet M1. táblázata tartalmazza.)

1. táblázat: A nem tanuló 0–14 éves gyermekek népességen belüli aránya a két legalacsonyabb és legmagasabb jövedelmi decilisben, százalék

Év	Teljes minta					Panel				
	1.	2.	9.	10.	összes	1.	2.	9.	10.	összes
	decilis					decilis				
1998	14,6	12,9	4,5	3,7	8,1	—	—	—	—	—
1999	16,5	11,6	3,9	3,5	7,7	15,0	13,1	1,7	2,1	7,7
2000	16,1	11,6	3,5	3,7	7,6	17,3	11,7	4,4	1,6	7,5
2001	16,9	10,1	4,8	5,1	7,8	14,2	10,7	8,4	2,6	6,4

⁷ A személyek például születés, halálozás, felnőtt gyermekek külön költözése és egyéb mozgások következtében változhatnak.

⁸ A háztartások közötti méretkülönbség korrekciója érdekében az egy főre jutó jövedelem helyett a tanulmány során mindvégig úgynevezett *ekvivalens jövedelmet* alkalmazunk. Ennek előállításakor a háztartás összjövedelmét nem a létszámmal, hanem a létszám 0,73-adik hatványával osztjuk. A mintában szereplő személyeket is az ekvivalens jövedelem alapján soroljuk jövedelmi decilisekbe. Lásd erről részletesebben kötetünk másik tanulmányának 1. fejezetét.

A 15–19 éves korosztály elemzése kicsit összetettebb feladat. E korosztály többsége is az *átlagosnál szegényebb háztartásokban* él, ami a szakmunkás, szakiskolai tanulókra és a nem tanuló, nem dolgozó fiatalokra fokozottan érvényes. A 15–19 évesek közül a tanulók 63-64 százaléka él az átlagosnál rosszabb jövedelmű háztartásokban, a nem tanuló, nem dolgozó fiataloknak azonban már mintegy 80 százaléka (lásd az *M1. táblázatot* a Mellékletben). A nem tanuló és nem is dolgozó fiatalok korcsoporton belüli magas arányát mutatja az *2. táblázat* blokkja a legalacsonyabb két decilisben.

2. táblázat: A nem tanuló, nem dolgozó* és a tanuló 15–19 éves fiatalok korcsoporton belüli aránya a két legalacsonyabb és legmagasabb jövedelmi decilisben, százalék

Év	Teljes minta				összes	Panel**
	1.	2.	9.	10.		
	decilis					
A nem tanuló, nem dolgozó 15–19 évesek						
1998	28,3	17,3	4,6	5,1	10,7	—
1999	30,9	15,9	4,7	2,4	10,0	8,7
2000	18,3	13,1	5,1	0,6	6,8	6,1
2001	17,1	8,7	2,8	4,0	5,5	4,9
A tanuló 15–19 évesek						
1998	64,7,	75,5	84,3	83,1	79,9	—
1999	62,0	75,6	87,6	87,0	80,3	80,4
2000	76,4	85,6	89,4	90,4	87,9	89,4
2001	73,4	81,2	88,5	94,5	84,1	90,0

*Itt és a továbbiakban is mindvégig a dolgozók csoportjába soroljuk a szülési szabadságon, gyesen, gyeden, gyeten lévőket és az estin, vagy levelezőn tanulókat is. Ennek megfelelően értelmezendő a nem tanulók és nem is dolgozók csoportja. Ha röviden tanulót említünk, akkor a nappali tagozaton tanulókat értjük alatta.

**A panel esetében a kicsi esetszám miatt a deciliseken belüli bontást nem közöljük.

A szakmunkás, szakiskolai tanulók és a gimnáziumi, szakközépiskolai tanulók között is jelentős különbség van. A gimnáziumi és szakközépiskolai tanulók esetében csak 54–59 százalék él az átlagos jövedelem alatt, viszont a szakmunkás tanulóknak már 78–83 százaléka, mégpedig úgy, hogy a négy év során az előbbiek helyzete javult, az utóbbiaké viszont romlott (lásd az *M1. táblázatot*).

Az oktatásban való részvétel aránya a 15–19 éves korcsoport százalékában a négy év során 79,9 százalékról 84,1 százalékra, ugyanez a panelban három év során 80,4-ről, 90,0 százalékra nőtt (*2. táblázat*).

Igaz, hogy az alacsonyabb decilisektől a magasabbak felé haladva folyamatos a javulás, de az oktatásban való részvétel aránya már a harmadik decilistől kezdve meglehetősen kiegyenlített, komolyabb hátrány csak az alsó két decilisben mutatható ki (*1. táblázat* alsó blokkja). Nem ez a helyzet a *középfokú oktatás megválasztásával kapcsolatban*. A középfokon tanulók az érettségit adó középiskola felé töreksznek. A négy év során a középiskolába járó 15–19 évesek körében a szakmunkásképzőbe, szakiskolába járók aránya 28-ról 22 százalékra csökkent. A gimnáziumot és

szakközépiskolát választók aránya a jövedelmi decilisek növekedésével egyre inkább nő. Míg a legalacsonyabb decilisben az összes tanulóknak alig több mint a fele tanul érettségit adó középiskolában, a legfelső két decilisben ez az arány az átlag 6–12-szeresét is eléri (3. táblázat).

3. táblázat: Az érettségit adó középiskolába járók aránya a szakiskolába és szakmunkásképzőbe járókhoz viszonyítva a 15–19 éves korcsoportban, jövedelmi decilisek szerint

Év	Teljes minta					Panel				
	1.	2.	9.	10.	összes	1.	2.	9.	10.	összes
	decilis					decilis				
1998	1,3	1,7	7,0	6,0	2,5	—	—	—	—	—
1999	1,6	2,2	5,9	4,2	2,9	1,5	1,7	5,1	0,8	2,3
2000	1,7	2,8	8,1	8,2	3,9	1,6	1,6	13,4	1,5	2,7
2001	1,0	1,9	8,9	12,0	3,5	1,4	1,7	1,8	19,6	2,1

A nem tanuló 15–19 évesek *munkaerő-piaci szereplése* sokkal rosszabb az alsó decilisekben, mint a felső decilisekben, bár a vizsgált négyéves időszakban kedvező folyamatok mentek végbe. A legalsó decilisben a nem tanulók között az időszak elején még négyszer, a végén már csak két és félszer annyian nem dolgoztak, mint ahányan dolgoztak (M1. táblázat). A felső decilisekben fordított a helyzet, ott már az időszak elején is egy nem dolgozóra két dolgozó jutott, és ez az időszak végére még tovább javult. A magasabb decilisekben, ha a fiatal nem tanul, akkor legalább dolgozik.

A 20–25 éves korosztály esetében is növekedtek az oktatásban való részvételi arányok. A négy év során *a tanuló fiatalok arányának a háztartás jövedelmi pozíciójától való függetlenedése figyelhető meg*. Az időszak elején az alsó két decilisben még feleannyian tanultak, mint a felső két decilisben, az időszak a végén már alig van különbség.⁹ A jövedelemkülönbség a nem tanulók munkaerő-piaci szereplésében okoz drámai különbségeket, amint ezt a 4. táblázat mutatja. A munkaügyi statisztikákból jól ismert, hogy a fiatalok munkanélküliségi mutatói jóval meghaladják az átlagos munkanélküliségi rátákat, de hogy ez a jövedelem szerint ennyire differenciált, talán meglepő.

A vizsgált négy év során csökkent ugyan a nem tanuló, nem dolgozók korcsoportjukon belüli aránya, de ez körülbelül fele-fele arányban köszönhető az oktatásban és a munkaerőpiacon való nagyobb részvételnek.

Összefoglalva: Az oktatásban való részvétel és a munkaerőpiacon való szereplés jövedelmi korlátait tekintve arra a következtetésre juthatunk, hogy az esélykülönbségek csökkentése csak azáltal és csak olyan mértékben lehetséges, *ahogyan a születéstől kezdve csökkentjük a fiatalok anyagi helyzetének polarizációját*. Különösen fontos

⁹ Hangsúlyoznunk kell, hogy itt is, mint a 15–19 éves korcsoport esetében, tanulókon a nappali tagozaton tanulókat értjük. Aki estin vagy levelezőn tanul, az a dolgozók megfelelő korcsoportjában szerepel, illetve, ha valamilyen egyéb formában, például szaktanfolyamon, munkaerő-piaci képzésben, de nem munka mellett tanul, az itt nincs számításba véve (ez utóbbi körbe tartozó fiatalok aránya elenyésző).

4. táblázat: A nem tanuló és nem dolgozó 20–25 éves fiatalok aránya a korcsoport százalékában a két legalacsonyabb és legmagasabb jövedelmi decilisben

Év	Teljes minta					Panel				
	1.	2.	9.	10.	összes	1.	2.	9.	10.	összes
	decilis					decilis				
1998	56,1	48,1	14,6	7,4	27,0	—	—	—	—	—
1999	66,9	38,0	7,5	6,8	21,8	60,6	35,0	5,3	12,8	20,7
2000	59,9	34,3	4,2	4,0	18,4	63,2	36,2	1,8	8,8	20,6
2001	54,8	31,7	9,6	6,7	20,0	26,2	40,4	10,0	19,1	18,1

ez amiatt is, mert az oktatás-képzés időtartama hosszabbodik, a jobb elhelyezkedést lehetővé tevő képzés családi költségei nőnek, és nem biztos, hogy ezt az alacsonyabb jövedelmi decilisekben élő fiatalok akárcsak a jelenlegi arányban is képesek lesznek vállalni.

A fiatalok helyzete a háztartás és a szülők aktivitása szerint

A fiatalokat talán még az anyagi hátrányoknál is rosszabbul érinti, ha olyan háztartásban élnek, ahol nincs egyetlen kereső sem.¹⁰ Az iskoláskor alattiak és az általános iskolások 15-16 százaléka él inaktív háztartásban. A 15–19 évesek között a szakmunkás és szakiskolai tanulóknak körülbelül ugyanennyi, de a gimnáziumi és szakközépiskolai tanulók esetében már csak 11-12 százaléka él inaktív háztartásban. A nem dolgozó 15–19 évesek 27 százaléka a háztartásában azonban nincs egyetlen aktív kereső sem. A dolgozó 15–19 éves értelemszerűen nem lehet inaktív háztartásban, hiszen akkor a háztartás nem lenne inaktív. A 20–25 évesek között a tanulók – főiskolai, egyetemi hallgatók meglepően magas – 21 százalékos arányban élnek inaktív háztartásokban, főleg nyugdíjas háztartásfővel. Az viszont nagyon elgondolkodtató, hogy a korosztályon belül a nem tanuló és nem dolgozó fiatal felnőttek 22 százaléka a háztartásában senki sem aktív.

Az aktív és inaktív háztartásokban a fiatalok helyzetét kissé részletesebb bontásban is megvizsgáltuk (lásd a Melléklet M2. táblázatát). Az aktív háztartásokat az aktív, a nyugdíjas és egyéb háztartásfő, az inaktív háztartásokat a nyugdíjas és egyéb háztartásfő szerint csoportosítjuk. Az aktív háztartás egyéb háztartásfővel kategória 1998-ban 82 százalékban munkanélküli és 3,5 százalékban gyesen, gyeden lévő háztartásfőt, az inaktív háztartás egyéb háztartásfővel pedig 71 százalékban munkanélküli, 11 százalékban gyesen, gyeden és gyeten lévő háztartásfőt jelentett, míg a fennmaradó rész különféle egyéb inaktivitási kategóriába tartozó háztartásfő között oszlik meg.

A nem tanuló 0–14 éves iskoláskor alatti gyermekek és az általános iskolások szembetűnő többsége él az egyéb háztartásfővel rendelkező háztartásokban, kü-

¹⁰ Ezeket a háztartásokat a továbbiakban inaktív háztartásoknak nevezzük. Aktív a háztartás, ha van benne aktív kereső, függetlenül a háztartásfő aktivitásától. A háztartásfő meghatározásakor a KSH Családi költségvetés adatairaiban alkalmazott definíciót követjük.

lönösen sokan az inaktív háztartásokban, ami az átlagos aránynak két-két és fél-szeresét jelenti. A nyugdíjas háztartásokban a kisgyermek és általános iskolások aránya értelemszerűen nagyon alacsony. A vizsgált négy év során, miközben összességében csökkent a kisgyermek és általános iskolások aránya, az egyéb háztartásfővel rendelkező háztartásokban mérsékelten nőtt.

A 5. táblázat szerint a 15–19 évesek oktatásban való részvételi aránya nem, a középiskola megválasztása viszont nagy eltéréseket mutat a háztartás, illetve a háztartásfő vizsgált aktivitási típusa szerint.

5. táblázat: Az érettségit adó középiskolába járók aránya a szakiskolába és szakmunkásképzőbe járókhoz viszonyítva a 15–19 éves korcsoportban a háztartás és a háztartásfő aktivitása szerint, teljes minta

Év	Aktív háztartás			Inaktív háztartás		Összes
	aktív	nyugdíjas	egyéb	nyugdíjas	egyéb	
	háztartásfő					
1998	3,1	1,2	1,4	2,8	1,0	2,5
1999	3,4	1,6	1,1	2,2	1,9	2,9
2000	4,7	3,5	1,5	2,3	1,2	3,9
2001	4,1	4,2	2,2	2,5	0,7	3,5

Az aktív háztartásfővel rendelkező aktív háztartásokban jó, és a négy év során egyre javuló eséllyel, az egyéb, főképpen munkanélküli háztartásfőjű háztartásokban kis és egyre romló eséllyel tanulnak a fiatalok érettségit adó középiskolában. A nyugdíjas háztartásfővel rendelkező háztartások esetszáma nem teszi lehetővé megbízható következtetések levonását.

A nagy különbségek a nem tanuló fiatalok körében jelentkeznek. Csak az inaktív háztartásokban magas egyértelműen a nem tanuló és nem dolgozók aránya, az átlaghoz képest két-háromszoros, az aktív háztartásfőjű háztartásokhoz képest négyszeres. A fiatalok helyzete különösen hátrányos, ha a háztartásfő státusa egyéb (többnyire munkanélküli), akár van a háztartásban aktív kereső, akár nincs (lásd a 6. táblázat felső blokkját).

6. táblázat: A nem tanuló és nem dolgozó, valamint a dolgozó 15–19 éves fiatalok aránya a korcsoport százalékában a háztartás és a háztartásfő aktivitása szerint, teljes minta

Év	Aktív háztartás			Inaktív háztartás		Összes
	aktív	nyugdíjas	egyéb	nyugdíjas	egyéb	
<i>A nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves fiatalok aránya</i>						
1998	8,5	8,9	12,8	20,2	22,7	10,7
1999	6,8	8,0	13,7	27,2	29,2	10,0
2000	4,8	7,7	5,1	17,7	22,4	6,8
2001	3,9	10,3	7,2	6,1	21,4	5,5
<i>A dolgozó 15–19 éves fiatalok aránya</i>						
1998	9,3	16,6	20,2	0,4	3,4	9,4
1999	8,8	21,7	26,7	2,6	1,6	9,8
2000	8,2	22,8	14,1	1,0	2,3	9,2
2001	6,2	16,5	13,0	6,1	2,3	7,0

Az inaktív háztartásokban élő, dolgozó kategóriába sorolt 15–19 évesek (6. táblázat, alsó blokk) valójában gyermeküket gondozzák, vagy estin, levelezőn tanulnak (lásd a 2. táblázathoz fűzött jegyzetet). Az aktív, egyéb és nyugdíjas háztartásfővel rendelkező háztartásokban a fiatalok nagy arányban dolgoznak, illetve gyesen, gyeden, gyeten vagy szülési szabadságon vannak. A 20–25 évesek csoportjában a *nappali oktatásban résztvevők aránya* 18,6 százalékról 22,8 százalékra nőtt (lásd az M1. táblázatot). A felsőfokú oktatásban résztvevők számának bővülése az itt vizsgált mindegyik háztartástípust érinti, de a fiatalok az átlagos részvételi aránynál kisebb hányadban tanulnak az egyéb háztartásfővel rendelkező inaktív háztartásokban, viszont a lemaradás kisebb, mint a középfokú oktatásában való részvétel esetében. A nagy különbségek ebben a korcsoportban is a *munkaerő-piaci részvételben* mutatkoznak meg, amint ezt a 7. táblázat mutatja.

7. táblázat: A nem tanuló és nem dolgozó, valamint a dolgozó 20–25 éves fiatalok aránya a korcsoport százalékában a háztartás és a háztartásfő aktivitása szerint, teljes minta

Év	Aktív háztartás			Inaktív háztartás		Összes
	aktív	nyugdíjas	egyéb	nyugdíjas	egyéb	
A nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves fiatalok aránya						
1998	24,3	14,8	23,0	54,6	68,3	27,0
1999	17,2	8,3	27,7	67,9	83,7	10,0
2000	15,3	13,3	16,8	54,4	79,3	20,0
2001	12,7	13,5	13,9	57,2	73,6	18,4
A dolgozó 20–25 éves fiatalok aránya						
1998	57,8	70,9	67,5	5,4	8,2	54,4
1999	65,0	78,1	59,1	3,5	3,4	21,8
2000	64,4	72,6	70,3	10,5	6,3	60,3
2001	63,6	72,7	60,5	5,5	11,1	58,8

A nem tanuló és nem dolgozó 20–25 éves fiatalok aránya az aktív háztartásokban jelentősen csökkent, az inaktív háztartásokban lényegében nem változott. Az inaktív háztartásban élő fiatalok – mint látható – háromszoros, négyszeres arányban érintettek. A csökkenés azonban, nemcsak a jobb munkaerő-piaci szereplésnek, hanem az oktatásban való magasabb részvételnek is köszönhető.

A 20–25 évesek körében magas az aktív háztartásokban a nyugdíjas és egyéb háztartásfő mellett a dolgozó fiatalok aránya, azonban nem olyan szembetűnően, mint a 15–19 évesek esetében. A 15–19 évesek láthatóan a tanulás helyett vállalnak munkát, a 20–25 évesek esetében azonban már a korábban elmulasztott tanulás következményével is szembesülhetünk, de azért a munkavállalás sokszor a tanulás feladásának árán történik.

További – itt nem részletezett – vizsgálatokkal elkülönítettük azoknak a 15–19 éveseknek, illetve 20–25 éveseknek a megoszlását, akik aktív háztartásban élnek ugyan, de annak a háztartásnak, amelyben élnek, nincs aktív felnőtt (25 évesnél idősebb) tagja, viszont van aktív kereső fiatal (25 év alatti). Kizárólag miattuk számít tehát aktívnek a háztartás. Ilyenkor a háttérben nyilván olyan helyzet húzódik meg, hogy más eltartó híján a fiatal kénytelen dolgozni a vele együtt élők eltartása érdekében. Szerencsére ez viszonylag nem túl nagy arányban érinti a fiatalokat.

A 15–19 évesek 2 százaléka, a 20–25 évesek 11 százaléka él olyan aktív háztartásban, amely kizárólag az ő munkavállalásuk miatt tekinthető aktívnek, de van benne 25 évesnél idősebb tag is, miközben a 15–19 évesek 82,5 százaléka, a 20–25 évesek 78 százaléka olyan aktív háztartásban él, ahol van aktív kereső felnőtt, viszont 15,5 százaléka, illetve 11 százaléka olyanban, ahol egyáltalán nincs aktív kereső, még maga a fiatal sem az. Ez utóbbi csoportban a legmagasabb a tanulást abbahagyó, de munkát nem találó fiatalok aránya, az ő esetükben beszélhetünk az „inaktivitás öröklődéséről”.

További részleteket mutat az a vizsgálat, amikor csak olyan háztartásokkal foglalkozunk, amelyekben *a 15–25 éves (nem általános iskolás) fiatalok együtt élnek szüleikkel* (lásd a Melléklet M3. táblázatát). Az ilyen típusú háztartásokban élő fiatalokra vonatkozó mutatóink, mint az várható, a legelőnytelenebb helyzetet az inaktív apával és inaktív anyával rendelkező kétszülős család esetében mutatják. Ezt követi az egyszülős inaktív család, majd az a kétszülős család, amelyben az apa az inaktív.

Ha az egyszülős esetben a szülő aktív, akkor a hátrány nem túl jelentős, a kétszülős aktív apával és anyával rendelkező háztartás eseteihez képest. Kissé meglepő, hogy az inaktív egyszülős eset nem a legelőnytelenebb. Magyarázata az lehet, hogy egy ilyen család mögött állhat aktív kereső, például az elvált házastárs, a gyermek másik szülője.

A 8. táblázat a fenti megállapításokat mutatja a 15–19 évesek korcsoportjában a középfokú oktatás típusának megválasztásával, a 9. táblázat pedig a 20–25 évesek oktatásban való részvételével kapcsolatban.

8. táblázat: Az érettségít adó középiskolába járók aránya a szakiskolába és szakmunkásképzőbe járókhoz viszonyítva a 15–19 éves korcsoportban, a szülők státusa szerint

Év	A szülők státusa						Összes
	(1)	(2)	(11)	(12)	(21)	(22)	
1998	2,7	1,2	3,0	2,2	1,7	1,3	2,6
1999	2,8	2,5	3,4	2,1	1,7	1,1	2,9
2000	3,2	0,8	5,1	2,6	1,3	0,8	3,7
2001	3,0	1,5	4,6	1,8	2,4	0,5	3,4

(1) = aktív egyetlen szülő, (2) = inaktív egyetlen szülő, (11) = aktív apa, aktív anya, (12) = aktív apa, inaktív anya, (21) = inaktív apa, aktív anya, (22) = inaktív apa, inaktív anya

9. táblázat: A tanuló 20–25 éves fiatalok aránya a korcsoporthoz viszonyítva, a szülők státusa szerint

Év	A szülők státusa						Összes
	(1)	(2)	(11)	(12)	(21)	(22)	
1998	22,9	6,9	32,5	17,6	21,8	14,5	27,5
1999	23,9	3,9	27,4	9,3	19,3	3,6	24,2
2000	23,5	10,7	32,7	14,3	13,5	12,0	27,7
2001	29,9	19,8	34,1	19,9	35,3	14,3	31,8

Lásd a 8. táblázat jegyzetét.

A 20–25 éves korcsoport szempontjából szembetűnő különbséget találunk az olyan háztartások között, ahol szülők együtt élnek gyermekekkel, valamint az összes háztartás között. Az ilyen háztartásokban a fiataloknak az oktatásban való részvétele jelentősen magasabb, 27,5 és 31,8 százalék, szemben az összes háztartásra vonatkozó 18,6–22,8 százalékos aránnyal. Ugyanakkor a nem tanuló és nem dolgozó fiatalok aránya, valamint a dolgozó fiatalok aránya is alacsonyabb azokban a családokban, amelyekben a gyermekek együtt élnek a szüleikkel.

Összefoglalva: az oktatásban való részvétel szempontjából fontos, hogy a fiatalok aktív háztartásokban, aktív szülőekkel éljenek. Az oktatásban való részvétel szempontjából az inaktív háztartásfők körében a nyugdíjasstátus viszonylag kielégítőbb biztonságot nyújt, mint az egyéb, főképpen munkanélküli-státus. Ezek a hatások a 20–25 éves korcsoportban erőteljesebben érvényesülnek, mint a középfokú oktatásban.

A középfokon az iskola magválasztása szempontjából a szakiskolában és szakmunkásképzőben tanulók kétszer akkora valószínűséggel élnek inaktív háztartásban, mint az érettségít adó középiskolába járók. Ha ezen felül egyéb, azaz főként munkanélküli-státusú háztartásfővel élnek együtt a fiatalok, akkor háromszor akkora valószínűséggel tanulnak szakiskolában és szakmunkásképzőben, mint érettségít adó középiskolában.

A fiatalokat korábbi munkába állásra ösztönzi, ha a háztartásfő nyugdíjas vagy egyéb státusú, azaz főképpen munkanélküli, de ez a kitörési lehetőség csak egy szűk réteg számára válik valósággá. Akiknek ez nem sikerül, azok a nem tanulók–nem dolgozók számát szaporítják. Azokban a háztartásokban, amelyekben szülők együtt

élnek gyermekekkel, a legrosszabb helyzetet minden szempontból az jelenti, ha mindkét szülő inaktív. Az anya és apa közül *az apa aktivitása fontosabb*, az anya aktivitása az inaktív apa esetében csak kivételes esetekben egyenlíti ki az esélyeket. Az egyszülős családokban a fiatalok helyzete rosszabb ugyan, de a vártnál kevésbé rossz, mint a kétszülős családokban.

Azokban a háztartásokban, ahol szülők élnek gyermekekkel, az oktatásban való részvétel esélye az összes háztartáshoz viszonyítva kifejezetten jobbnak mutatkozott. A fiatalok oktatásban való részvétele nyilván a szülők számára a legfontosabb. *A fiatal tanulási esélyeit rontja, ha nem a szülővel él egy háztartásban, vagy a háztartás egyéb, például szociális hátrányokkal terhelt személyeket is tartalmaz.*

A fiatalok helyzete a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége szerint

A fiatalok oktatásban, illetve a munkaerőpiacon való részvételét a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége – az aktív háztartások háztartásfőinek foglalkozási csoportja szerint is – megvizsgáltuk (lásd a Melléklet M4. táblázatát). A felső és alacsonyabb szintű vezető, felsőfokú szakalkalmazott, középfokú szakalkalmazott és ügyvivő, vállalkozó, szakmunkás, betanított és segédmunkás csoportokat képeztük. Az iskoláskor alatti gyermekek és az általános iskolások az átlagosnál kisebb arányban élnek az első három foglalkozási csoporthoz tartozó háztartásfőkkel, azonban jelentősebben csak a felső vezetők háztartásában vannak kevesebben. A vizsgált négy évben a változások e tekintetben jelentéktelenek.

A 15–19 éves korosztályból a tanulók aránya a háztartásfők első három foglalkozási csoportjában a legmagasabb, de az átlag alatt csak a betanított és segédmunkás háztartásfő esetében van.

A középiskola típusának megválasztása tekintetében a legelőnyösebb, amint ezt a 10. táblázat mutatja, az első két foglalkozási csoport (amely mögött felsőfokú végzettség áll). Kicsit az átlag alatt a szakmunkás, a legkedvezőtlenebb helyzetben a segéd- és betanított munkás háztartásfő gyermekei vannak. Ez utóbbi háztartások körében, ha egyáltalán tanul a fiatal, akkor csak fele, harmada eséllyel tanul érettségit adó középiskolában, mint az átlag, és 10-szer vagy még annál is kisebb eséllyel, mint a legelőnyösebb foglalkozású háztartásfőkkel élő társai.

10. táblázat: Az érettségit adó középiskolába járók aránya a szakiskolába és szakmunkásképzőbe járókhoz viszonyítva a 15–19 éves korcsoportban, a háztartásfő foglalkozási csoportja szerint

Év	Felső- és alsóvezető	Felsőfokú szakalkalmazott	Középfokú szakalkalmazott	Vállalkozó	Szakmunkás	Betanított és segédmunkás	Összes
háztartásfő							
1989	9,6	14,9	6,2	3,0	3,0	1,3	3,1
1999	14,5	19,0	6,0	4,9	2,7	1,5	3,4
2000	26,7	22,2	7,5	6,3	3,7	2,3	4,7
2001	31,6	19,4	4,9	3,7	3,4	2,1	4,1

A nem tanuló és nem dolgozók aránya a betanított és segéd munkás foglalkozási csoportban, a dolgozók aránya pedig a vállalkozó, a szakmunkás és segéd- és betanított munkás foglalkozási csoportban magasabb az átlagosnál. Jól látható ugyanakkor, hogy a vizsgált négy évben még a segéd- és betanított munkás háztartásfővel rendelkező háztartásokban is a felére csökkent a nem dolgozó–nem tanuló 15–19 évesek aránya, ami részben az oktatásban való növekvő részvételnek, de ebben csoportosításban sokkal inkább az eredményesebb munkaerő-piaci szereplésnek köszönhető. Ne tévesszük szem elől, hogy aktív háztartásról és aktív háztartásfőről van szó (11. táblázat).

11. táblázat: A nem tanuló és nem dolgozó 15–19 éves fiatalok aránya a korcsoport százalékában, a háztartásfő foglalkozási csoportja szerint

Év	Felső- és alsóvezető	Felsőfokú szakalkalmazott	Középfokú szakalkalmazott	Vállalkozó	Szakmunkás	Betanított és segédmunkás	Összes
háztartásfő							
1989	4,4	4,1	3,9	8,1	6,5	18,5	8,6
1999	6,9	1,6	2,4	2,7	6,5	14,3	6,8
2000	0,9	1,5	0,0	2,0	5,3	10,7	4,8
2001	0,0	0,3	1,8	2,3	4,0	9,2	3,9

A 20–25 évesek korcsoportjában hasonló jelenségek tapasztalhatók. Az oktatásban való részvétel szempontjából viszont sokkal nagyobb különbségek vannak a háztartásfő foglalkozási csoportja szerint (12. táblázat).

12. táblázat: A tanuló 20–25 éves fiatalok aránya a korcsoport százalékában, a háztartásfő foglalkozási csoportja szerint

Év	Felső- és alsóvezető	Felsőfokú szakalkalmazott	Középfokú szakalkalmazott	Vállalkozó	Szakmunkás	Betanított és segédmunkás	Összes
háztartásfő							
1989	43,5	38,8	23,7	26,1	13,4	4,3	17,8
1999	43,5	39,1	30,4	23,0	11,2	5,6	17,8
2000	40,7	43,7	25,0	32,3	15,6	8,2	20,3
2001	45,2	53,4	27,6	30,4	17,8	9,4	23,7

Az átlagosnál kisebb arányban tanulnak a szakmunkás háztartásfő családjában, a betanított és segéd munkás háztartásfő mellett pedig a felénél is kevesebben. A vezető és a felsőfokú szakalkalmazotthoz képest a betanított és segéd munkás háztartásfő mellett tízszer kisebb az esélye annak, hogy a fiatal főiskolán, egyetemen tanuljon. Az esélykülönbség körülbelül akkora, mint amekkora a középfokú oktatás típusának megválasztása esetében látható. Ez is azt bizonyítja, hogy a fiatalok sorsa véglegesen ott dől el.

A 20–25 évesek körében is a felére csökkent a sem dolgozó, sem tanulók aránya, ami részben az oktatásban való növekvő részvételnek, és nem sokkal nagyobb részben az eredményesebb munkaerő-piaci szereplésnek köszönhető.

Összefoglalva: Az átlagosnál kisebb arányban tanulnak a fiatalok már a szakmunkás háztartásfő családjában is, a betanított és segédmunkás háztartásfő mellett pedig az átlag felénél is kevesebben. Jellemző ugyanakkor, hogy a segéd- és betanított munkás háztartásfő esetét kivéve, a nem tanuló fiatalok az átlagosnál magasabb arányban dolgoznak.

A fiatalok helyzete a szülők iskolai végzettsége szerint

A szülők iskolai végzettsége, mint más vizsgálatokból is tudjuk, meghatározó a fiatalok oktatásban való részvétele szempontjából. Itt nem annyira a tény, mint inkább a mértékeket hangsúlyozzuk (lásd a Melléklet M5. táblázatát). A szülők iskolai végzettsége szempontjából öt kategóriát képeztünk: nyolc általánosnál kevesebb és nyolc általános, szakmunkásképző és szakiskolai végzettség, gimnáziumi és szakközépiskolai érettségi, főiskolai, végül egyetemi végzettség.

A 15–19 éves korcsoportban az oktatásban való részvétel és a középiskola típusának megválasztása szinte teljesen párhozamosan alakul, azaz ugyanabba a végzettségi kategóriába tartozó szülők esetében a korosztály fiataljainak alacsony az oktatásban való részvételi aránya, és alacsony az érettségit adó középiskola választása (13. táblázat). Ezért csak az utóbbi mutató esetében végezzük el a részletes analízist, a többi esetben is hasonló értékeket kapnánk.

13. táblázat: Az érettségit adó középiskolába járók aránya a szakiskolába és szakmunkásképzőbe járókhoz viszonyítva a 15–19 éves korcsoportban, ha a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szakmunkásképző

Év	A szülők iskolai végzettsége						átlag*
	(1)	(2)	(11)	(12)	(21)	(22)	
1998	0,7	1,9	0,9	2,9	1,1	2,2	2,6
1999	1,1	1,6	0,7	3,0	2,4	2,2	2,9
2000	1,6	2,2	1,0	2,0	1,7	2,3	3,7
2001	1,3	1,5	0,7	1,0	1,4	2,1	2,9

(1) = egyetlen szülő, legfeljebb általános iskolai végzettséggel, (2) = egyetlen szülő, szakmunkásképző, (11) = apa, anya legfeljebb általános iskola, (12) = apa legfeljebb általános iskola, anya szakmunkásképző, (21) = apa szakmunkásképző, anya legfeljebb általános iskola, (22) = apa, anya szakmunkásképző.

*Az itt szereplő átlag az összes szülő típusra vonatkozik, azonos a mellékletben szereplő táblázatokon látható átlaggal.

Ha a szülők iskolai végzettsége csak nyolc általános vagy annál kevesebb, akkor az érettségit adó középiskolát kevesebb mint fele arányban választják a fiatalok, mint a szakmunkásképzést. (Ez másképpen azt jelenti, hogy például 1998-ban míg át-

lagosan a középfokon tanuló 15–19 évesek 73 százaléka járt gimnáziumba és szak-középiskolába, 27 százaléka szakmunkásképzőbe, addig a legfeljebb általános iskolát végzett anyja és apa családjában csak a gyermekek 48 százaléka járt gimnáziumba és szakközépiskolába és 52 százaléka szakmunkásképzőbe.) Ha legalább az egyik szülő szakmunkás végzettségű, akkor ez az arány ugyan megfordul, de az átlagos arány fölé nem megy, és ez a négy év során inkább romlott, mint javult. A fiatalok mobilitási esélye az ilyen szülői háttérrel átlag alatti.

A 14. táblázatból jól látható, hogy ha legalább az egyik szülő érettségizett, akkor az átlagosnál többszörös az esélye a fiatalnak arra, hogy érettségit adó középiskolába járjon. Látható az is, hogy amíg a legfeljebb szakmunkás végzettségű szülők esetében a vizsgált négy év során lényegében semmi változás nem történt, addig itt jelentős dinamika figyelhető meg. Azt állapíthatjuk meg, hogy a szülő és gyermek közötti mobilitásnak ebben a körben megvan az esélye.

14. táblázat: Az érettségit adó középiskolába járók aránya a szakiskolába és szakmunkásképzőbe járókhoz viszonyítva a 15–19 éves korcsoportban, ha legalább az egyik szülő középiskolai végzettségű

Év	A szülők iskolai végzettsége				átlag*
	(3)	(31)	(32)	(33)	
1998	5,8	4,8	3,2	5,3	2,6
1999	4,2	12,0	2,6	6,9	2,9
2000	6,2	11,5	19,0	18,6	3,7
2001	7,5	6,9	11,0	12,9	2,9

(3) = egyetlen szülő, érettségi, (31) = apa érettségi, anyja legfeljebb általános iskola, (32) = apa érettségi, anyja szakmunkásképző, (33) = apa, anyja érettségi. A csekély esetszám és a jobb áttekinthetőség miatt táblázatunkban nem szerepel minden lehetséges párosítás. A teljes bontást az M5. táblázat tartalmazza.

*Az itt szereplő átlag az összes szülő típusra vonatkozik, azonos a mellékletben szereplő táblázatokon látható átlaggal.

A 15. táblázat azt mutatja, hogy amennyiben a szülők egyike legalább főiskolai végzettséggel rendelkezik, akkor szinte minden fiatal érettségit adó középiskolában tanul. A táblázatban a *m* (mindenki) jelek elhelyezkedésére érdemes figyelni, a többi arányszám a kis esetszám miatt – azon kívül, hogy értéke magas – nem elég releváns. Itt azonban mobilitásról az előbbi értelemben nem beszélhetünk, hiszen itt a pozíciók megörökléséről és annak fenntartásáról van szó.

A 15–19 évesek munkaerő-piaci szereplését a 16. táblázat mutatja. A nem tanuló, nem dolgozó fiatalok aránya csak abban az esetben van az átlag felett, ha a szülők legfeljebb szakmunkás végzettségűek, de ha már mindkét szülő szakmunkás, akkor a helyzet kedvezőbb, ugyanezen szülőpárok gyermekei dolgoznak is a legnagyobb arányban, ami végül is nem annyira a munkaerő-piaci sikerességet, hanem sokkal inkább a tanulás korai abbahagyását jelenti.

15. táblázat: Az érettségít adó középiskolába járók aránya a szakiskolába és szakmunkásképzőbe járókhoz viszonyítva a 15–19 éves korcsoportban, ha legalább a szülők egyike felsőfokú végzettséggel rendelkezik

Év	A szülők iskolai végzettsége								átlag*
	(4)	(5)	(24)	(34)	(43)	(44)	(54)	(55)	
1998	5,3	7,4	14,6	8,7	5,0	<i>m</i>	12,5	<i>m</i>	2,6
1999	<i>m</i>	<i>m</i>	32,4	22,2	7,8	27,6	<i>m</i>	<i>m</i>	2,9
2000	3,1	<i>m</i>	8,9	13,1	10,3	36,0	<i>m</i>	<i>m</i>	3,7
2001	4,4	<i>m</i>	3,3	<i>m</i>	14,4	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	2,9

(4) = egyetlen szülő főiskola, (5) = egyetlen szülő egyetem, (24) = apa szakmunkás, anya főiskola, (34) = apa érettségi, anya főiskola, (43) = apa főiskola, anya érettségi, (44) = apa főiskola, anya főiskola, (54) = apa egyetem, anya főiskola, (55) = apa egyetem, anya egyetem

*Az itt szereplő átlag az összes szülő típusra vonatkozik, azonos a mellékletben szereplő táblázatokon látható átlaggal.

m: mindenki érettségít adó középiskolában tanul.

16. táblázat: A nem tanuló és nem dolgozó 15–19 éves fiatalok aránya a korcsoport százalékában, ha a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szakmunkásképző

Év	A szülők iskolai végzettsége						átlag*
	(1)	(2)	(11)	(12)	(21)	(22)	
1998	21,1	15,8	26,5	14,6	15,3	7,1	9,8
1999	20,1	6,3	25,3	11,8	7,3	6,2	8,4
2000	16,2	11,3	19,1	10,8	8,5	1,9	6,0
2001	8,4	6,3	13,6	18,6	11,2	4,0	5,1

(1) = egyetlen szülő legfeljebb általános iskola, (2) = egyetlen szülő szakmunkásképző, (11) = apa, anya legfeljebb általános iskola, (12) = apa legfeljebb általános iskola, anya szakmunkásképző, (21) = apa szakmunkásképző, anya legfeljebb általános iskola, (22) = apa, anya szakmunkásképző.

*Az itt szereplő átlag az összes szülő típusra vonatkozik, azonos a mellékletben szereplő táblázatokon látható átlaggal.

A 20–25 évesek csoportjában a tanulók arányának különbségével jellemezhető legjobban a különböző iskolai végzettségű szülők hatása a fiatalok helyzetére (17–19. táblázat).

17. táblázat: A tanuló 20–25 évesek aránya a korcsoport százalékában, ha a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szakmunkásképző

Év	A szülők iskolai végzettsége						átlag*
	(1)	(2)	(11)	(12)	(21)	(22)	
1998	6,6	8,4	4,8	18,2	9,3	26,6	27,5
1999	10,3	13,3	6,3	8,8	6,8	17,8	24,2
2000	10,1	12,5	6,9	20,4	10,3	28,6	27,7
2001	12,1	15,3	5,9	6,1	17,7	29,8	31,8

(1) = egyetlen szülő legfeljebb általános iskola, (2) = egyetlen szülő szakmunkásképző, (11) = apa, anya legfeljebb általános iskola, (12) = apa legfeljebb általános iskola, anya szakmunkásképző, (21) = apa szakmunkásképző, anya legfeljebb általános iskola, (22) = apa, anya szakmunkásképző.

*Az itt szereplő átlag az összes szülő típusra vonatkozik, azonos a mellékletben szereplő táblázatokon látható átlaggal.

18. táblázat: A tanuló 20–25 évesek aránya a korcsoport százalékában, ha legalább az egyik szülő középiskolai végzettségű

Év	A szülők iskolai végzettsége				
	(3)	(31)	(32)	(33)	átlag*
1998	30,1	34,4	31,7	47,7	27,5
1999	28,1	9,5	19,5	39,8	24,2
2000	26,8	18,2	19,5	49,1	27,7
2001	38,7	26,8	39,4	45,7	31,8

(3) = egyetlen szülő érettségi, (31) = apa érettségi, anya legfeljebb általános iskola, (32) = apa érettségi, anya szakmunkásképző, (33) = apa, anya érettségi. A csekély esetszám és a jobb áttekinthetőség miatt táblázatunkban nem szerepel minden lehetséges párosítás. A teljes bontást az *M5. táblázat* tartalmazza.

*Az itt szereplő átlag az összes szülőtípusra vonatkozik, azonos a mellékletben szereplő táblázatokon látható átlaggal.

19. táblázat: A tanuló 20–25 évesek aránya a korcsoport százalékában, ha legalább a szülők egyike felsőfokú végzettséggel rendelkezik

Év	A szülők iskolai végzettsége							
	(4)	(5)	(24)	(34)	(43)	(44)	(54)	átlag*
1998	37,1	37,1	60,7	53,0	47,9	59,7	81,7	27,5
1999	49,6	57,5	65,0	57,7	41,2	58,8	81,1	24,2
2000	54,3	65,8	65,2	66,3	50,7	76,2	63,3	27,7
2001	71,7	73,2	60,8	45,8	66,2	58,7	100,0	31,8

(4) = egyetlen szülő főiskola, (5) = egyetlen szülő egyetem, (24) = apa szakmunkás, anya főiskola, (34) = apa érettségi, anya főiskola, (43) = apa főiskola, anya érettségi, (44) = apa főiskola, anya főiskola, (54) = apa egyetem, anya főiskola (55) = apa egyetem, anya egyetem.

*Az itt szereplő átlag az összes szülőtípusra vonatkozik, azonos a mellékletben szereplő táblázatokon látható átlaggal.

Az egyetemi főiskolai tanulmányokra átlag alatti lehetősége van annak a fiatalnak, akinek a szülei közül legalább az egyik nem rendelkezik főiskolai végzettséggel, kivételt mindössze a két középiskolai végzettségű szülő jelent. A csupán általános iskolát végzett szülők gyermekei az átlagosnál ötször kisebb, míg főiskolát végzett szülők gyermekei az átlagosnál háromszor, egyetemet végzett szülőké négyszer nagyobb valószínűséggel járnak egyetemre, főiskolára.

A munkaerő-piaci szereplés, akárcsak a többi esetben, az oktatásban való részvétel függvénye. Ezért a legfeljebb szakmunkás szülők gyermekei viszonylag magas, a négy év során növekvő arányban dolgoznak, de ugyanebben a kategóriában vannak a nem tanulók–nem dolgozók is a legtöbben.

Összefoglalóan: A generációk közti mobilitás korlátozottsága rajzolódik ki mindennek alapján az oktatás terén. Az alacsonyabb végzettségű szülők gyermekei legfeljebb az alacsonyabb iskolai végzettségek körében lépnek egyet-egyed előre szüleikhez képest, ami tekintettel arra, hogy közben a társadalmilag átlagosan várt szint is növekszik, igazi kitörést számukra nem jelent. *Abhoz át kellene lépni azt a korlátot, amely valahol a szülők*

szakiskolai, szakmunkás végzettségénél van. Az előrelépésre a legalább érettségivel rendelkező szülő gyermekei számára nyílik meg a lehetőség, míg a főiskolát, egyetemet végzett szülő lehetővé teszi a már korábban is meglévő jó pozíció megtartását.

A munkaerőpiacon való boldogulás ugyanezen szülői iskolai végzettségi kategóriák szerint más és más. A dolgozó fiatalok nagyobb aránya az alacsony iskolai végzettségű szülők esetében pillanatnyilag pozitívnak látszik, ám *az esetek jelentős részében ez alacsonyabb iskolázottságot takar, amely a hosszabb távú munkaerő-piaci részvételt korlátozhatja*. A nem tanulók–nem dolgozók magas aránya pedig már a jelenben is érzékelhető komoly hátrány.

Az oktatási esélyek a település típusa szerint

Megnéztük, hogy mi a helyzet akkor, ha a fiatal lakóhelye *Budapest, megyei jogú város, egyéb város és község* (lásd a Melléklet M6. táblázatát). Az eredmények a település típusok sorrendjét illetően a következőkben foglalhatók össze.

A 0–14 évesek és hasonlóan az általános iskolások csak Budapesten élnek az átlagosnál kisebb arányban, a többi településtípusban arányuk meglehetősen kiegyenlített. Talán a községekre jellemző a nem túl jelentős túlsúlyuk. A 15–19 éveseket a szokásos mutatóinkkal jellemezzük.

Az érettségit adó középiskola irányába történt eltolódás látható a 20. táblázatban is, csekély mértékben a községekben, viszont jelentősen Budapesten. A négy év során e tekintetben a meglévő különbségek elmélyülésére, nem pedig a kiegyenlítésére kell következtetnünk.

20. táblázat: Az érettségit adó középiskolába járók aránya a szakiskolába és szakmunkásképzőbe járókhoz viszonyítva a 15–19 éves korcsoportban, a település típusa szerint

Év	Budapest	Megyei jogú város*	Egyéb város	Község	Összes
1998	5,5	3,2	2,3	1,8	2,5
1999	5,1	5,5	2,4	1,9	2,9
2000	9,5	6,4	3,4	2,4	3,9
2001	12,7	4,7	3,5	2,2	3,5

*Megyei jogú városok a megyeszékhelyek, valamint Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa és Sopron.

A legveszélyeztetettebb csoport a későbbi munkaerő-piaci karrier szempontjából a nem tanuló, nem dolgozó 15–19 évesek csoportja négy év során jelentősen csökkent (21. táblázat). Ez részben az oktatás felszívó hatásának, kisebb mértékben a viszonylag stabil munkaerő-piaci aktivitásnak köszönhető. Ugyanakkor nem tapasztalható kiegyenlítés a legkedvezőbb helyzetű Budapest és a legkedvezőtlenebb helyzetű község kategória között, sőt a különbségek mélyültek.

21. táblázat: A nem tanuló, nem dolgozó 15–19 évesek aránya a korcsoport százalékában, a település típusa szerint

Év	Budapest	Megyei jogú város*	Egyéb város	Község	Összes
1998	6,1	6,1	10,9	14,7	10,7
1999	6,7	2,5	10,8	14,6	10,0
2000	4,5	2,5	8,3	9,1	6,8
2001	1,7	0,5	9,1	9,2	5,5

*Megyei jogú városok a megyeszékhelyek, valamint Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa és Sopron.

A 20–25 évesek csoportjában is a legsúlyosabb problémát a nem tanuló, nem dolgozó fiatalok masszív 30 százalékos aránya jelenti a települési hierarchia legalacsonyabb szintjén lévő községekben, és a négy év során a különbségek elmélyülése talán ebben a legjelentősebb mértékű. Míg 1998-ban a nem dolgozó 20–25 éves fiatal kétszer akkora valószínűséggel élt valamely községben, mint Budapesten, addig 2001-re ez megduplázódott, vagyis az esélyek aránya négyszeresre változott (22. táblázat, felső blokk).

Tekintettel arra, hogy a település típusa szerint a dolgozó fiatalok aránya meglehetősen kiegyenlített,¹¹ amely a négy év során valamennyit javult is, a fenti helyzetért az oktatásban való nagyon is eltérő részvétel a felelős, mint azt a 22. táblázat alsó blokkjával való összehasonlítás mutatja.

22. táblázat: A nem tanuló, nem dolgozó 20–25 évesek, valamint a tanuló 20–25 évesek aránya a korcsoport százalékában, a település típusa szerint

Év	Budapest	Megyei jogú város*	Egyéb város	Község	Összes
<i>A nem tanuló, nem dolgozó 20–25 évesek</i>					
1998	18,0	22,6	25,9	35,1	27,0
1999	11,8	12,0	24,5	29,2	21,8
2000	11,4	12,7	19,5	29,1	20,0
2001	6,1	7,7	18,7	28,3	18,4
<i>A tanuló 20–25 évesek</i>					
1998	28,4	22,2	18,1	12,0	18,6
1999	28,4	27,6	12,6	10,2	17,1
2000	30,8	28,2	15,0	13,2	19,7
2001	18,1	46,2	18,9	13,1	22,8

*Megyei jogú városok a megyeszékhelyek, valamint Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa és Sopron.

Összefoglalva: Oktatáshoz való hozzájutás szempontjából a legelőnyösebb helyzetben akkor van a fiatal, ha Budapesten él, ezt követi a megyei jogú városban, majd az egyéb városban és végül a községekben élő fiatal. A munkaerő-piaci szereplés

¹¹ Valószínű, hogy a dolgozó 20–25 éves fiatalok jelentős része nem a lakóhelyén dolgozik, amíg nincs önálló lakása, nem alapított családot, nyilván nem válik ki a háztartásból.

szempontjából ennek tükörképét látjuk, a nem tanuló, nem dolgozó 20–25 évesek arányának csökkenésében a települési hierarchia legalacsonyabb fokán elhelyezkedő községektől Budapest felé haladva.

*

Ebben a fejezetben kimutattuk tehát, hogy a tudáshoz való hozzájutás és a sikeres munkaerő-piaci szereplés szempontjából az átlagosnál rosszabb helyzetben vannak azok a fiatalok, akik az alsó hat jövedelmi decilisben, inaktív háztartásban vagy inaktív háztartásfővel élnek. Az aktív háztartásfővel élők közül is ide tartoznak azok, ahol a háztartásfőnek alacsonyabb társadalmi státusú foglalkozása van, a települési hierarchia alacsonyabb fokán, kisebb városban, illetve községekben laknak. Szüleik középiskolánál alacsonyabb végzettségűek, különösen akkor, ha inaktívak és még nem nyugdíjasok. Olyanok, akiknek a családjában munkaerőpiacról az apa az, aki kiszorult. Ha a fiatal emellett csak egyik szülőjével él, akkor e hátrányok fokozottabbak.

A vizsgált négy év során alapvetően a kép nem változott, de azért előfordulnak kedvező és bizonyos mobilitásra utaló jelenségek is. A tudáshoz való hozzájutásban kedvező folyamat, hogy összességében javult az érettségit adó középiskolába járók aránya, nőtt a középfokú, mind pedig a felsőfokú oktatásban való részvétel. Kedvező az is, hogy a munkaerőpiacról kiszoruló fiatalok száma csökkent és valamelyest javult dolgozók aránya.

2. Az anyagi helyzet változásának hatása a fiatalok oktatásával kapcsolatos döntésekre

Az anyagi helyzet romlása a tartós betegséggel és a gyermeknevelési kiadásokkal kapcsolatban

Az itt bemutatásra kerülő vizsgálatot a KSH háztartási költségvetési felvételéhez (HKF) csatolt kiegészítő kérdőívre alapoztuk, amelyre az 1999–2001. évi panelben szereplő háztartások 2001-ben válaszoltak. A kiegészítő kérdőív egyrészt a háztartások anyagi helyzetének változására, másrészt a gyermekekkel kapcsolatos néhány kérdésre vonatkozott.¹²

A megkérdezett háztartások durván 41 százaléka érzi úgy, hogy 1999–2001 között lényegében nem változott az anyagi helyzete, 44 százalékuk szerint romlott (ebből 16 százaléknak jelentősen) és csak 16 százalékuk szerint javult (ebből csak alig 2 százaléknak jelentősen).

A munkanélküliség és a háztartás anyagi helyzetének a gyermekek miatti többletkiadásokhoz kapcsolódó romlása az átlagnál nagyobb létszámú háztartásokat érintik, személyre vetítve a munkanélküliség esetében 22 százalékos, a gyermekek miatti többletkiadás esetében 28 százalékos ez az arány.¹³ A háztartások jövedelmének romlására vonatkozó, a háztartások által első helyen megjelölt okot a Kapitány–Molnár-tanulmány e kötetben részletesen tárgyalja. Elöl szerepel az okok sorrendjében a betegség, a munkanélküliség és a gyermekek miatti többletkiadás is. Mindhárom ok olyan, amely közvetve vagy közvetlenül kihat a háztartásokban felnevelkedő fiatalok oktatásban való részvételére és életpályájára. Itt a továbbiakban az okok közül kettővel foglalkozunk részletesebben. Hogyan érinti a háztartásokat a tartós betegség és a gyermekekkel kapcsolatos többletkiadások felmerülése. Implicit módon foglalkozunk a munkanélküliséggel is, hiszen a háztartás inaktivitása, az inaktív háztartásfő és ezen belül különösen az egyéb háztartásfő kategóriája mögött a leggyakrabban a munkanélküliség húzódik meg.

Míg a tanulmány első felében a különböző típusú háztartásokat abból a szempontból jellemeztük, hogy azok milyen tanulási lehetőségeket nyújtanak a fiatalok számára, most a háztartások (kettő kivételével) ugyanazon típusainak esetében¹⁴ a tartós betegség jelenlétét és a gyermekneveléssel kapcsolatos többletkiadásokat vizsgáljuk.

¹² Az első téma feldolgozását Kapitány Zsuzsa és Molnár György végezte el, lásd e kötet első tanulmányát.

¹³ A panelben 2001-ben 4285 személy volt, ebből (súlyozatlanul) 517 fő élt olyan háztartásban, ahol az anyagi helyzet romlásának okaként a gyermekneveléssel kapcsolatos többletkiadásokat jelölték meg.

¹⁴ Tehát jövedelmi kvintilisek, a háztartás és a háztartásfő aktivitása, a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége, valamint a lakóhely településtípusa szerint. A szülők aktivitása és iskolai végzettsége szerinti vizsgálatot a minta mérete miatt a panelra már ott sem találtuk értékelhetőnek, itt viszont még kisebb számú mintáról, az ottaninak körülbelül a harmad részéről van szó.

A két vizsgálat némiképpen eltér egymástól. A tartós betegségre vonatkozó elemzést arra a bővebb kiegészítő kérdéscsoportra alapoztuk, amelyet a KSH 1999–2001 között minden évben megkérdezett a teljes HKF-re vonatkozóan, amely természetesen tartalmazza a megfelelő panelt is. Itt az egységes tárgyalás érdekében csak a panelre vonatkozó számításokat mutatjuk be, de szükség esetén hivatkozunk a teljes mintára is. A második esetben 2001-ben a vizsgálat viszont a kiegészítő kérdőíven alapult, de megkérdeztük, hogy milyen helyzetben voltak a választ adók az éppen vizsgált kérdés szempontjából 1999-ben és 2000-ben.¹⁵

Tartós betegség a háztartásban

A teljes mintában a háztartásokhoz tartozó személyek 19–21 százalékát érintette a tartós betegség a három év során. Közülük 16–19 százalékának a tartós betegség rontotta anyagi helyzetét. Tehát ahol a tartós betegség előfordult, ott több mint 80 százalékuknak rontotta is az anyagi helyzetét. A panelben ugyanezek az arányok kicsit alacsonyabbak (a következő táblázatokban a panel adatai szerepelnek).

A háztartás anyagi helyzetét átlagon felül rontja a tartós betegség jelenléte az alsó három kvintilisben (tehát nagyjából az egy főre jutó átlagjövedelem alatt). Noha a legmagasabb kvintilisben is viszonylag magas a tartósan betegek aránya, de az a jövedelemre sokkal kisebb befolyást gyakorol (23. táblázat felső blokkja).

A kiadások szempontjából láthatóan még jobban differenciál a tartós betegség, mint ezt a 23. táblázat alsó blokkja mutatja. A háztartások egy része szisztematikusan az eggyel alacsonyabb kvintilisbe kerül a tartós betegség következtében.

A vizsgálat második szempontja a *háztartás és a háztartásfő aktivitása*. Az inaktív háztartásokat a tartós betegségek és annak anyagi következményei is erősebben érintették (24. táblázat). Ezen belül is a betegség a nyugdíjas háztartásfős háztartások anyagi helyzetének csökkenésében játszik a legnagyobb szerepet. Látható azonban, hogy még ha a háztartás aktív is, a betegség anyagi következményei akkor is átlagon felüliek a nyugdíjas háztartásfő mellett.

Az aktív háztartásokban a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége szerinti helyzet az eddigiekhez képest meglepő képet mutat, tekintettel a vezető és felső-fokú vezető háztartásának betegséggel való magas érintettségére (25. táblázat felső blokk). Az elemszám e táblázat esetében már kisebb, mint az előzőkéiben, hiszen itt csak az aktív háztartások szerepelnek, amelyekhez az összes személyeknek körülbelül 70 százaléka tartozik. Mivel azonban rendelkezésünkre áll a megoszlás a teljes HKF mintára is, ellenőrzésképpen megnéztük a teljes megoszlást, ami nem igazolja ezeket a kiugró értékeket (25. táblázat, alsó blokk)

¹⁵ A különbség ennek következtében a két vizsgálat között az, hogy a tartós betegséggel kapcsolatban 1999-ben 4421, 2000-ben 4334 és 2001-ben 4285 személy volt súlyozatlanul a panelben, addig a másik vizsgálatban mindhárom évben 4285 személyt vettünk számításba.

23. táblázat: A tartós betegség és a tartós betegségnek a háztartás anyagi helyzetére gyakorolt hatása jövedelmi és kiadási kvintilisek szerint, százalék

Kvintilis	Van tartósan beteg			Rontja a háztartás anyagi helyzetét*		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
<i>Jövedelmi kvintilisek szerint</i>						
1.	18,6	15,7	21,4	17,8	14,7	19,7
2.	20,1	17,2	23,1	13,7	16,0	22,0
3.	18,0	17,1	21,6	17,1	15,3	16,7
4.	12,1	19,5	19,5	10,5	13,1	17,1
5.	17,2	13,6	13,4	11,1	9,9	7,9
Összesen átlaga	17,2	16,6	19,8	14,1	13,8	16,7
<i>Kiadási kvintilisek szerint</i>						
1.	26,8	20,9	25,1	20,8	20,0	23,5
2.	18,2	18,5	23,0	17,0	16,9	19,4
3.	14,2	17,5	19,9	12,7	13,6	16,5
4.	13,7	14,9	18,3	10,4	9,8	15,3
5.	13,2	11,4	12,6	9,4	8,6	8,7
Összesen átlaga	17,2	16,6	19,8	14,1	13,8	16,7

*A megoszlás itt is mindig a teljes panelmintára vonatkozik.

24. táblázat: A tartós betegség és a tartós betegségnek a háztartás anyagi helyzetére gyakorolt hatása a háztartás és a háztartásfő aktivitása szerint, százalék

Megnevezés	Van tartósan beteg			Rontja a háztartás anyagi helyzetét		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
Aktív háztartás aktív háztartásfő	9,1	8,8	12,2	6,5	6,0	9,6
Aktív háztartás nyugdíjas háztartásfő	27,5	24,8	23,5	23,0	19,0	19,6
Aktív háztartás egyéb háztartásfő	8,8	2,4	6,9	8,8	2,4	6,9
Inaktív háztartás nyugdíjas háztartásfő	34,3	33,9	39,0	31,0	31,3	34,4
Inaktív háztartás egyéb háztartásfő	22,6	21,9	11,3	13,5	21,3	11,3
Aktív összesen	11,3	10,5	13,5	8,5	7,5	10,7
Inaktív összesen	32,3	32,1	35,3	28,1	29,8	31,3
Összesen	17,2	16,6	19,8	14,1	13,8	16,7

25. táblázat: A tartós betegség és a tartós betegségnek a háztartás anyagi helyzetére gyakorolt hatása a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége szerint a panelben és a teljes mintán, százalék

Megnevezés	Van tartósan beteg			Rontja a háztartás anyagi helyzetét		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
<i>Panel</i>						
Vezető	10,0	12,6	12,2	7,8	6,9	7,5
Felsőfokú ügyvivő	13,9	19,2	7,9	8,0	11,1	2,5
Középfokú ügyvivő	5,2	1,5	10,9	3,7	1,5	1,8
Vállalkozó	6,5	2,9	9,2	6,2	2,5	7,7
Szakt munkás	11,1	9,7	13,6	6,7	6,2	12,3
Segéd- és betanított munkás	6,4	9,0	14,5	6,2	7,8	12,3
Összesen	9,1	8,8	12,2	6,5	6,0	9,6
<i>Teljes minta</i>						
Vezető	7,1	9,4	9,0	5,6	6,4	5,2
Felsőfokú ügyvivő	7,8	10,7	12,6	5,7	7,4	9,7
Középfokú ügyvivő	8,9	7,6	10,7	6,3	4,7	7,2
Vállalkozó	7,3	8,1	12,6	5,3	7,4	9,5
Szakt munkás	11,2	11,6	14,9	8,1	9,6	12,7
Segéd- és betanított munkás	17,9	14,4	16,8	12,7	11,5	13,7
Összesen	11,2	11,1	14,0	8,1	8,8	11,1

Itt a tartósan betegek aránya a legmagasabb a segéd- és betanított munkás körében, amelyet a szakt munkások követnek, és az összes többi kategória az átlag alatt marad. Ugyanez vonatkozik tartós betegség anyagi hatásának súlyosságára is.

Az eddigiek alapján a *település típusa szerinti megoszlást* tekintve, Budapest magas érintettsége tűnik meglepőnek (26. táblázat). Ez részben azzal magyarázható, hogy Budapesten a nyugdíjasok aránya jóval magasabb, mint a többi településtípuson. Ugyanakkor a gyermekek aránya éppen fordítva, a községekben a legmagasabb. Ennek fényében, bár a betegség jelenléte nem a községekben a legmagasabb arányú, mégis a legsúlyosabb problémát ott jelenti, akárcsak a betegség anyagi következménye. Ez természetesen nem csökkenti az idős beteg budapestiek problémáit, de különösen témánk szempontjából a betegségnek a gyermek nevelésére, tanulására vonatkozó következménye szempontjából ez a körülmény fontosnak látszik.

26. táblázat: A tartós betegség és a tartós betegségnek a háztartás anyagi helyzetére gyakorolt hatása a háztartás településtípusa szerint, százalék

Település	Van tartósan beteg			Rontja a háztartás anyagi helyzetét		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
Budapest	18,1	18,4	24,7	17,5	13,4	17,8
Megyei jogú város	15,6	13,6	17,9	9,5	11,5	15,8
Egyéb város	15,7	16,1	21,4	14,3	13,3	17,9
Község	19,7	19,2	18,8	17,0	16,3	16,1
Összesen	17,2	16,6	19,8	14,1	13,8	16,7

Az anyagi helyzet romlása és a gyermeknevelési költségek növekedése

A mintában az összes személyek 12,6 százaléka él olyan háztartásban, ahol az anyagi helyzet romlása okaként a gyermeknevelési kiadások növekedését említették. Ez a romlásról beszámolók 28 százaléka (háztartásokra és nem személyekre vetítve 21 százalékos értéket kapnánk).

Azoknak a háztartásoknak a relatív helyzete, ahol a romlás okaként a gyermeknevelési többletkiadást jelölték meg, jobban romlott, mint ahol bármely másik ok is szerepelhetett. A romlás folytán nagyobb arányban kerültek a legalacsonyabb kvintilisbe, és sokkal inkább kerültek ki a legmagasabb *jövedelmi kvintilisből*, mint ezt a 27. táblázat felső blokkja mutatja. Nem ennyire nőtt a különbség a *kiadási kvintilisek* szerint (27. táblázat, alsó blokk), ami arra utal, hogy a gyermeknevelési többletkiadásokat valahonnan mégis csak előteremtették a háztartások.

27. táblázat: Az anyagi helyzet romlásáról beszámolók és a romlás okaként a gyermeknevelési többletkiadást megjelölők megoszlása jövedelmi és kiadási kvintilisek szerint, százalék

Kvintilis	Anyagi helyzet romlásáról beszámolók			Romlás oka a gyermeknevelési többletkiadás		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
<i>Jövedelmi kvintilisek szerint</i>						
1.	21,2	24,3	26,1	23,5	21,6	27,9
2.	23,3	21,7	24,7	30,4	29,9	29,3
3.	21,7	22,6	23,3	18,4	24,7	24,4
4.	19,2	20,5	15,7	15,3	15,5	11,8
5.	14,7	11,0	10,2	12,4	8,4	6,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Kiadási kvintilisek szerint</i>						
1.	23,0	25,8	25,3	25,1	28,4	25,5
2.	21,7	18,9	22,4	18,1	18,0	23,4
3.	21,2	21,1	21,1	23,3	21,6	17,6
4.	19,6	17,9	17,9	19,8	18,0	24,4
5.	14,5	13,4	13,4	13,6	14,0	9,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A háztartás, illetve *háztartásfő aktivitása* szempontjából közelítve a romlás kérdését – mint láttuk, romlásról a háztartások 44 százaléka számolt be –, a romlás az inaktív háztartásokat átlagon felül, átlagban 50 százalékosan érintette. Azokban a háztartásokban, amelyek a romlás okaként a gyermekneveléssel kapcsolatos többletkiadásokat jelölték meg az aktív háztartásban élők vannak magasabb arányban, 26 százalékkal, az inaktív háztartások 21 százalékos arányával szemben (28. táblázat).

28. táblázat: Az anyagi helyzet romlásáról beszámolók és a romlás okaként a gyermeknevelési többletkiadást megjelölők adott kategórián belüli részaránya a háztartás és a háztartásfő aktivitása szerint, százalék*

Megnevezés	Anyagi helyzet romlásáról beszámolók			Romlás oka a gyermeknevelési többletkiadás		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
Aktív háztartás, aktív háztartásfő	43,5	43,3	41,9	22,2	21,7	21,4
Aktív háztartás, nyugdíjas háztartásfő	44,5	44,3	42,4	5,7	5,7	9,3
Aktív háztartás, egyéb háztartásfő	39,8	22,4	52,8	14,2	18,7	38,1
Inaktív háztartás, nyugdíjas háztartásfő	47,5	47,2	46,9	24,0	30,0	27,6
Inaktív háztartás, egyéb háztartásfő	55,4	69,1	69,3	24,6	26,6	24,0
Aktív összesen	43,4	42,6	42,2	21,0	27,8	25,5
Inaktív összesen	48,9	50,7	50,0	24,4	20,8	21,6
Összesen	45,0	44,9	44,5	21,4	21,7	21,6

*A romlásról beszámolókat a minta egészére vonatkoznak, azok az adatok viszont, ahol a romlás okaként a gyermekneveléssel kapcsolatos kiadások növekedését jelölték meg a válaszokban, csak azokra háztartásokra vonatkoznak, ahol van gyermek. (Itt a KSH definícióját használjuk, azaz gyermek a 20 év alatti eltartott.)

A háztartásokon belül a romlás az egyéb (azaz döntően munkanélküli) háztartásfőkkel rendelkező háztartásokat érintette a legsúlyosabban, és azon belül is az átlaghoz képest kétszeresen azokat a háztartásokat, ahol a romlás okaként a gyermekneveléssel kapcsolatos többletkiadásokat jelölték meg. Ez nemcsak az inaktív, de az aktív háztartásokra is vonatkozik. Az aktív háztartásoknak ez az a csoportja, amely miatt az aktív háztartások aggregáltan kedvezőtlenebb helyzetűnek mutatkoznak, mint az inaktívak.

A háztartásfő jövedelemszerző tevékenységét tekintve az aktív háztartásokban (29. táblázat), a romlás a segéd- és betanított munkások körében mutatkozott a legnagyobb arányúnak, ezt követi a középfokú ügyvivő és a szakmunkás. Romlás okaként azonban a három fő ok között a segéd- és betanított munkás esetében nem a gyermeknevelési kiadások növekedése szerepel a legnagyobb súllyal. Nyilván más okokat súlyosabbnak ítélték meg. Láttuk például, hogy a betegség következtében bekövetkező romlás messze ezt a csoportot érintette a legsúlyosabban. Meglepő viszont, hogy a vállalkozók milyen magas arányban jelölték meg a romlás okaként a gyermeknevelési kiadások növekedését.

29. táblázat: Az anyagi helyzet romlásáról beszámolók és a romlás okaként a gyermeknevelési többletkiadást megjelölők adott kategórián belüli részaránya a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége szerint, százalék

Megnevezés	Anyagi helyzet romlásáról beszámolók			Romlás oka a gyermeknevelési többletkiadás		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
Vezető	34,9	25,4	29,4	2,3	1,3	2,7
Felsőfokú ügyvivő	26,5	32,8	33,8	18,3	15,4	18,5
Középfokú ügyvivő	47,0	43,2	42,4	27,8	25,5	23,0
Vállalkozó	43,8	46,0	39,9	23,1	27,0	24,8
Szakt munkás	45,2	45,0	41,7	26,1	24,8	22,3
Segéd- és betanított munkás	50,2	48,0	50,7	20,2	18,4	22,4
Összesen	43,5	43,3	41,9	22,2	21,7	21,4

A *település típusa szerinti megoszlás* a három évben nem változott, azaz a mintában szereplő háztartások nem változtattak lakóhelyet, ezért a 30. táblázatban csak a 2001-s oszlopot szerepeltetjük. Budapest átlagon felül érintett a romlás szempontjából, és abból is, hogy azok között a háztartások között, amelyek a romlás okaként a gyermekneveléssel kapcsolatos többletkiadásokat jelölték meg, éppen Budapest és a megyei jogú városok szerepelnek az átlagosnál sokkal nagyobb súllyal.

30. táblázat: Az anyagi helyzet romlásáról beszámolók és a romlás okaként a gyermeknevelési többletkiadást megjelölők adott kategórián belüli részaránya a háztartás településtípusa szerint, 2001

Településtípus	Romlásról beszámolók	Romlás oka a gyermeknevelési többletkiadás
Budapest	59,5	30,7
Magyei jogú város*	43,9	28,3
Egyéb város	43,1	18,4
Község	42,9	16,9
Összesen	44,5	21,6

*Lásd a megyei jogú város korábbi definícióját.

Összefoglalva: a tartós betegség miatt romló anyagi helyzet a panelban a személyek 13,8–16,7 százalékát, a gyermekneveléssel kapcsolatos kiadások növekedése miatt romló helyzet pedig a személyek 13,6 százalékát érinti. Ez a két csoport nem feltétlenül különbözik egymástól, de nem is teljesen azonosak. A háztartástípusokból azok a részcsoporthok, amelyeket e két ok a leg súlyosabban érint, szinte teljesen azonosak, amint ezt a 31. táblázat összefoglalja.

31. táblázat: A romlás két oka által leginkább érintett háztartástípusok

Településtípus	Tartós betegség	Gyermekneveléssel kapcsolatos kiadások növekedése
Háztartás anyagi helyzete	alsó három jövedelmi kvintilis, alsó két kiadási kvintilis	alsó három kvintilis
Háztartás és háztartásfő aktivitása	aktív és inaktív háztartás nyugdíjas háztartásfővel	aktív és inaktív háztartás egyéb háztartásfővel
Háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége	szakmunkás, segéd- és betanított munkás	középfokú ügyvivő szakmunkás, segéd- és betanított munkás
Település típusa	Budapest, községek	Budapest

Az anyagi helyzet befolyása a gyermekek iskoláztatásával összefüggő döntésekre

A kiegészítő kérdőívvel ki akartuk deríteni, hogy az anyagi helyzet változása hatott-e a gyermekek taníttatására. Ezzel kapcsolatban a következő két kérdést tettük fel. 1. A háztartás anyagi helyzetének alakulása az elmúlt három évben befolyásolta-e/befolyásolja-e a gyermek(ek) továbbtanulására vonatkozó döntéseiket? 2. A háztartás anyagi helyzetének alakulása az elmúlt három évben befolyásolta/befolyásolja-e a gyermek(ek) részvételét különórákon, szakkörökön, sportkörökön stb.?

Az első kérdés a mintában szereplő 1459 háztartásból 431, a második kérdés 471 háztartásra vonatkozott, amelyekből 398, illetve 435 választ kaptunk. Az első kérdésre 27,3 százalék igennel, 63,1 százalék nemmel válaszolt, 9,6 százalék nem tudja, vagy nem válaszolt. A második kérdésre a válaszok 34,0 százalék igen, 57,4 százalék nem, és 8,6 százalék nem tudja.

A 32. táblázat az anyagi helyzet változásának befolyását mutatja jövedelmi és kiadási kvintilisek szerint.

32. táblázat: Az anyagi helyzet változásának befolyása a gyermekek továbbtanulására a jövedelmi és kiadási kvintilisek szerinti megoszlásban (2001)

	1.	2.	3.	4.	5.	Összes
<i>Jövedelmi kvintilisek szerint</i>						
Igen	26,5	30,7	13,3	12,6	16,9	100
Nem	20,8	17,3	19,9	18,8	23,2	100
<i>Kiadási kvintilisek szerint</i>						
Igen	24,4	24,3	24,4	13,3	13,6	100
Nem	11,9	22,1	20,8	23,1	22,0	100

Ha ugyanezt megnézzük a gyermekek különórán stb. való részvételével kapcsolatban, akkor látszik, hogy a különórák stb., tekintetében az összefüggés erősebb (33. táblázat).

33. táblázat: Az anyagi helyzet változásnak befolyása a gyermekek különórán stb. való részvételére a jövedelmi kvintilisek szerinti megoszlásban (2001)

	1.	2.	3.	4.	5.	Összes
Igen	36,6	23,7	13,3	12,1	14,3	100
Nem	18,2	20,0	21,6	18,0	22,2	100

A 29–30. táblázatok alapján meglehetősen szimmetrikus képet látunk. Az anyagi helyzet változása a legalacsonyabb kvintilisben befolyásolja leginkább, a legmagasabb kvintilisekben a legkevésbé a gyermekek továbbtanulását és különórakon, szakkörökön, sportkörökön való részvételét.

A kérdőív több kérdésének kombinációja lehetővé teszi annak bemutatását, hogy miként reagálnak a háztartások az anyagi helyzet változására a gyermekek továbbtanulását és különórakon, szakkörökön, sportkörökön való részvételét érintő döntésekben (34. táblázat).

34. táblázat: Az anyagi helyzet változásának befolyása a gyermekek továbbtanulására és különórakon való részvételére

Az anyagi helyzet	Továbbtanulás			Különórák		
	igen	nem	összes	igen	nem	összes
Lényegesen javult	4,2	2,2	2,8	1,1	2,0	1,7
Kissé javult	14,0	17,5	16,4	13,6	21,1	18,3
Nem változott	19,6	37,6	32,2	19,8	39,9	32,4
Kissé romlott	25,5	29,7	28,4	31,4	28,6	29,6
Lényegesen romlott	36,7	13,0	20,1	34,1	8,4	18,0
Nem tudja, nem válaszolt	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Látható, hogy az anyagi helyzet lényeges romlása e döntéseket messze átlagon felüli mértékben befolyásolja, amely a kisebb romlásról beszámolókkal együtt az igenekben összesen 62 százalékot tesz ki az első, illetve 66 százalékot a második kérdés esetében. A kérdésfeltevésből sajnos nem derül ki, hogy milyen irányú a befolyás, de talán feltételezhető, hogy romlás esetén inkább negatív irányú.

A háztartás, illetve háztartásfő aktivitása szerint a továbbtanulásra vonatkozó kérdésben érintett háztartások 85 százaléka aktív, 15 százaléka inaktív, míg a különórákra vonatkozó kérdésben érintett háztartások 87 százaléka aktív és 13 százaléka inaktív. Az anyagi helyzet változása mindkét kérdéssel kapcsolatban az aktív háztartások esetén valamivel az átlag alatt az inaktív háztartásokban jóval az átlag felett befolyásolta a gyermekekre vonatkozó döntéseket. Ha azonban mind az aktív, mind az inaktív háztartásokon belül az igen és a nem válaszok arányát nézzük, akkor a két kérdésre adott válaszok erősen különböző reakciót mutatnak az aktív és az inaktív háztartásokban.

A különórakon, sportkörökön, szakkörökön való részvételt erősebben befolyásolja az anyagi helyzet változása, mint a gyermekek továbbtanulására vonatkozó döntéseket (35. táblázat). A szülők a továbbtanulással kapcsolatos döntéseikben nyilván

hosszabb távú lehetőségeiket is számításba veszik, mint amit a megkérdezés takar. Az aktív háztartásokban az egyéb, azaz döntően munkanélküli háztartásfő esetében a legerősebb – lényegében az inaktív háztartásokkal azonos – az összefüggés.

35. táblázat: Az anyagi helyzet változásának befolyása a gyermekek továbbtanulására és a különórákon való részvételére a háztartás és a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége szerint

Megnevezés	Továbbtanulás			Különórák		
	igen	nem	összes	igen	nem	összes
Aktív háztartás, aktív háztartásfő	28,0	72,0	100,0	34,8	65,3	100,0
Aktív háztartás, nyugdíjas háztartásfő	32,4	67,6	100,0	30,4	69,6	100,0
Aktív háztartás, egyéb háztartásfő	39,9	60,2	100,0	46,2	53,8	100,0
Inaktív háztartás, nyugdíjas háztartásfő	40,2	59,8	100,0	42,9	57,1	100,0
Inaktív háztartás, egyéb háztartásfő	35,9	64,2	100,0	69,5	30,5	100,0
Összesen	30,2	69,8	100,0	37,2	62,8	100,0

A munkanélküliség befolyása tehát, ha nem is közvetlenül, mindig felszínre kerül. Ha további vizsgálatnak vetjük alá a háztartásokat, közvetlenül a munkanélküliséget tekintve, akkor viszonylag erős összefüggést találunk a gyermekekre vonatkozó két kérdésre adott válaszok és aközött, hogy a kikérdezést megelőző két¹⁶ évben (1999 és 2000) a háztartáshoz tartozó személyek közül vált-e valaki munkanélkülivé.

Az igenek magas aránya (lásd a 36. táblázatot) azt mutatja, hogy a munkanélkülivé válás bizonyos késleltetéssel ugyan, de komoly mértékben hat a gyermekekkel kapcsolatos döntésekre.¹⁷ Itt is, mint már eddig is láttuk, a gyermekek továbbtanulására vonatkozó döntéseket valamivel kisebb mértékben befolyásolja, mint különórákon, sportkörökön stb. való részvételt. Az aktív háztartásokban a fenti kérdésekre adott válaszok az eddigiiek alapján várható képet támasztják alá.

36. táblázat: Az anyagi helyzet változásának befolyása a gyermekek továbbtanulására és különórákon való részvételére a háztartás tagjainak munkanélkülivé válása szerint

Megnevezés	Továbbtanulás			Különórák		
	igen	nem	összes	igen	nem	összes
Nem lett munkanélküli	29,1	70,9	100,0	35,3	64,7	100,0
Lett új munkanélküli	46,6	53,4	100,0	49,1	50,9	100,0
Összesen	30,2	69,8	100,0	37,2	62,8	100,0

¹⁶ Ha a vizsgálat tárgyat képező mindhárom, tehát az utolsó évet is figyelembe vesszük, akkor gyenge összefüggést találunk. A munkanélkülivé válásra nyilván nem a legközvetlenebb reakció a gyermekekre vonatkozó döntések megváltoztatása.

¹⁷ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy azoknak a háztartásoknak a száma csupán 30, illetve 35, ahol a kérdéses időszakban lett új munkanélküli.

37. táblázat: Az anyagi helyzet változásának befolyása a gyermekek továbbtanulására és különórákon való részvételére a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége szerint

Megnevezés	Továbbtanulás			Különórák		
	igen	nem	összes	igen	nem	összes
Vezető	29,2	70,8	100,0	23,4	76,6	100,0
Felsőfokú ügyvivő	24,6	75,5	100,0	7,4	92,6	100,0
Középfokú ügyvivő	44,3	55,7	100,0	55,5	44,5	100,0
Vállalkozó	18,9	81,1	100,0	18,5	81,5	100,0
Szakmunkás	34,2	65,8	100,0	46,0	54,1	100,0
Segéd- és betanított munkás	20,1	79,9	100,0	31,1	68,9	100,0
Összesen	28,0	72,0	100,0	34,8	65,3	100,0

A legszorosabb összefüggést a középfokú ügyintéző és a szakmunkás háztartásfő estében láthatjuk, de még a vezető esetében is az átlagosnál nagyobb az igenlő válaszok aránya,¹⁸ kicsi viszont a vállalkozó és a segédmunkás háztartásfő esetében. A vállalkozók anyagi helyzetük változására nyilván rugalmasabban képesek reagálni. A segéd- és betanított munkások viszonylag kevés igenje valószínűleg arra utal, hogy a továbbtanulási tervek eleve kevésbé ambiciózusak, amelynek okai mélyebbek és összetettebbek, amit az anyagi helyzet néhány éves változása nem képes befolyásolni.

Végül a település típusa szerint a fentiekkel összhangban Budapesten és a megyei jogú városokban a legerősebb a befolyás a gyermekek továbbtanulására és különórákon való részvételére (38. táblázat).

38. táblázat: Az anyagi helyzet változásának befolyása a gyermekek továbbtanulására és különórákon való részvételére a háztartás településtípusa szerint

Településtípus	Továbbtanulás			Különórák		
	igen	nem	összes	igen	nem	összes
Budapest	44,6	55,4	100,0	51,6	48,4	100,0
Megyei jogú város	32,6	67,4	100,0	41,7	58,3	100,0
Egyéb város	29,6	70,4	100,0	37,6	62,4	100,0
Község	25,4	74,6	100,0	30,0	70,0	100,0
Összesen	30,2	69,8	100,0	37,2	62,8	100,0

A válaszadók 27 százaléka felelt igennel az első, 34 százaléka a második kérdésre. Azok, akiknek romlott az anyagi helyzete az összes igenek között 62 százalékkal szerepelnek az első és 66 százalékkal a második kérdés vonatkozásában.

A 39. táblázat azokat a háztartástípusokat foglalja össze, amelyeket az anyagi helyzet leginkább befolyásolt a gyermekek továbbtanulására és különórákon való részvételére vonatkozó döntésekben.

¹⁸ Aktív háztartásokra az esetszám 280 háztartás az első kérdés, illetve 323 háztartás a második kérdés esetében.

39. táblázat: A kétféle döntésben leginkább befolyásolt háztartástípusok

Változó	Az anyagi helyzet befolyása	
	A gyermekek továbbtanulására	A gyermekek különórákon, sportkörökön stb. való részvételére
	vonatkozó döntésre	
Háztartás anyagi helyzete	alsó kvintilis	alsó két kvintilis
Háztartás és háztartásfő aktivitása	aktív háztartás egyéb háztartásfővel és az inaktív háztartások	aktív háztartás egyéb háztartásfővel és az inaktív háztartások
Háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége	középfokú ügyvivő, szakmunkás	középfokú ügyvivő szakmunkás
A település típusa	Budapest	Budapest

A háztartások által felnevelt felnőtt gyermekek munkaerő-piaci érvényesülése

A dolgozatban eddig mindig a háztartáson belül élő fiatalok tanulási és munkaerő-piaci esélyeivel foglalkoztunk, itt azonban azokkal a 25 év feletti gyermekekkel, akik már nem élnek a háztartásban. A mintában 109 háztartás számolt be 250 ilyen gyermekről. Ez a minta nem tesz lehetővé egy, az eddigiekhez hasonló háztartástípusonkénti vizsgálatot, ezért csak néhány szerény megállapítást teszünk a felnevelt gyermekek legmagasabb iskolai végzettségével, illetve a háztartásfő és a háztartásban élő személyek legmagasabb iskolai végzettségével összefüggésben, azt vizsgálva, hogy a felnőtt gyermek hogyan szerepel a munkaerőpiacon.¹⁹

A felnevelt, a háztartásból már kivált gyermekek munkanélkülisége összefügg az iskolai végzettséggel. Elsősorban természetesen az illető gyermekek saját legmagasabb iskolai végzettségével (40. táblázat, felső blokk), ami azonban az eddigi vizsgálatainkkal alátámasztva összefügg a család a háztartás által felhalmozott tudással. Így nem véletlen, hogy amint az táblázat középső blokkjából látjuk, nagyon hasonló módon függ össze a háztartásfő legmagasabb iskolai végzettségével, akárcsak a háztartásban élő felnőtt személyek legmagasabb iskolai végzettségével (alsó blokk).

A felnőtt gyermekek közül a legfeljebb általános iskolai végzettségűeket és a szakmunkás (szakmunkásképző szakiskolai) végzettségűeket sújtja leginkább a munkanélküliség, ami az összes többi végzettségűek között is jelen van, de kisebb arányban. A háztartásfő és a háztartás többi felnőtt tagjainak iskolai végzettségével összefüggésben csak a legfeljebb általános iskolai végzettségű háztartásában felnevelt felnőtt gyermekekre vonatkozik ugyanez. Itt a generációs eltolódás miatt szerepet játszhat a szakmunkásképzőkben szerzett végzettség értékének devalválódása az utóbbi évtizedben, illetve a korábban szerzett szakmunkás végzettség relatívan magasabb presztízse.

Összefoglalva: Megállapíthatjuk a kiegészítő kérdőív alapján, hogy a háztartásoknak közel felének romlott az anyagi helyzete a vizsgált időszakban. A háztartásokban élő személyek külön-külön mintegy 15 százaléka él olyan háztartásban, ahol

¹⁹ A minta kis elemszáma miatt itt súlyozatlan megoszlásokat használunk.

40. táblázat: A felnőtt gyermekek a munkaerőpiacon a saját, a háztartásfő és a háztartáshoz tartozó 25 évnél idősebbek legmagasabb iskolai végzettsége szerint

	A felnőtt gyermekek között	
	nincs munkanélküli	van munkanélküli
<i>A felnőtt gyermek saját legmagasabb iskolai végzettsége</i>		
Legfeljebb általános iskola	12,0	26,0
Szaktanulmányok szakköznevelési iskolában	36,1	48,0
Gimnázium	13,8	7,6
Egyéb érettségire felkészítő köznevelési iskola	16,9	7,6
Fél felsőfokú végzettség	5,6	4,8
Felső fokú végzettség	15,6	6,0
Összes	100,0	100,0
<i>A háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége</i>		
Legfeljebb általános iskola	50,2	66,1
Szaktanulmányok szakköznevelési iskolában	26,6	21,1
Gimnázium	6,5	2,8
Egyéb érettségire felkészítő köznevelési iskola	8,5	5,5
Fél felsőfokú végzettség	1,3	0,0
Felső fokú végzettség	6,9	4,6
Összes	100,0	100,0
<i>A háztartáshoz tartozó 25 évnél idősebbek legmagasabb iskolai végzettsége</i>		
Legfeljebb általános iskola	52,1	66,7
Szaktanulmányok szakköznevelési iskolában	23,0	18,8
Gimnázium	7,9	4,3
Egyéb érettségire felkészítő köznevelési iskola	9,4	5,9
Fél felsőfokú végzettség	1,3	0,5
Felső fokú végzettség	6,4	3,8
Összes	100,0	100,0

a tartós betegség, illetve a megnövekedett gyermeknevelési kiadások anyagi romlást okoztak. A háztartások, amelyeket a romlás e két szempontból leg súlyosabban érintett a háztartásoknak ugyanabból a csoportjából kerülnek ki.

Az anyagi helyzet változása a háztartások mintegy harmadában befolyásolta a gyermekek iskoláztatására vonatkozó döntéseket, közöttük is sokkal nagyobb arányban és feltehetőleg negatív irányban azokban a háztartásokban, ahol romlott az anyagi helyzet. A vizsgált háztartástípusok közül a gyermekek továbbtanulásával és különórakon való részvételével kapcsolatos döntéseket a háztartásoknak majdnem teljesen ugyanazokban a csoportjában befolyásolta leginkább, mint amelyek leginkább érintettek az anyagi helyzet romlásával kapcsolatban is: a tartós betegség és a gyermeknevelési kiadások növekedése.

Ezek a háztartások az alsó két kvintilisbe tartoznak, főképpen az inaktív háztartások, de az aktív háztartások közül is ide tartoznak azok, ahol a háztartásfő egyéb kategóriába tartozik (azaz döntően munkanélküli). Ezen túlmenően az ak-

tív háztartások között leginkább érintett a középfokú ügyvivő és a szakmunkás háztartásfő, és végül meglepő módon a településtípusok közül a budapesti háztartások.

Nem tartoznak viszont ide a nyugdíjas háztartásfővel rendelkező háztartások és az aktív háztartások közül a segéd- és betanított munkás háztartásfővel rendelkező háztartások, illetve a településtípusok közül a községekben lévő háztartások.

Következtetések

A számos egyéb tényező mellett a magyar fiatalok családi és háztartási helyzete is fontos szerepet játszik abban, hogy a hozzájutnak-e globalizálódó munkaerőpiacon jó esélyt biztosító szakképzettséghez. Az, hogy az itt vizsgált tényezők szerepe fontos, senki sem vonja kétségbe. *Nem annyira közismert a tényezők szerepének mértéke. Ez a kutatás tulajdonképpeni eredménye.*

Láttuk, hogy a tudáshoz való hozzájutás és a sikeres munkaerő-piaci szereplés szempontjából az átlagosnál rosszabb helyzetben vannak azok a fiatalok, akik az alsó hat jövedelmi decilisben, inaktív háztartásban vagy inaktív háztartásfővel élnek. Az aktív háztartásfővel élők közül is ide tartoznak azok, ahol a háztartásfőnek alacsonyabb társadalmi státusú foglakozása van, a települési hierarchia alacsonyabb fokán, kisebb városban, illetve községekben laknak. Szüleik középiskolánál alacsonyabb végzettségűek, különösen akkor, ha inaktívak és még nem nyugdíjasok. Olyanok, akiknek a családjában munkaerőpiacról az apa az, aki kiszorult. Ha a fiatal emellett csak egyik szülőjével él, akkor e hátrányok fokozottabbak.

A vizsgált négy évben alapvetően a kép nem változott, de azért előfordulnak kedvező és bizonyos mobilitásra utaló jelenségek is. A tudáshoz való hozzájutásban kedvező folyamat, hogy összességében javult az érettségit adó középiskolába járók aránya, nőtt mind a középfokú, mind pedig a felsőfokú oktatásban való részvétel. Kedvező az is, hogy a munkaerőpiacról kiszoruló fiatalok száma csökkent, és valamelyest javult dolgozók aránya.

Kedvezőtlen viszont, hogy ez nem mindenki számára valósult meg. Van a fiataloknak egy csoportja, amelynek a helyzete a legtöbb mutató szempontjából rossz és lényegében változatlan a vizsgált időszakban. Ennek az *immobil* csoportnak a határa körülbelül a következőképpen húzható meg: az alsó két decilishez tartozik, inaktív háztartásokban, egyéb kategóriájú, azaz főként munkanélküli háztartásfővel és szülőkkel él, a háztartásfő segéd-, illetve betanított munkás, kisebb településen lakik, és a szülők iskolai végzettsége legfeljebb szakmunkásképző.

Van ezzel szemben a fiataloknak egy olyan csoportja, amelynek a helyzete éppen ezzel ellentétben a legtöbb mutató szempontjából jó, és éppen ezért nem sokat változik. A csoport jellemzői: a felső két-három decilishez tartozik, aktív háztartásban, aktív háztartásfővel él, aki vezető vagy felsőfokú szakalkalmazott, mindkét szülője aktív, és mindkét szülője legalább felsőfokú iskolai végzettségű. E csoport szempontjából nem beszélhetünk mobilitásról, a biztos jó pozíció „*megörökléséről*” van szó.

A két szélső csoport között a mutatók egyike-másika szempontjából bizonyos *mobilitás* kimutatható. A középfokú oktatásban való részvételben a legtöbb mutató szempontjából kis eltérések vannak, vagy a felsőfokú oktatásban való részvétel

például a harmadik decilistől felfelé nagymértékben kiegyenlítődött a vizsgált négy év során, de mobilitásra utal a legalább érettségivel rendelkező szülők gyermekeinek érettségit adó középiskola választása, és átlagon felüli továbbtanulása is.

E csoportokon belül azonban a *lecsúszás* sem volt ismeretlen a vizsgált időszakban. A megkérdezett háztartások jelentős százaléka számolt be arról, hogy anyagi helyzete romlott. A romlás okaként a tartós betegséget és a gyermeknevelési költségek növekedését megjelölő háztartások körében végezett részletesebb vizsgálatok eredményei a következőkben foglalhatjuk össze.

A romlás által ezen okokból leginkább érintett háztartások az alsó két kvintilisbe tartoznak, főképpen az inaktív háztartások, de az aktív háztartások közül is ide tartoznak azok, ahol a háztartásfő egyéb kategóriába tartozik (azaz döntően munkanélküli). Ezen túlmenően az aktív háztartások között leginkább érintettek a középfokú ügyvivő és a szakmunkás háztartásfők, és végül meglepő módon a településtípusok közül a budapesti háztartások.

A gyermekek továbbtanulásával és különórákon, sportkörökön való részvételével kapcsolatos döntésekre vonatkozó válaszokból arra következtethettünk, hogy ezeken a csoportokon belül, vannak olyan részcsoportok, amelyek körében a romló anyagi helyzet következtében feltehetően rosszabbodtak az oktatáshoz való hozzájutást jellemző mutatóink.

Tekintettel arra, hogy a romlás által érintett csoportokon belül főképpen olyan csoportok vannak, amelyek a vizsgált mutatók szempontjából amúgy is a leghátrányosabb helyzetű háztartástípusokba tartoznak, ez nem jelenthet mást, mint hogy az oktatáshoz való hozzájutás szempontjából nőttek a különbségek a legesélyesebb és legesélytelenebb csoportok között, vagyis a polarizáció bizonyos mértékben erősödött. Az oktatási hátránnyal küzdő fiatalok számára viszont a munkaerőpiac nem kínált e keretek között megfogalmazható megoldást a vizsgált időszakban.

Irodalom

- ACHTENHAGEN, F. [2002]: Final Evaluation Report. www.wipaed.uni-inz.ac.at/forsch/cost/.
- ANDOR MIHÁLY–LISKÓ ILONA [2000]: Iskolaválasztás és mobilitás, Iskolakultúra Kiadó, Budapest.
- BEHRMAN, J. R.–HRUBEC, Z.–TAUBMAN, P.–WALES, T. J. [1980]: A Study of the Effects of Genetic Endowment, Family Environment, and Schooling. North-Holland, Amsterdam.
- BEHRMAN, J. R.–POLLAK, R. A.–TAUBMAN, P. [1995]: The Wealth Model: Efficiency and Distribution in Family. Megjelent: *Behrman, R.–Pollak, R. A.–Taubman, P.* (szerk.): From Parent to Child. University of Chicago, Chicago, 113–138. o.
- BEHRMAN, J. R.–TAUBMAN, P. [1990]: The Intergenerational correlation between children's adult earnings and their parents income: Result from Michigan panel survey of income dynamics. *Review of Income and Wealth*, Vol. 36. No. 2. 115–127. o.
- BEHRMAN, J. R.–TAUBMAN, P. [1989]: Is Schooling „mostly in the genes”? Nature nurture decomposition using data on relatives. *Journal of Political Economy*, Vol. 97. No. 6. 1425–1446. o.
- BOURDIEU, P. [1996]: The state nobility: elite schools in the field of power. Cambridge Polity Press.
- BRATBERG, E.–NILSEN, O. A.–VAAGE, K. [2003]: Assessing Changes of Intergenerational Earnings Mobility. IZA Discussion Paper, No. 797.
- BUKODI ERZSÉBET [1995]: A nemzedékek közötti társadalmi mobilitás főbb jellemzői. *Statisztikai Szemle*, 73. évf. 4–5 sz.
- BUKODI ERZSÉBET [1999]: Educational choices in Hungary. *Statisztikai Szemle*, különszám, 77. évf. október, 71–94. o.
- BUKODI ERZSÉBET [2000]: Szülői erőforrások és iskoláztatási egyenlőtlenségek. Megjelent: *Elekes Zsuzsa–Spéder Zsolt* (szerk.): Törések és kötések a magyar társadalomban. ARTT–Századvég, Budapest, 13–27. o.
- CARNOY, M. (szerk.): [1995]: International Encyclopedia of Economics of Education. Elsevier Science Ltd.
- CHAMBERLAIN, G.–GRILICHES, Z. [1975]: Unobservables with a variance-component structure: Ability schooling and the economic success of brothers. *International Economic Review*, Vol. 16. No. 2. 422–449. o.
- COLEMAN, J. S. [1987]: Families and schools. *Education Researcher*, Vol. 16. 6. 32–38. o.
- GAVIA, A. [1998]: Intergenerational Mobility „Siblings” inequality and Borrowing Constraints. UCSD Economic Discussion Paper, No. 18–13.
- HANLEY, E.–MCKEEVER, M. [1997]: The Persistence of educational inequalities in state-socialist Hungary trajectory maintenance versus counter selection. *Sociology of Education* Vol. 70. 6. 1–18. o.
- KAPTÁNY ZSUZSA–MOLNÁR GYÖRGY [2002]: Egyenlőtlenség és mobilitás a magyar háztartások jövedelmében, kiadásában és tartós fogyasztási cikkeinek állományában. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz. 1015–1041. o.
- KOVÁCS JÁNOS–VIRÁG ILDIKÓ [1998]: Iskola és gazdaság. *Közüktatási Vezetők Képzéséért Oktatási és Nevelésfejlesztési Alapítvány kiadása*, 1–140. o.
- KSH [2002]: Család változóban, 2001. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [2004]: Társadalmi helyzetkép, 2003. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [különböző évek 2001-ig]: Családi költségvetés adatairól. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [különböző évek 2001-től]: Háztartástatistikai évkönyv. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- LISKÓ ILONA [1997]: Vocational Schools Teaching Disadvantaged. Megjelent: *Papp Ágnes* (szerk.): Vocational training of disadvantaged students. Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 19–44. o.

- LISKÓ ILONA [2001a]: Fiatal szakmunkások a munkaerőpiacon. Megjelent: *Semjén András* (szerk.): Oktatás és munkaerő-piaci érvényesülés, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, 49–66. o.
- LISKÓ ILONA [2001b]: A szakképzési rendszer átalakulása és a fiatal szakmunkások elhelyezkedési esélyei. Megjelent: *Frey Mária* (szerk.): EU-konform foglalkoztatáspolitikai. A hazai foglalkoztatáspolitikai átalakulása a közösségi gyakorlatnak megfelelően. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 195–219. o.
- LISKÓ ILONA [2003]: Esélykülönbségek középfokon. *Educatio*, 12. évf. 3. sz.
- MIHAJLOVA, D. [2004]: Social Capital in Central and Eastern Europe. A Critical Assessment Literature Review, Policy Studies Series Center for policy Studies, Central European University, Budapest.
- OECD [2003]: Education at a glance. OECD, Párizs.
- PEREIRA, P. T.–MARTINES, P. S. [2000]: Does Education Reduce Wage Inequality Quantile Regression Evidence from Fifteen Countries. IZA Discussion Paper, No.120.
- RÓBERT PÉTER [2000]: Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében. Válogatott tanulmányok. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest, 13–44. o.
- SOLON, G. [1992]: Intergenerational Income Mobility in US. *American Economic Review*, Vol. 82. No. 3. 398–408. o.
- SZIVÓS PÉTER–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.) [2004]: Stabilizálódó társadalomszerkezet. Tárki Monitor jelentések 2003., Tárki, Budapest.
- TÓTH É. [1997]: The Family Situation of Disadvantaged Children, Megjelent: Papp Ágnes (szerk.): Vocational training of disadvantaged students. Ministry of Labor, 62–126. o.
- VIRÁG ILDIKÓ [1999]: Szakképzés a családi költségvetés tükrében. Vocational Training in the Light of the Family Budget. Szakképzési Szemle, XV. évf. 4. sz. 468–472. o., illetve 593–596. o.

Melléklet

M1. táblázat: A népesség oktatási szerinti megoszlása és a fiatalok tanulásiával kapcsolatos mutatók
jövedelmi decilisenként teljes minta, N = 24 280

1998	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	Összesen
	decilis										
Felnőtt	52,9	58,6	62,7	64,6	66,6	69,4	69,1	70,4	70,3	70,9	65,6
Nem tanuló 0–14 éves	14,6	12,9	10,2	9,6	7,6	7,4	6,4	4,2	4,5	3,7	8,1
Nappali általános iskolás	14,1	12,0	11,6	11,7	9,7	8,5	9,6	8,1	6,3	5,2	9,7
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	2,0	2,2	2,1	2,0	2,0	1,5	1,4	0,6	0,7	0,5	1,5
Nappali gimnáziumba járó	0,9	1,0	1,3	1,3	1,5	1,5	1,4	1,5	2,1	1,8	1,4
Nappali egyéb érettségit adó középiskolás	1,7	2,7	3,0	2,1	2,9	2,4	2,4	2,6	2,7	1,4	2,4
Nappali főiskolás	0,5	0,3	0,5	0,3	0,9	0,9	1,1	1,2	1,0	1,6	0,8
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	0,5	0,4	0,9	0,8	0,5	0,7	0,9	1,3	1,3	2,6	1,0
Nappali egyéb 25 éves korig	0,5	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,5	0,2
15–19 éves dolgozó*	0,6	0,6	0,8	0,4	0,7	0,7	0,7	0,9	0,8	0,6	0,7
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	2,4	1,5	0,7	0,8	0,5	0,4	0,5	0,3	0,3	0,3	0,8
20–25 éves dolgozó*	3,4	3,6	3,4	3,2	4,6	4,7	4,9	7,3	8,2	9,9	5,3
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	6,1	3,9	2,8	3,1	2,5	2,0	1,7	1,3	1,7	1,1	2,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségit adó középiskola / szakmunkásképző és szakiskola	1,3	1,7	2,1	1,7	2,2	2,6	2,6	6,8	7,0	6,0	2,5
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	64,7	75,5	81,9	82,8	84,9	83,9	82,5	79,6	84,3	83,1	79,9
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	28,3	17,3	8,1	11,3	6,3	6,0	7,4	5,0	4,6	5,1	10,7
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	7,0	7,2	10,1	5,9	8,8	10,1	10,1	15,4	11,0	11,8	9,4
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	13,1	7,7	20,3	16,3	18,4	18,3	20,8	23,4	16,8	25,6	18,6
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	56,1	48,1	36,3	41,5	28,9	24,4	20,6	11,8	14,6	7,4	27,0
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	30,8	44,2	43,4	42,3	52,7	57,3	58,6	64,9	68,6	67,1	54,4

*A dolgozóknak kívüli ide tartoznak a szülési szabadságon, gyéren, gyéren, gyéren levő, és az estin vagy levelezőn tanulók. A megjegyzés érvényes a Melléklet következő táblázataiban is.

M1. táblázat: A népesség oktatás szerinti megoszlása és a fiatalok tanulásával kapcsolatos mutatók
jövetelemi decilisenként, teljes minta N = 23 797

1999	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	Összesen
	decilis										
Felnőtt	50,1	60,3	67,0	68,2	69,9	70,7	71,0	67,8	69,1	71,5	66,5
Nem tanuló 0–14 éves	16,5	11,6	9,9	8,4	7,5	5,4	5,3	4,5	3,9	3,5	7,6
Nappali általános iskolás	16,7	13,1	10,8	10,1	9,8	9,9	8,1	8,5	6,3	6,9	10,0
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	1,6	1,7	1,4	1,1	1,4	1,3	0,9	0,8	0,8	0,8	1,2
Nappali gimnáziumba járó	0,6	1,3	0,7	1,2	1,2	1,2	0,9	2,1	1,7	1,7	1,3
Nappali egyéb érettségít adó középiskolás	2,1	2,5	2,0	2,6	1,8	2,4	1,8	2,2	2,7	1,5	2,2
Nappali főiskolás	0,2	0,5	0,5	0,5	0,9	0,8	0,8	1,1	1,3	1,5	0,8
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	0,1	0,7	0,5	0,5	0,8	0,8	1,0	1,4	1,4	1,9	0,9
Nappali egyéb 25 éves korig	0,4	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3	0,2	0,1	0,3	0,2
15–19 éves dolgozó*	0,6	0,7	0,7	0,4	0,4	0,6	0,6	1,1	0,5	0,5	0,6
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	2,7	1,3	0,4	0,3	0,3	0,2	0,5	0,1	0,3	0,1	0,6
20–25 éves dolgozó*	2,2	3,4	3,8	4,7	4,3	5,3	7,3	8,3	11,0	9,1	5,9
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	6,1	2,8	2,1	2,0	1,5	1,3	1,5	1,8	1,1	0,9	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségít adó középiskola/ szakmunkásképző és szakiskola	1,6	2,2	1,9	3,4	2,2	2,7	3,1	5,1	5,9	4,2	2,9
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	62,0	75,6	81,5	87,6	87,9	86,3	78,0	80,8	87,6	87,0	80,3
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	30,9	15,9	7,4	5,0	4,7	3,1	10,1	2,0	4,7	2,4	10,0
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	7,0	8,5	11,2	7,4	7,3	10,6	11,9	17,2	7,7	10,7	9,8
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	8,7	15,6	13,1	15,7	20,9	21,6	16,0	18,4	16,6	21,7	17,1
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	66,9	38,0	31,0	24,9	20,7	15,8	14,7	14,8	7,5	6,8	21,8
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	24,4	46,4	55,8	59,5	58,4	62,6	69,3	66,8	75,8	71,5	61,0

M1. táblázat: A népesség oktatás szerinti megoszlása és a fiatalok tanulásával kapcsolatos mutatók
jövedelmi decilisenként, teljes minta, N = 23 541

2000	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	Összesen
	decilis										
Felnőtt	51,8	61,5	65,9	68,8	70,8	68,2	70,8	71,0	71,7	71,9	67,2
Nem tanuló 0–14 éves	16,1	11,6	9,7	8,1	6,2	6,5	4,9	5,3	3,5	3,7	7,6
Nappali általános iskolás	16,2	12,5	10,4	10,0	9,2	10,8	7,7	7,3	7,0	6,0	9,7
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	1,7	1,4	1,5	1,0	0,8	1,3	0,5	0,5	0,5	0,5	1,0
Nappali gimnáziumba járó	0,8	1,3	1,2	1,1	0,6	1,3	2,1	1,8	1,5	1,6	1,3
Nappali egyéb érettségítő középiskolás	2,1	2,7	2,6	2,3	2,9	1,6	2,4	3,0	2,4	2,4	2,4
Nappali főiskolás	0,7	1,1	0,3	1,0	0,9	0,6	1,0	1,3	1,1	1,7	1,0
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	0,5	0,1	0,5	0,6	1,1	0,6	1,1	0,8	1,6	1,6	0,9
Nappali egyéb 25 éves korig	0,4	0,4	0,3	0,5	0,2	0,6	0,5	0,7	0,7	0,3	0,5
15–19 éves dolgozó*	0,7	0,4	0,6	0,6	0,5	1,0	0,6	0,8	0,4	0,2	0,6
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	1,5	0,9	0,2	0,4	0,2	0,1	0,4	0,2	0,3	0,0	0,4
20–25 éves dolgozó*	2,6	3,7	4,1	3,8	5,3	6,2	6,8	6,3	8,3	9,2	5,6
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	4,8	2,4	2,7	1,8	1,4	1,3	1,3	0,9	1,1	0,9	1,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségítő középiskola/szakmunkásképző és szakiskola	1,7	2,8	2,5	3,3	4,5	2,3	9,1	9,0	8,1	8,2	3,9
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	73,4	81,2	86,9	84,0	86,4	82,8	85,0	84,6	88,5	94,5	84,1
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	18,3	13,1	3,6	6,6	4,2	1,7	5,6	3,3	5,1	0,6	6,8
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	8,3	5,6	9,5	9,5	9,5	15,5	9,4	12,1	6,3	4,9	9,2
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	16,0	19,6	13,5	23,8	20,5	14,2	22,2	23,4	20,1	22,3	19,7
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	54,8	31,7	34,4	24,6	16,9	14,8	12,4	9,4	9,6	6,7	20,0
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	29,2	48,6	52,2	51,6	62,5	71,0	65,4	67,3	70,3	71,0	60,3

M1. táblázat: A népesség oktatási szerinti megoszlása és a fiatalok tanulásával kapcsolatos mutatók
jövedelmi decilisenként, teljes minta, N = 22 983

2001	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	Összesen
	decilis										
Felnőtt	52,4	61,8	65,7	70,4	71,5	71,9	72,1	70,5	70,7	71,4	67,8
Nem tanuló 0–14 éves	16,9	10,1	9,5	7,8	6,1	5,3	5,7	6,4	4,8	5,1	7,8
Nappali általános iskolás	14,7	13,7	10,8	9,6	9,5	8,5	8,3	7,3	6,7	5,2	9,4
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	2,3	2,2	1,8	0,9	1,1	1,2	0,6	0,8	0,5	0,4	1,2
Nappali gimnáziumba járó	0,7	1,6	1,6	1,2	1,6	1,9	2,0	2,3	2,0	2,6	1,8
Nappali egyéb érettségít adó középiskolás	1,6	2,6	2,3	2,9	2,3	2,9	1,8	3,1	2,4	2,4	2,4
Nappali főiskolás	0,4	1,2	0,6	0,4	0,8	0,6	0,9	0,8	0,8	1,4	0,8
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	0,4	0,4	0,4	0,9	0,6	0,7	0,9	1,2	2,0	2,3	1,0
Nappali egyéb 25 éves korig	0,8	0,5	0,8	0,7	0,7	0,7	0,5	0,7	0,3	0,4	0,6
15–19 éves dolgozó*	0,5	0,5	0,8	0,7	0,2	0,8	0,5	0,4	0,5	0,4	0,5
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	1,4	0,8	0,5	0,3	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,3	0,4
20–25 éves dolgozó*	2,5	2,4	3,9	3,2	4,2	4,8	5,7	5,5	8,7	7,7	4,9
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	5,5	2,4	1,4	1,1	1,4	0,7	0,8	0,8	0,5	0,5	1,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségít adó középiskola/ szakmunkásképző és szakiskola	1,0	1,9	2,2	4,5	3,5	3,9	6,2	6,5	8,9	12,0	3,5
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	76,4	85,6	83,8	86,8	95,3	88,3	87,7	92,5	89,4	90,4	87,4
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	17,1	8,7	6,1	3,7	1,2	0,7	3,9	3,1	2,8	4,0	5,5
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	6,5	5,6	10,0	9,5	3,5	10,9	8,4	4,3	7,8	5,6	7,0
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	12,6	30,9	20,5	28,5	22,4	24,9	20,3	21,2	20,1	29,4	22,8
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	59,9	34,3	20,8	18,4	19,8	10,0	10,3	9,8	4,2	4,0	18,4
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	27,5	34,8	58,8	53,1	57,8	65,1	69,4	68,9	75,6	66,6	58,8

M2. táblázat: A háztartásban élő személyek megoszlása a háztartás és a háztartásfő aktivitása szerint, teljes minta, N = 24 280

1998	Aktív háztartás			Inaktív háztartás			Összesen
	aktív háztartásfő	nyugdíjas háztartásfő	egyéb háztartásfő	nyugdíjas háztartásfő	egyéb háztartásfő		
Felnőtt	55,1	73,9	53,6	92,4	46,9	65,6	
Nem tanuló 0–14 éves	11,3	1,0	7,3	1,0	19,2	8,1	
Nappali általános iskolás	12,8	3,9	12,2	2,2	18,0	9,7	
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	1,6	2,4	3,2	0,4	2,4	1,5	
Nappali gimnáziumba járó	1,9	1,4	1,5	0,4	0,9	1,4	
Nappali egyéb érettségit adó középiskolás	3,2	1,5	2,9	0,8	1,6	2,4	
Nappali főiskolás	1,1	0,8	0,7	0,3	0,8	0,8	
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	1,2	1,1	0,6	0,5	1,0	1,0	
Nappali egyéb 25 éves korig	0,3	0,1	0,2	0,1	0,5	0,2	
15–19 éves dolgozó*	0,8	1,2	2,3	0,0	0,3	0,7	
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,8	0,7	1,4	0,5	2,0	0,8	
20–25 éves dolgozó*	7,1	9,9	10,5	0,1	0,7	5,3	
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	3,0	2,1	3,6	1,3	5,7	2,6	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Érettségit adó középiskola/ szakmunkásképző és szakiskola	3,1	1,2	1,4	2,8	1,0	2,5	
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	82,2	74,5	67,1	79,4	73,9	79,9	
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	8,5	8,9	12,8	20,2	22,7	10,7	
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	9,3	16,6	20,2	0,4	3,4	9,4	
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	17,9	14,4	9,5	40,0	23,6	18,6	
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	24,3	14,8	23,0	54,6	68,3	27,0	
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	57,8	70,9	67,5	5,4	8,2	54,4	

M2. táblázat: A háztartásban élő személyek megoszlása a háztartás és a háztartásfő aktivitása szerint, teljes minta, N = 23 797

1999		Aktív háztartás				Inaktív háztartás		Összesen
		aktív háztartásfő	nyugdíjas háztartásfő	egyéb háztartásfő		nyugdíjas háztartásfő	egyéb háztartásfő	
Felnőtt		56,5	73,2	55,6		93,3	45,0	66,5
Nem tanuló 0–14 éves		10,3	0,8	8,0		1,1	22,1	7,6
Nappali általános iskolás		13,7	4,1	13,3		1,7	17,8	10,0
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás		1,4	1,6	2,3		0,4	1,4	1,2
Nappali gimnáziumba járó		1,8	1,0	0,7		0,2	0,9	1,3
Nappali egyéb érettségit adó középiskolás		3,0	1,6	1,9		0,6	1,7	2,2
Nappali főiskolás		1,0	1,2	0,6		0,3	0,2	0,8
Nappali egyetem, posztgraduális képzés		1,3	0,7	0,4		0,2	0,8	0,9
Nappali egyéb 25 éves korig		0,2	0,3	0,5		0,1	0,3	0,2
15–19 éves dolgozó*		0,7	1,4	2,1		0,1	0,1	0,6
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó		0,5	0,5	1,1		0,5	2,0	0,6
20–25 éves dolgozó*		7,7	12,3	9,2		0,1	0,4	5,9
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó		2,0	1,3	4,3		1,4	7,4	2,1
Összesen		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0
Érettségit adó középiskola/szakmunkásképző és szakiskola		3,4	1,6	1,1		2,2	1,9	2,9
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában		84,4	70,3	60,2		70,2	69,1	80,3
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában		6,8	8,0	13,7		27,2	29,2	10,0
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában		8,8	21,7	26,1		2,5	1,6	9,8
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában		17,8	13,6	13,3		28,6	11,9	17,1
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában		17,2	8,3	27,7		67,9	83,7	21,8
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában		65,0	78,1	59,1		3,5	4,4	61,0

M2. táblázat: A háztartásban élő személyek megoszlása a háztartás és a háztartásfő aktivitása szerint, teljes minta, N = 23 541

2000	Aktív háztartás				Inaktív háztartás			Összesen
	aktív háztartásfő	nyugdíjas háztartásfő	egyéb háztartásfő		nyugdíjas háztartásfő	egyéb háztartásfő		
Felnőtt	57,4	76,1	54,3		92,8	43,9		67,2
Nem tanuló 0–14 éves	10,3	0,8	9,2		1,0	21,7		7,6
Nappali általános iskolás	12,7	4,4	11,9		2,5	19,4		9,7
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	1,1	0,9	2,3		0,4	1,5		1,0
Nappali gimnáziumba járó	1,9	0,8	1,1		0,2	0,6		1,3
Nappali egyéb érettségit adó középiskolás	3,3	2,3	2,3		0,8	1,1		2,4
Nappali főiskolás	1,2	1,2	0,8		0,4	0,4		1,0
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	1,2	0,4	0,9		0,2	1,3		0,9
Nappali egyéb 25 éves korig	0,6	0,4	0,7		0,1	0,5		0,5
15–19 éves dolgozó*	0,7	1,6	1,0		0,0	0,2		0,6
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,4	0,5	0,4		0,3	1,4		0,4
20–25 éves dolgozó*	7,4	9,0	12,3		0,2	0,6		5,6
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	1,8	1,7	2,9		1,0	7,6		1,9
Összesen	100,0	100,0	100,0		100,0	100,0		100,0
Érettségit adó középiskola / szakmunkásképző és szakiskola	4,7	3,5	1,5		2,3	1,2		3,9
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	87,1	69,5	80,8		81,2	75,3		84,1
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	4,8	7,7	5,1		17,7	22,4		6,8
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	8,2	22,8	14,1		1,0	2,3		9,2
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	20,3	14,1	12,9		35,0	14,4		19,7
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	15,3	13,3	16,8		54,5	79,3		20,0
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	64,4	72,6	70,3		10,5	6,3		60,3

M2. táblázat: A háztartásban élő személyek megoszlása a háztartás és a háztartásfő aktivitása szerint, teljes minta, N = 22 983

2001	Aktív háztartás				Inaktív háztartás		Összesen
	aktív háztartásfő	nyugdíjas háztartásfő	egyéb háztartásfő		nyugdíjas háztartásfő	egyéb háztartásfő	
Felnőtt	58,5	78,0	56,2		93,2	43,1	67,8
Nem tanuló 0–14 éves	10,4	1,6	6,8		0,9	22,5	7,8
Nappali általános iskolás	12,3	4,1	12,9		2,3	17,6	9,4
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	1,4	0,9	2,8		0,5	1,9	1,2
Nappali gimnáziumba járó	2,5	1,2	1,0		0,5	0,6	1,8
Nappali egyéb érettségit adó középiskolás	3,1	2,3	5,1		0,8	0,7	2,4
Nappali főiskolás	1,1	0,4	1,2		0,1	0,6	0,8
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	1,4	0,6	0,4		0,2	0,9	1,0
Nappali egyéb 25 éves korig	0,7	0,5	1,5		0,3	0,5	0,6
15–19 éves dolgozó*	0,6	1,1	1,6		0,2	0,2	0,5
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,3	0,7	0,9		0,2	1,6	0,4
20–25 éves dolgozó*	6,6	7,3	8,0		0,1	1,3	4,9
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	1,3	1,4	1,8		0,7	8,4	1,5
Összesen	100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0
Érettségit adó középiskola/szakmunkásképző és szakiskola	4,1	4,2	2,2		2,5	0,7	3,5
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	89,9	73,1	79,8		87,8	76,2	87,4
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	3,9	10,3	7,2		6,1	21,4	5,5
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	6,2	16,5	13,0		6,1	2,3	7,0
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	23,7	13,8	25,5		37,3	15,4	22,8
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	12,7	13,5	13,9		57,2	73,6	18,4
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	63,6	72,7	60,5		5,5	11,1	58,8

M3. táblázat: A gyermekek oktatásban való részvétele a szülők aktivitása szerint, teljes minta, N = 2730
Legalább egy szülőjükkel együtt élő 15–25 éves, nem általános iskolás fiatalokra

1998	Kategóriák						Összesen
	1	2	11	12	21	22	
Nappali szakmunkás, szakiskolás	9,3	14,4	10,1	14,0	20,5	19,1	11,2
Nappali gimnáziumba járó	10,5	7,6	11,7	9,1	10,3	5,4	10,8
Nappali egyéb érettségít adó középiskolás	14,9	9,7	18,8	22,2	15,0	19,5	18,1
Nappali főiskolás	4,3	3,1	8,3	1,9	5,2	1,0	6,3
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	6,1	0,0	7,9	4,3	2,0	0,9	6,5
Nappali egyéb 25 éves korig	1,4	1,9	1,7	1,6	1,6	2,4	1,6
15–19 éves dolgozó*	3,6	7,8	4,2	7,7	6,0	11,9	4,9
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	4,8	6,1	3,7	8,3	9,1	11,7	5,0
20–25 éves dolgozó*	32,8	34,0	25,1	17,6	17,5	19,5	25,4
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	12,3	15,5	8,7	13,4	12,8	8,6	10,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségít adó középiskola/ szakmunkásképző és szakiskola	2,7	1,2	3,0	2,2	1,2	1,3	2,6
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	79,7	70,3	84,3	74,5	75,4	64,9	80,6
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	11,6	13,1	7,4	13,3	14,8	17,4	9,8
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	8,7	16,6	8,4	12,3	9,8	17,7	9,6
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	22,9	6,9	32,5	17,6	21,8	14,5	27,5
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	21,0	29,1	17,4	35,7	33,0	26,1	21,0
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	56,1	64,0	50,1	46,7	45,2	59,4	51,5

1 = aktív egyedülálló szülő, 2 = inaktív egyedülálló szülő, 11 = aktív apa, aktív anya, 12 = aktív apa, inaktív anya, 21 = inaktív apa, aktív anya, 22 = inaktív apa, inaktív anya

M3. táblázat: A gyermekek oktatásban való részvétele a szülők aktivitása szerint, teljes minta, N = 2511
Legáltalább egy szülőjükkel együtt élő 15–25 éves, nem általános iskolás fiatalokra

1999	Kategóriák					Összesen	
	1	2	11	12	21	22	
Nappali szakmunkás, szakiskololás	8,7	8,5	8,3	14,0	11,2	19,7	9,3
Nappali gimnáziumba járó	9,2	9,8	10,7	8,1	4,5	7,7	9,8
Nappali egyéb érettségít adó középiskololás	15,3	11,2	17,7	21,5	14,4	14,0	17,4
Nappali főiskololás	7,1	0,7	7,7	1,2	2,8	0,0	6,4
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	4,8	0,0	8,2	1,3	0,5	0,6	6,3
Nappali egyéb 25 éves korig	2,1	2,2	1,0	2,9	3,1	0,7	1,5
15–19 éves dolgozó*	4,5	5,7	4,4	4,9	6,9	10,2	4,7
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	3,2	11,9	2,2	9,7	7,6	16,3	3,9
20–25 éves dolgozó*	36,0	21,1	32,9	25,8	24,8	18,9	31,8
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	9,2	29,0	6,9	10,6	24,2	11,9	8,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségít adó középiskola/szakmunkásképző és szakiskola	2,8	2,5	3,4	2,1	1,7	1,1	2,9
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	81,1	63,2	85,3	75,6	63,1	61,0	81,4
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	7,8	24,9	5,0	16,1	19,3	24,0	8,4
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	11,1	12,0	9,8	8,3	17,6	15,0	10,2
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	23,9	3,9	27,4	9,3	19,3	3,6	24,2
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	15,5	55,6	12,6	26,4	39,9	37,2	16,5
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	60,6	40,5	60,0	64,3	40,8	59,2	59,3

1 = aktív egyedülálló szülő, 2 = inaktív egyedülálló szülő, 11 = aktív apa, aktív anya, 12 = inaktív apa, aktív anya, 21 = inaktív apa, inaktív anya

M3. táblázat: A gyermekek oktatásban való részvétele a szülők aktivitása szerint, teljes minta, N = 2501
Legalább egy szülőjükkel együtt élő 15–25 éves, nem általános iskolás fiatalokra

2000	Kategoróriák					Összesen
	1	2	11	12	21	22
Nappali szakmunkás, szakiskolás	7,4	16,2	6,2	13,7	14,9	21,1
Nappali gimnáziumba járó	6,2	1,4	11,5	12,8	3,9	5,8
Nappali egyéb érettségít adó középiskolás	17,4	11,1	20,0	22,8	15,9	10,4
Nappali főiskolás	5,4	1,7	9,7	2,9	2,4	0,0
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	4,4	0,0	7,2	2,2	0,0	0,0
Nappali egyéb 25 éves korig	5,4	1,2	3,8	1,9	6,1	5,3
15–19 éves dolgozó*	4,7	2,5	4,5	4,1	3,5	3,5
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	3,1	8,9	2,2	4,8	0,0	9,9
20–25 éves dolgozó*	36,8	44,1	29,2	24,2	47,4	15,5
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	9,2	13,0	5,7	10,6	6,0	28,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségít adó középiskola/ szakmunkásképző és szakiskola	3,2	0,8	5,1	2,6	1,3	0,8
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	80,4	68,4	86,1	85,0		73,2
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	7,7	24,7	4,5	8,0	0,0	19,8
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	11,9	6,9	9,4	7,0		7,0
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	23,5	10,7	32,7	14,3	13,5	12,0
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	15,3	20,3	11,0	26,2	9,7	57,1
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	61,2	69,0	56,2	59,5	76,8	30,9
Összesen						58,1

1 = aktív egyedülálló szülő, 2 = inaktív egyedülálló szülő, 11 = aktív apa, aktív anya, 12 = aktív apa, inaktív anya, 21 = inaktív apa, aktív anya, 22 = inaktív apa, inaktív anya

M3. táblázat: A gyermekek oktatásban való részvétele a szülők aktivitása szerint, teljes minta, N = 2334
Legáltalabb egy szülőjükkel együtt élő 15–25 éves, nem általános iskolás fiatalokra

2001	Kategóriák						Összesen
	1	2	11	12	21	22	
Nappali szakmunkás, szakiskolás	10,4	11,6	7,4	16,7	13,6	33,5	9,6
Nappali gimnáziumba járó	14,3	3,9	15,5	12,7	6,3	8,0	14,3
Nappali egyéb érettségít adó középiskolás	17,3	13,2	18,7	17,3	26,3	8,0	18,4
Nappali főiskolás	4,7	0,7	7,2	3,0	6,7	0,0	6,2
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	6,9	1,3	8,8	4,0	1,1	0,4	7,4
Nappali egyéb 25 évesig	4,4	5,1	4,8	4,4	8,2	1,6	4,8
15–19 éves dolgozó*	6,2	12,6	3,1	4,6	5,4	0,0	3,9
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	1,6	9,8	2,0	6,5	2,9	7,9	2,6
20–25 éves dolgozó*	29,3	28,4	28,7	19,4	23,6	9,7	27,3
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	4,8	13,5	3,9	11,3	5,9	30,8	5,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségít adó középiskola/ szakmunkásképző és szakiskola	3,0	1,5	4,6	1,8	2,4	0,5	3,4
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	84,8	53,3	90,1	81,9	84,7	85,0	87,4
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	3,2	20,4	3,9	10,6	5,3	15,0	5,1
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	12,0	26,3	6,1	7,5	10,0	0,0	7,5
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	29,9	19,8	34,1	19,9	35,3	14,3	31,8
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	9,8	25,8	7,9	29,5	12,9	65,2	11,4
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	60,3	54,4	58,0	50,6	51,7	20,5	56,8

1 = aktív egyedülálló szülő, 2 = inaktív egyedülálló szülő, 11 = aktív apa, aktív anya, 12 = inaktív apa, aktív anya, 21 = inaktív apa, inaktív anya

M4. táblázat: Az aktív háztartásban élők megoszlása a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége szerint, teljes minta, N = 13 089

1998	Felső és alsó vezető	Felsőfokú szakalkalmazott	Középfokú szakalkalmazott és ügyvivő	Vállalkozó	Szakmunkás	Segéd- és betanított munkás	Összesen
Felnőtt	58,6	55,1	56,0	56,4	54,9	53,1	55,1
Nem tanuló 0–14 éves	7,0	10,7	10,1	11,7	11,3	12,9	11,3
Nappali általános iskolás	9,8	12,9	10,6	13,0	14,0	12,2	12,8
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	0,7	0,4	1,2	1,5	1,8	2,3	1,6
Nappali gimnáziumba járó	2,6	3,5	3,3	1,7	1,7	0,8	1,9
Nappali egyéb érettségít adó középiskolás	4,0	2,8	3,9	2,9	3,6	2,3	3,2
Nappali főiskolás	3,0	2,5	1,6	1,0	0,9	0,3	1,1
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	4,8	3,4	1,2	1,9	0,5	0,4	1,2
Nappali egyéb 25 éves korig	0,4	0,6	0,7	0,5	0,1	0,1	0,3
15–19 éves dolgozó *	0,6	0,1	0,4	1,1	1,0	0,9	0,8
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,4	0,3	0,4	0,7	0,6	1,6	0,8
20–25 éves dolgozó *	7,1	5,7	8,2	4,9	6,8	8,5	7,1
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	1,2	2,0	2,5	2,6	2,8	4,6	3,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségít adó középiskola /szakmunkásképző és szakiskola	9,6	14,9	6,2	3,0	3,0	1,3	3,1
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	89,3	94,4	92,2	79,7	82,2	71,2	82,1
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	4,5	4,1	3,9	8,1	6,5	18,5	8,6
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	6,2	1,5	4,0	12,2	11,4	10,3	9,4
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	43,5	38,8	23,7	26,1	13,4	4,3	17,9
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	8,4	16,1	18,0	25,5	24,8	33,6	24,3
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	48,1	45,1	58,3	48,3	61,8	62,1	57,8

M4. táblázat: Az aktív háztartásban élők megoszlása a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége szerint, teljes minta, N = 12456

1999	Felső és alsó vezető	Felsőfokú szakalkalmazott	Középfokú szakalkalmazott és ügyvivő	Vállalkozó	Szaktmunkás	Segéd- és betanított munkás	Összesen
Felnőtt	59,5	60,4	57,5	58,0	55,8	53,8	56,5
Nem tanuló 0–14 éves	6,7	7,2	10,6	8,8	10,7	12,7	10,3
Nappali általános iskolás	13,9	12,4	11,5	14,1	14,0	14,0	13,7
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	0,4	0,4	1,0	1,1	1,6	2,0	1,4
Nappali gimnáziumba járó	2,9	4,4	2,5	2,3	1,3	0,7	1,8
Nappali egyéb érettségít adó középiskolás	3,0	2,8	3,6	2,9	3,2	2,3	3,0
Nappali főiskolás	2,8	1,6	1,9	1,3	0,6	0,6	1,0
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	3,2	3,9	2,1	1,7	0,6	0,3	1,3
Nappali egyéb 25 éves korig	0,2	0,3	0,2	0,3	0,2	0,1	0,2
15–19 éves dolgozó*	0,2	0,1	0,6	0,2	0,8	1,3	0,7
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,5	0,1	0,2	0,2	0,5	1,2	0,5
20–25 éves dolgozó*	5,9	5,2	7,1	7,2	8,5	8,2	7,7
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,8	1,1	1,2	2,0	2,3	2,7	2,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségít adó középiskola / szakmunkásképző és szakiskola	14,5	19,0	6,0	4,9	2,7	1,5	3,4
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	91,1	97,0	90,6	94,9	83,4	70,2	84,4
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	6,9	1,6	2,4	2,7	6,5	14,3	6,8
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	2,0	1,4	7,0	2,3	10,2	15,6	8,8
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	43,5	39,1	30,4	23,0	11,2	5,6	17,8
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	6,9	10,4	10,2	16,4	18,8	23,4	17,2
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	49,5	50,5	59,4	60,6	70,0	71,0	65,0

M4. táblázat: Az aktív háztartásban élők megoszlása a háztartástípus jövedelemszerző tevékenysége szerint, teljes minta, N = 12 627

2000	Felső és alsó vezető	Felsőfokú szakalkalmazott	Középfokú szakalkalmazott és ügyvivő	Vállalkozó	Szakt munkás	Segéd- és betanított munkás	Összesen
Felnőtt	60,1	59,6	58,4	59,4	56,8	54,9	57,4
Nem tanuló 0–14 éves	8,1	7,5	10,4	9,3	10,2	12,7	10,3
Nappali általános iskolás	13,3	12,5	10,8	12,5	13,6	12,2	12,7
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	0,3	0,3	0,7	1,0	1,3	1,6	1,1
Nappali gimnáziumba járó	3,8	3,4	2,6	2,8	1,3	1,0	1,9
Nappali egyéb érettségítő középiskolás	3,7	3,3	2,8	3,2	3,7	2,7	3,3
Nappali főiskolás	2,3	2,6	1,2	1,7	0,9	0,6	1,2
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	2,1	3,2	1,7	2,0	0,7	0,2	1,2
Nappali egyéb 25 éves korig	0,6	1,1	0,8	0,4	0,8	0,4	0,6
15–19 éves dolgozó *	0,6	0,3	0,3	0,8	0,7	0,8	0,7
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,1	0,1	0,0	0,2	0,4	0,8	0,4
20–25 éves dolgozó *	4,3	5,7	8,8	5,6	7,9	9,1	7,4
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,9	0,4	1,5	1,1	1,7	3,2	1,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségítő középiskola / szakmunkásképző és szakiskola	26,7	22,2	7,5	6,3	3,7	2,3	4,7
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	92,5	95,4		88,8	85,7	78,8	87,1
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	0,9	1,5	0,0	2,0	5,3	10,7	4,8
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	6,6	3,1		9,2	9,0	10,4	8,2
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	40,7	43,7	25,0	32,3	15,6	8,2	20,3
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	10,0	3,7	11,0	11,0	15,2	24,0	15,3
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	49,2	52,5	63,9	56,7	69,2	67,9	64,4

M4. táblázat: Az aktív háztartásban élők megoszlása a háztartásfő jövedelemszerző tevékenysége szerint, teljes minta, N = 12 279

2001	Felső és alsó vezető	Felsőfokú szakalkalmazott	Középfokú szakalkalmazott és ügyvivő	Vállalkozó	Szakt munkás	Segéd- és betanított munkás	Összesen
Felnőtt	63,2	62,3	59,3	57,7	59,1	54,8	58,5
Nem tanuló 0–14 éves	6,6	8,9	9,4	9,0	10,7	13,0	10,4
Nappali általános iskolás	8,1	9,9	12,8	11,0	13,2	13,7	12,3
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	0,3	0,4	1,1	1,9	1,4	1,8	1,4
Nappali gimnáziumba járó	6,8	4,7	2,2	3,3	1,6	1,3	2,5
Nappali egyéb érettségít adó középiskolás	4,0	2,7	3,2	3,6	3,0	2,6	3,1
Nappali főiskolás	2,2	1,5	1,7	1,8	0,7	0,4	1,1
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	2,8	3,8	1,7	2,4	0,6	0,2	1,4
Nappali egyéb 25 éves korig	1,0	0,9	0,6	0,5	0,7	0,7	0,7
15–19 éves dolgozó*	0,5	0,2	0,5	0,4	0,4	1,1	0,6
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,0	0,0	0,2	0,3	0,3	0,8	0,3
20–25 éves dolgozó*	4,4	4,6	6,6	7,0	6,8	7,4	6,6
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,1	0,2	0,9	1,3	1,5	2,2	1,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségít adó középiskola / szakmunkásképző és szakiskola	31,6	19,4	4,9	3,7	3,4	2,1	4,1
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában		98,0	91,8	94,2	90,5	78,0	89,9
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	0,0	0,3	1,8	2,3	4,0	9,2	3,9
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában		1,7	6,4	3,5	5,5	12,8	6,2
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	45,2	53,4	27,6	30,4	17,8	9,4	23,7
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	1,0	1,6	8,5	10,7	14,4	20,7	12,7
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	53,8	45,0	63,9	58,9	67,8	69,9	63,6

M5. táblázat: A gyermekek oktatásban való részvétele a szülők iskolai végzettsége szerint, 1998
Legalább egy szülőjükkel együtt élő 15–25 éves, nem általános iskolás fiatalokra, teljes minta, N = 2730

Kategória	Szakkunakás	Gimnázium	Egyéb érettségítő adó középiskola	Főiskola	Egyetem	Egyéb	15–19 éves dolgozó*	15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	20–25 éves dolgozó*	20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	Összesen	Érettségi/szakkunakás	Tanuló 15–19 éves+	Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves+	Dolgozó 15–19 éves+	Tanuló 20–25 éves+	Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves+	Dolgozó 20–25 éves+
1	15,4	4,3	7,0	2,0	1,0	0,5	5,4	8,4	37,1	18,9	100,0	0,7	65,5	21,1	13,4	6,7	31,5	61,8
2	10,7	5,8	14,8	1,4	1,4	2,6	6,2	7,2	38,5	11,3	100,0	1,9	70,8	15,8	13,5	8,4	20,8	70,8
3	6,3	15,7	20,8	5,3	4,9	2,2	2,7	2,0	30,5	9,8	100,0	5,8	88,9	4,8	6,4	30,0	17,0	52,9
4	6,8	20,1	15,5	11,2	12,2	0,0	1,3	1,4	17,2	14,3	100,0	5,3	94,7	2,8	2,5	37,1	28,5	34,4
5	3,5	13,1	12,5	9,9	33,9	0,0	1,8	0,0	25,3	0,0	100,0	7,4	94,2	0,0	5,9	63,3	0,0	36,7
11	14,8	4,5	8,4	1,2	0,6	1,0	7,2	12,7	28,8	20,9	100,0	0,9	58,5	26,5	15,0	4,8	40,1	55,2
12	8,2	5,6	17,9	4,2	7,3	0,0	9,2	7,5	29,1	11,0	100,0	2,9	67,4	14,6	18,0	18,2	22,4	59,5
13	13,7	8,7	17,5	10,0	5,1	1,8	1,3	2,4	28,6	11,0	100,0	1,9	92,4	5,0	2,6	23,3	21,3	55,4
21	19,0	4,2	17,1	2,6	0,9	0,4	6,5	8,4	29,6	11,3	100,0	1,1	72,9	15,3	11,9	9,3	25,1	65,6
22	16,6	11,8	25,2	3,3	3,4	0,7	6,5	4,4	23,0	5,1	100,0	2,2	82,4	7,1	10,5	26,2	13,4	60,4
23	9,4	14,6	21,1	6,5	6,2	1,6	7,5	1,2	23,7	8,3	100,0	3,8	84,6	2,1	13,3	27,0	18,9	54,1
24	2,9	22,2	20,3	12,4	15,0	6,9	5,1	0,0	9,7	5,6	100,0	14,6	91,6	0,0	8,4	60,7	14,4	24,9
31	7,8	6,6	30,7	5,0	8,8	1,1	3,8	5,8	13,4	17,0	100,0	4,8	82,2	10,7	7,1	34,5	36,7	28,8
32	13,7	13,1	30,4	9,1	3,0	1,8	2,5	0,0	17,1	9,4	100,0	3,2	96,0	0,0	4,0	31,7	24,1	44,2
33	7,1	15,2	21,9	12,0	10,8	3,3	1,4	3,0	20,1	5,4	100,0	5,3	91,7	5,7	2,6	47,1	11,1	41,8
34	4,2	22,7	13,6	13,2	17,7	0,9	3,3	1,4	20,1	3,1	100,0	8,7	90,8	2,8	6,5	53,0	6,3	40,7
43	6,9	13,6	20,5	10,5	9,6	7,1	3,1	1,6	23,6	3,6	100,0	5,0	90,3	3,3	6,4	47,9	6,9	45,2
44	0,0	8,8	27,1	18,0	21,1	0,0	0,0	0,0	22,2	2,8	100,0	-	100,0	0,0	0,0	59,7	4,6	35,7
53	5,3	14,6	18,6	15,5	20,0	0,0	5,8	2,3	11,0	6,9	100,0	6,3	83,4	4,7	11,9	65,0	13,5	21,5
54	2,8	18,4	15,9	24,9	24,4	3,4	0,0	0,0	3,2	7,2	100,0	12,5	100,0	0,0	0,0	81,7	12,7	5,7
55	0,0	30,3	3,8	15,7	29,8	3,1	0,0	0,0	12,1	5,3	100,0	-	100,0	0,0	0,0	71,4	8,7	20,0
Össz.	11,2	10,8	18,1	6,3	6,5	1,6	4,9	5,0	25,4	10,3	100,0	2,6	80,6	9,8	9,6	27,4	21,0	51,6

A kategória jelmagyarázatát lásd a 2001. év táblázata alatt.

*A korcsoport százaléklában.

M5. táblázat: A gyermekek oktatásban való részvétele a szülők iskolai végzettsége szerint, 1999
Legáltalább egy szülőjükkel együtt élő 15–25 éves, nem általános iskolás fiatalokra, teljes minta, N = 2511

Kategória	Szakunkkás	Gimnázium	Egyéb érettségát adó középiskola	Főiskola	Egyetem	Egyéb	15–19 éves dolgozó*	15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	20–25 éves dolgozó*	20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	Összesen	Érettségi/szakunkkás	Tanuló 15–19 éves+	Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves+	Dolgozó 15–19 éves+	Tanuló 20–25 éves+	Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves+	Dolgozó 20–25 éves+
1	12,3	6,5	6,5	2,4	0,8	2,5	5,1	7,5	41,6	14,9	100,0	1,1	66,2	20,1	13,7	10,3	23,6	66,1
2	11,3	0,6	17,3	4,7	1,3	1,1	8,7	2,5	39,2	13,4	100,0	1,6	71,5	6,3	22,2	13,3	22,1	64,6
3	7,4	12,1	19,2	9,3	5,5	1,3	2,6	3,6	29,6	9,4	100,0	4,2	86,5	7,8	5,8	28,1	17,3	54,6
4	0,0	22,2	20,7	11,9	10,2	5,1	1,9	0,0	22,6	5,5	100,0	-	95,8	0,0	4,2	49,6	9,8	40,6
5	0,0	22,6	13,8	11,0	22,2	3,2	0,0	1,9	25,3	0,0	100,0	-	95,4	4,6	0,0	57,5	0,0	42,5
11	15,5	2,0	9,4	0,4	1,0	0,7	9,5	11,9	31,4	18,3	100,0	0,7	54,6	25,3	20,1	6,3	34,5	59,2
12	8,3	11,3	13,8	4,9	1,4	1,2	11,5	6,4	33,3	8,0	100,0	3,0	67,3	11,8	20,9	8,8	17,6	73,6
13	17,8	9,5	19,2	4,9	6,0	0,0	4,2	0,0	31,4	7,0	100,0	1,6	91,2	0,0	8,8	26,9	13,3	59,8
21	13,6	2,9	15,6	2,8	0,0	0,7	8,6	3,2	40,4	12,1	100,0	1,4	73,0	7,3	19,7	6,8	21,5	71,7
22	12,5	7,6	18,8	4,9	3,1	1,4	3,2	2,7	39,3	6,5	100,0	2,1	86,7	6,2	7,2	17,9	11,7	70,5
23	8,3	11,9	23,0	8,3	3,9	2,1	5,1	2,9	30,0	4,5	100,0	4,2	85,0	5,5	9,5	26,6	9,5	63,8
24	1,5	21,3	26,4	8,6	18,1	4,1	6,6	0,0	9,3	4,2	100,0	32,4	89,3	0,0	10,7	65,0	10,8	24,2
31	3,4	9,3	31,9	2,1	2,0	2,2	0,7	2,6	33,7	12,1	100,0	12,0	93,4	5,3	1,4	9,5	24,0	66,6
32	13,2	12,3	22,3	4,5	1,2	3,2	2,1	5,3	33,3	2,6	100,0	2,6	86,8	9,5	3,7	19,6	5,7	74,7
33	5,0	12,1	22,2	11,4	12,2	1,0	1,8	2,2	27,1	5,2	100,0	6,9	91,4	4,8	3,8	39,8	9,7	50,5
34	2,0	25,7	19,6	19,0	9,7	3,0	1,4	0,0	16,6	2,8	100,0	22,2	97,4	0,0	2,6	57,7	6,2	36,2
43	4,4	14,7	19,5	10,2	14,0	2,8	1,1	1,6	27,7	4,2	100,0	7,8	94,1	3,5	2,4	41,2	7,7	51,2
44	1,3	18,7	17,2	16,1	22,3	0,7	0,0	0,0	20,4	3,4	100,0	27,6	100,0	0,0	0,0	58,9	5,9	35,2
53	2,3	8,2	11,3	4,5	36,1	3,0	2,1	0,0	30,9	1,7	100,0	8,4	93,0	0,0	7,0	53,0	2,5	44,5
54	0,0	44,5	27,5	15,1	8,7	0,0	0,0	0,0	4,3	0,0	100,0	-	100,0	0,0	0,0	81,1	0,0	18,9
55	0,0	31,2	4,5	4,4	33,8	0,0	0,0	0,0	14,8	11,3	100,0	-	100,0	0,0	0,0	52,0	20,8	27,2
Össz.	9,3	9,8	17,4	6,4	6,3	1,5	4,7	3,9	31,8	8,9	100,0	2,9	81,4	8,4	10,2	24,2	16,5	59,3

A kategória jelmagyarozatát lásd a 2001. év táblázata alatt.

*A korcsoport százaléklában.

M5. táblázat: A gyermekek oktatásban való részvétele a szülők iskolai végzettsége szerint, 2000
Legalább egy szülőjükkel együtt élő 15–25 éves, nem általános iskolás fiatalokra, teljes minta, N = 2501

Kategória	Szakunkás	Gimnázium	Egyéb érettségig adó középiskola	Főiskola	Egyetem	Egyéb	15–19 éves dolgozó*	15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	20–25 éves dolgozó*	20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	Összesen	Érettségi/szakunkás	Tanuló 15–19 éves+	Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves+	Dolgozó 15–19 éves+	Tanuló 20–25 éves+	Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves+	Dolgozó 20–25 éves+
1	12,8	3,1	17,1	1,5	0,4	1,1	2,5	6,2	39,4	16,0	100,0	1,6	77,2	16,2	6,6	10,1	25,9	64,0
2	9,6	3,1	18,2	3,3	0,0	4,0	8,2	5,0	36,9	11,8	100,0	2,2	70,3	11,3	18,5	12,5	21,1	66,4
3	3,6	5,4	16,6	8,4	5,3	6,1	4,8	1,0	43,4	5,4	100,0	6,2	82,5	3,1	14,4	26,9	8,1	65,0
4	10,6	16,3	16,5	10,9	11,1	11,5	1,2	2,5	19,4	0,0	100,0	3,1	93,6	4,4	2,0	54,3	0,0	45,7
5	0,0	17,9	5,5	0,0	26,3	18,5	4,7	1,7	22,1	3,5	100,0	-	74,7	6,9	18,4	65,8	4,6	29,5
11	13,2	3,1	9,8	0,8	0,7	1,2	5,0	6,9	44,2	15,2	100,0	1,0	67,2	19,1	13,7	6,9	23,8	69,3
12	14,1	10,0	17,7	3,9	1,3	2,0	6,8	5,5	33,2	5,5	100,0	2,0	75,9	10,8	13,3	20,4	11,3	68,3
13	12,3	3,3	17,8	5,7	0,0	1,9	5,7	1,0	41,3	11,0	100,0	1,7	84,1	2,4	13,5	9,1	19,2	71,8
21	13,6	6,6	16,5	2,6	1,1	2,8	5,8	4,1	37,0	9,9	100,0	1,7	79,4	8,5	12,1	10,3	18,9	70,8
22	13,1	8,6	21,1	6,5	4,2	4,7	6,2	1,0	27,7	6,9	100,0	2,3	86,2	1,9	12,0	28,6	14,3	57,2
23	5,4	9,0	24,8	8,0	8,0	5,9	5,3	2,1	25,5	6,1	100,0	6,2	85,8	4,0	10,2	34,7	12,6	52,7
24	4,0	14,7	21,0	6,2	14,2	15,8	8,0	3,0	12,0	1,3	100,0	8,9	82,5	4,8	12,8	65,1	3,3	31,6
31	3,1	7,6	28,6	5,3	3,5	6,9	3,1	1,8	36,6	3,6	100,0	11,5	90,5	3,5	6,0	18,3	7,3	74,4
32	2,1	15,0	24,3	7,3	3,1	4,4	2,4	0,4	30,9	10,3	100,0	19,0	94,7	0,7	4,6	14,9	21,2	63,9
33	2,2	18,9	22,6	14,1	8,0	3,8	3,8	2,3	22,1	2,1	100,0	18,6	88,4	4,4	7,2	49,2	4,5	46,3
34	3,2	18,4	23,8	19,2	14,6	3,5	0,0	2,2	13,6	1,5	100,0	13,1	96,1	3,9	0,0	66,3	3,4	30,3
43	3,1	13,2	18,3	21,9	10,2	4,8	2,1	0,0	24,6	1,8	100,0	10,3	95,5	0,0	4,5	50,8	3,4	45,8
44	1,3	18,2	28,2	20,3	20,4	0,8	0,0	0,0	9,4	1,4	100,0	36,0	100,0	0,0	0,0	76,3	3,2	20,6
53	0,0	2,8	31,5	19,6	11,3	3,5	0,0	0,0	30,6	0,9	100,0	-	100,0	0,0	0,0	41,5	1,6	56,9
54	0,0	45,0	24,4	6,1	10,8	0,0	5,2	0,0	8,5	0,0	100,0	-	93,2	0,0	6,8	63,3	0,0	36,7
55	0,0	31,9	18,8	13,4	20,5	0,0	0,0	0,0	8,7	6,7	100,0	-	100,0	0,0	0,0	63,8	15,8	20,4
Össz.	8,0	10,3	19,5	7,6	5,7	3,9	4,4	2,8	30,5	7,4	100,0	3,7	84,8	6,0	9,3	27,7	14,1	58,1

A kategória lemagyarázatát lásd a 2001. év táblázata alatt.

+ A korcsoport százalékában.

M6. táblázat: A fiatalok oktatásban való részvétele a település típusa szerint, teljes minta, N = 23797

1998	Budapest	Megyei jogú város	Egyéb város	Község	Összesen
Felnőtt	67,6	65,5	65,1	65,0	65,6
Nem tanuló 0–14 éves	6,7	8,4	7,8	8,8	8,1
Nappali általános iskolás	8,0	8,4	10,4	10,5	9,7
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	0,9	1,3	1,8	1,7	1,5
Nappali gimnáziumba járó	2,0	1,3	1,7	1,0	1,4
Nappali egyéb érettségit adó középiskolás	2,6	2,9	2,4	2,0	2,4
Nappali főiskolás	1,3	1,3	0,8	0,5	0,8
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	1,7	1,1	0,7	0,8	1,0
Nappali egyéb 25 éves korig	0,5	0,2	0,2	0,1	0,2
15–19 éves dolgozó*	0,5	0,7	0,7	0,7	0,7
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,4	0,4	0,8	1,0	0,8
20–25 éves dolgozó*	5,8	6,0	5,3	4,8	5,3
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	2,0	2,5	2,4	3,2	2,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségit adó középiskola/szakmunkásképző és szakiskola	5,5	3,2	2,3	1,8	2,5
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	85,8	84,1	80,5	74,5	79,9
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	6,1	6,1	10,9	14,7	10,7
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	8,1	9,8	8,6	10,8	9,4
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	28,4	22,2	18,1	12,0	18,6
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	18,0	22,6	25,9	35,1	27,0
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	53,7	55,2	56,1	52,9	54,4

M6. táblázat: A fiatalok oktatásban való részvétele a település típusa szerint, teljes minta N = 24 280

1999	Budapest	Megyei jogú város	Egyéb város	Község	Összesen
Felnőtt	69,6	66,2	65,8	66,0	66,5
Nem tanuló 0–14 éves	6,1	7,5	7,8	8,2	7,6
Nappali általános iskolás	8,8	10,6	9,9	10,3	10,0
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	0,9	0,8	1,4	1,4	1,2
Nappali gimnáziumba járó	2,1	1,7	1,0	0,9	1,3
Nappali egyéb érettségit adó középiskolás	2,3	2,7	2,2	1,8	2,2
Nappali főiskolás	1,0	1,3	0,8	0,5	0,8
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	1,6	1,5	0,6	0,5	0,9
Nappali egyéb 25 éves korig	0,4	0,2	0,2	0,1	0,2
15–19 éves dolgozó*	0,4	0,3	0,6	0,8	0,6
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,4	0,2	0,7	0,9	0,6
20–25 éves dolgozó*	5,4	5,9	6,5	5,8	5,9
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	1,1	1,2	2,5	2,8	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségit adó középiskola/szakmunkásképző és szakiskola	5,1	5,5	2,4	1,9	2,9
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékban	86,6	91,7	79,7	72,0	80,3
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	6,7	2,5	10,8	14,6	10,0
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	6,7	5,8	9,5	13,5	9,8
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	28,4	27,6	12,6	10,2	17,1
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	11,8	12,0	24,5	29,2	21,8
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	59,8	60,4	62,9	60,6	61,0

M6. táblázat: A fiatalok oktatásban való részvétele a település típusa szerint, teljes minta N = 23 541

2000	Budapest	Megyei jogú város	Egyéb város	Község	Összesen
Felnőtt	69,7	66,2	66,9	67,0	67,2
Nem tanuló 0–14 éves	5,9	7,6	8,0	7,9	7,6
Nappali általános iskolás	8,0	10,3	9,1	10,5	9,7
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	0,6	0,7	1,0	1,3	1,0
Nappali gimnáziumba járó	2,0	1,6	1,2	1,0	1,3
Nappali egyéb érettségit adó középiskolás	3,4	2,6	2,1	2,2	2,4
Nappali főiskolás	1,4	1,5	0,8	0,6	1,0
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	1,5	1,6	0,6	0,4	0,9
Nappali egyéb 25 éves korig	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5
15–19 éves dolgozó*	0,3	0,4	0,8	0,7	0,6
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,3	0,2	0,5	0,6	0,4
20–25 éves dolgozó*	5,4	5,8	6,7	4,9	5,6
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	1,1	1,3	2,0	2,5	1,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségit adó középiskola/szakmunkásképző és szakiskola	9,5	6,4	3,4	2,4	3,9
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	90,9	91,4	79,3	80,6	84,1
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	4,5	2,5	8,3	9,1	6,8
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	4,6	6,1	12,4	10,3	9,2
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	30,8	28,2	15,0	13,2	19,7
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	11,4	12,7	19,5	29,1	20,0
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	57,8	59,1	65,6	57,7	60,3

M6. táblázat: A fiatalok oktatásban való részvétele a település típusa szerint, teljes minta, N = 22 983

2001	Budapest	Megyei jogú város	Egyéb város	Község	Összesen
Felnőtt	73,3	69,4	66,9	65,6	67,8
Nem tanuló 0–14 éves	5,3	7,3	8,1	8,7	7,8
Nappali általános iskolás	7,3	8,8	9,4	10,6	9,4
Nappali szakmunkásképző, szakiskolás	0,5	0,8	1,2	1,6	1,2
Nappali gimnáziumba járó	2,7	1,7	1,7	1,5	1,8
Nappali egyéb érettségit adó középiskolás	3,2	2,1	2,7	2,1	2,4
Nappali főiskolás	0,6	1,3	0,8	0,6	0,8
Nappali egyetem, posztgraduális képzés	1,1	2,5	0,5	0,5	1,0
Nappali egyéb 25 éves korig	0,3	1,0	0,6	0,5	0,6
15–19 éves dolgozó*	0,4	0,0	0,7	0,7	0,5
15–19 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,1	0,1	0,5	0,6	0,4
20–25 éves dolgozó*	4,8	4,3	5,3	4,8	4,9
20–25 éves nem tanuló, nem dolgozó	0,4	0,7	1,6	2,3	1,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Érettségit adó középiskola/szakmunkásképző és szakiskola	12,7	4,7	3,5	2,2	3,5
Tanuló 15–19 éves a korcsoport százalékában	93,0	97,2	84,3	83,1	87,4
Nem tanuló, nem dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	1,7	2,3	6,6	7,6	5,5
Dolgozó 15–19 éves a korcsoport százalékában	5,3	0,5	9,1	9,2	7,0
Tanuló 20–25 éves a korcsoport százalékában	18,1	46,2	18,9	13,1	22,8
Nem tanuló, nem dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	6,1	7,7	18,7	28,3	18,4
Dolgozó 20–25 éves a korcsoport százalékában	75,8	46,1	62,4	58,6	58,8

FÜGGELÉK

MOLNÁR GYÖRGY

AZ ADATÁLLOMÁNY ÉS A ROTÁCIÓS PANEL

1. A háztartási költségvetési felvétel néhány jellegzetessége

A KSH minden évben valamivel több mint tízezer háztartás részvételével készíti el a háztartási költségvetési felvételt (HKF), amelynek összefoglaló eredményeit a *Családi költségvetés adattár* (2000-től Háztartás-statisztikai Évkönyv) című, évente megjelenő kiadványsorozatban publikálja. Az adatfelvétel módszertanát ezek a kötetek tartalmazzák, itt nem térünk ki részletes ismertetésükre. A teljes HKF adatbázisán alapuló számításokra a kötet mindkét tanulmányában a *teljes minta* kifejezéssel hivatkozunk, megkülönböztetve ezeket a panelrészmintán alapuló számításoktól.

Az adatfelvétel részben havi naplóvezetésen, részben éves kikérdezésen alapul. Az éves kikérdezést évente változóan egy vagy két alkalommal, a következő év első negyedében, az adóbevallások idején bonyolítják le. Ennek során valamennyi jövedelmi kategóriában, valamint az élelmiszerek és az élvezeti cikkek kivételével a fontosabb és/vagy nagyobb kiadási tételek esetében is megkérdezik az egész évre vonatkozó értékeket. Ha az éves kikérdezést két részletben bonyolítják le, akkor különválasztják a kiadásra és a jövedelemre vonatkozó kérdéseket. Amennyiben a háztartás részt vett a havi naplóvezetésben, de egyik vagy mindkét éves kikérdezés valamilyen okból meghíúsult, akkor a KSH munkatársai a havi adatok és a többi háztartás átlagának figyelembevételével imputálják a megfelelő éves értékeket. A teljes mintában általában 6-6,5 százalék, 2001-ben valamivel több, mint 8 százalék volt az ilyen módon imputált háztartások aránya.

Ez az eljárás véleményünk szerint erősen vitatható. Elemzésünk azt mutatta, hogy az ilyen módon imputált háztartások döntő többsége vagy az első, vagy a tizedik jövedelmi tizedbe került. Nagyon sok esetben olyan havi adatfelvétel adatait szorozták fel 12-vel, amelyben lényegében nem volt jövedelem (ami erősen valószínűsíti, hogy már a havi adatközlés, naplózás sem volt megfelelő). Más esetekben viszont egy-egy kiugró jövedelmi tétel (például a decemberi jutalmak) lett 12-vel szorozva, ami kiugróan magas jövedelmet eredményezett.

Elképzelhető, hogy ez az eljárás a publikált átlagos jövedelmi és kiadási értékeket talán kevésbé torzírtja. A meghíúsult megfigyelések figyelembevétele azonban a mi elemzési céljainknak egyáltalán nem felel meg (különösen a panel esetében), ezért a teljes mintából is elhagytuk azokat. A meghíúsult megfigyelések elhagyása után 1998-tól kezdődően minden évben mintegy 9500 háztartás található a teljes mintákban.

A szokásos adatimputálás egy másik esete, amikor az éves kikérdezés nem hiúsult meg, de a jövedelemként megjelölt összeg nem felel meg a törvényi szabályozásnak (például a nyugdíj alacsonyabb a nyugdíjminimumnál). A KSH imputálási gyakorlata ebben az esetben az, hogy a törvényi minimumot nem elérő jövedelmi tételeket a minimális szintre emelik. A nyugdíjak esetében ez az imputálási gyakor-

lat egyes években azt jelentette, hogy a rokkantsági és özvegyi nyugdíjakat is az öregségi nyugdíjminimum szintjére emelték, holott azok értéke nem feltétlenül kell, hogy elérje a nyugdíjminimumot.

Részletesen megvizsgáltuk azoknak a jövedelmi tételeknek az esetét, amikor a törvényben meghatározott érték bizonyos paraméterek függvényében egyértelműen rögzített (például családi pótlék), vagy a minimális mellett maximális értéke is van (például a munkanélküli-támogatások különböző formái). Egyértelműen megállapítható volt, hogy ezekben az esetekben egyformán valószínű mindkét irányú eltérés. Emiatt a szokásos imputálási gyakorlat torzítja az eredeti adatfelvételt, és csökkenti az egyenlőtlenségeket.

Az éves kikérdezéskor megghiúsult megfigyelések elhagyásából és a KSH gyakorlatához képest sokkal kisebb mértékű és óvatosabb imputálásból adódik, hogy a teljes minta alapján elvégzett számításaink kismértékben különböznek a KSH által publikált adatoktól.

A tanulmányok során végig a háztartások *nettó jövedelmével* számolunk. Az általunk alkalmazott jövedelemfogalom tartalmazza a saját termelésből történő fogyasztás értékét és a mezőgazdasági bevételek és kiadások egyenlegét is. A jövedelem képzésekor figyelembe vettük a háztartáson kívülről kapott, illetve háztartáson kívülre adott támogatások egyenlegét is. A KSH szokásos fogalomhasználatától eltérően jövedelemként vettük számba az ingó és ingatlan vagyontárgyak eladásából, a szociálpolitikai kedvezményből, a kárpótlási jegy hasznosításából, valamint a kapott vagyon eladásából származó jövedelmet. Ennek fő oka az volt, hogy lehetőség szerint elkerüljük a negatív jövedelmeket. Ezt a célt néhány mezőgazdasági vállalkozó esetében nem sikerült megvalósítani. Évenként egy-három háztartás esetében előfordult, hogy a mezőgazdasági kiadások meghaladták nemcsak a mezőgazdasági bevételeket, hanem a háztartás összes jövedelmét is. Ezekben az esetekben a háztartások hitelből vagy korábbi megtakarításaikból finanszírozták megélhetésüket, ezek a tételek azonban nem részei a jövedelemnek. Azoknak az egyenlőtlenségi mutatóknak az esetében, amikor nem lehet negatív jövedelemmel számolni, az érintett háztartásokat elhagytuk a mintából.

A kiadási adatok értelmezésekor, különösen a kiadási mobilitás esetében, azt is figyelembe kell vennünk, hogy számos kiadási tételre vonatkozóan csak a havi értékeket ismerjük. Az éves adat előállításakor ezt szorozzuk 12-vel. Ez az eljárás alkalmanként jelentős, a valóságot nem tükröző ingadozást vihet az adatokba. Példaként említhető, hogy december hónapban mind az élelmiszer-, mind pedig az élvezetecikk-kiadások jellemzően magasabbak. A panelben szereplő háztartásokat viszont nem feltétlenül ugyanabban a hónapban kérdezték meg minden évben.

1993 előtt a HKF előállítása során a jövedelmeket csak a havi (illetve akkor többnyire két hónapig tartó) naplóvezetés során kérdezték, az éves kikérdezés csak a nagyobb kiadási tételekre vonatkozott. Ennek a ténynek fontos következménye van az 1993 előtti és utáni HKF-adatok összehasonlíthatóságát illetően. Egy rövidebb időszakot tartalmazó hosszabb időszakon ugyanis a szokásosan alkalmazott egyenlőtlenségi mérőszámok szükségképpen alacsonyabb értéket szolgáltatnak, mint a rövidebb időszakon. Tehát az éves adatokon alapuló egyenlőtlenség

mindig kisebb, mint az adott éven belüli havi adatokon alapuló. (Elméletileg egyenlőség is fennállhat, mégpedig abban az esetben, ha az éves és a havi jövedelmek hányadosa minden egyes háztartás esetében pontosan ugyanakkora. A valóságban ez nyilván nem fordul elő.) A tétel bizonyítása megtalálható például Shorrocks [1978]-ban.

Ez azt jelenti, hogy *az 1993 előtti és az 1993-tól kezdődő állományok jövedelmi adatai csak erős fenntartásokkal hasonlíthatók össze* (mi nem is tesszük ebben a kötetben). Ez a megjegyzés különösen fontos a tranzíció előtti és utáni jövedelemegyenlőtlenségek esetleges összehasonlítása esetén. *Az 1993 előtti jövedelemegyenlőtlenségek felülbecsültek a későbbiekhez képest, ennek következtében az egyenlőtlenség növekedése alábecsült.*

2. A rotációs panelek előállítása

A KSH mintavételi eljárásából adódóan elvileg minden háztartás három évig marad a HKF-mintában. Ebből az következik, hogy a mintából bármelyik három évre vonatkozóan előállítható egy, a teljes minta harmadát kitevő rotációs panel. A rotációs elnevezés abból ered, hogy minden évben a minta harmada kikerül, tehát két egymást követő – két közös évet tartalmazó – hároméves panel kétharmada ugyanazokból a háztartásokból áll. A gyakorlatban – az adatfelvételben való ismételt részvétel nagyarányú megtagadása miatt – a panelek mérete jóval kisebb az elméleti értéknél. A HKF-ből nyerhető panelekkel a KSH sohasem foglalkozott, mi állítottuk elő azokat.

A rotációs panelek értelmezéséhez még egy megjegyzést kell tenni. A HKF mintavételének alapja a lakás. Ha tehát valamelyik háztartás – vagy annak egy része – időközben elköltözik, akkor az automatikusan kikerül a mintából, nem követik a velük történeteket. Ebben az értelemben tehát csak kvázipanelről beszélhetünk.

A kötet első tanulmányában felhasználtuk az 1993–1995 és az 1996–1998 közötti időszakokra vonatkozóan korábban előállított rotációs paneleket is.¹ 1995 és 1996 között a teljes mintakeretet kicserélték, ezért nincs a két hároméves panelciklust átfedő panel.

Eredeti elképzelésünk az volt, hogy ezt követően három rotációs panelt állítunk: az 1997–1999, 1998–2000 és 1999–2001 évi három-három éves időszakokra vonatkozóan. Sajnos, az 1997–1999 közötti időszakban olyan nagy mértékű volt az ismétlődő lekérdezések megtagadása, hogy a mindhárom évi HKF háztartásai között szereplő, egyszer sem megghiúsult háztartási kikérdezések száma mindössze 1236 volt. Ezen belül mindössze 64 darab (5,2 százalék) volt a budapesti háztartások száma. A panel kis mérete, ezen belül különösen Budapest rendkívül alacsony aránya lehetetlenné tette a minta reprezentatívvá tételét. Ezért erre az időszakra vonatkozóan nem végeztük el a panelvizsgálatokat. Szerencsére a korábbi, 1996–1998 közötti panel lefedte ennek az időszaknak az elejét, így nem képződött „folytonossági hiány” az egyes évek között, aminek a mobilitási elemzések szempontjából van nagy jelentősége.

Az ismétlődő lekérdezések sikertelenségének oka kettős. Az egyik egy speciális, 1997-re vonatkozó helyzet. Ebben az évben a szokásosnál kisebb volt a teljes minta mérete: 7560 háztartás, amelyből mintegy 7000 volt a nem megghiúsultak száma. A mintán belül mindössze 9 százalék volt Budapest aránya.

A másik ok általános, ami ismételten felveti a KSH által alkalmazott mintavételi eljárás problémáit, amelyekről az előbbiekben hivatkozott tanulmányokban is

¹ Ezek előállításáról lásd *Kapitány-Keszthelyiné-Molnár* [1999], *Kapitány-Molnár* [2001], [2002], *Molnár* [2002].

írtunk. A teljes minta méretének biztosítása érdekében a KSH természetesen alkalmazza a pótcímek rendszerét, nincs viszont külön pótcímlista az előző vagy előző két évben, az adatfelvételben részt vett háztartások körére. Vagyis először eleve elhagyják a minta harmadát, és csak utána derül ki, hogy a mintában bentmaradók vállalják-e az adatszolgáltatást a következő évben is. Ez azt jelenti, hogy ha egy ilyen háztartás megtagadja a részvételt a további lekérdezésben (vagy egyszerűen csak nem találták otthon), akkor helyére olyan háztartás kerül, amelyik első ízben került be a mintába. Így fordulhat elő, hogy az elvileg egyharmados panelminta általában csak egyhatod körül mozog.

Ezen a helyzeten könnyen lehetne segíteni, ha volna két speciális, rétegzett pótcímlista a második, illetve a harmadik éve a mintában lévő háztartások körére is, vagyis nem hagynák el eleve a minta harmadát. (A rétegzésre azért van szükség, mert egyes csoportok – például a viszonylag frissen nyugdíjazott tagot tartalmazó háztartások – egyébként még a jelenleginél is túlreprezentáltabbá válnának a mintában.) Ez a mintavételi korrekció nem csupán a panel előállítására, hanem a mintavételi hiba csökkentése miatt is fontos volna. Az egyharmados rotációs arány ugyanis ideálisnak volna tekinthető a statisztikai hiba csökkentése, az egymást követő évek adatainak összhangja szempontjából is.

Külön ki kell emelni a Budapesttel kapcsolatos nehézségeket is. 1998-tól kezdve a teljes mintában Budapest részaránya többé-kevésbé megfelel a lakosságárányának, a panelben azonban már jóval kisebb a főváros súlya. A budapesti adatok minősége is jóval alatta marad az átlagosnak. Itt sokkal nagyobb az adattisztítási szükséglet, jóval több az adatokon belüli belső ellentmondás. Ez a panel összeállítása során válik különösen egyértelművé, amikor egyes adatoknak (például a születés időpontja) értelemszerűen változatlanoknak kellene maradniuk az időben, vagy nem csökkenhetnének (mint a legmagasabb iskolai végzettség).

A vizsgált időszak másik két rotációs paneljének mérete elfogadható volt. Az 1998–2000-es panel 1891 háztartásból áll, melyek taglétszáma 1998-ban 4887, 1999-ben 4776, 2000-ben pedig 4673 személy volt. Az 1999–2001-es panelben 1732 háztartás van, közülük 1611 töltötte ki a kiegészítő kérdőívet is. A személyek száma évenként rendre: 4421, 4334 és 4285.

A konzisztencia érdekében a *súlyozást* az eredetileg tervezett három panelciklus közös évére, 1999-re végeztük el. Ezt a megoldást az 1997–1999-es panel kiesése után is megtartottuk. A súlyozáshoz az iteratív skálázás módszerét alkalmaztuk (lásd Darroch–Ratcliff [1972]). Az eljárás legfontosabb előnyei közé tartozik, hogy megőrzi az eredeti mintasúlyoknak azt a tulajdonságát, hogy az egyes háztartások minden tagjának azonos a súlya. További előnye, hogy eleve biztosítja a súlyok nem negativitását, és lehetőséget ad azok ésszerű keretek között tartására is. Az eljárás a következő feladatot oldja meg:

$$\min \sum_{j=1}^n [w_j (\log w_j - \log w_j^0) - (w_j - w_j^0)],$$

feltéve a $\sum_{j=1}^n w_j q_{ij} = c_i$, $i = 1, 2, \dots, m$ kalibrálási egyenletek és az esetleges

$l \leq w_j \leq u$, $j = 1, 2, \dots, n$ korlátok teljesülését, ahol

- n a háztartások száma a mintában;
- w_j^0 és w_j az eredeti mintasúlyok, illetve a kalibrált súlyok;
- q_{ij} az i -edik kontrollváltozó értéke a j -edik háztartásban;
- c_i az i -edik kontrollváltozó értéke a teljes népességben;
- l és u a kalibrált súlyokra adott alsó, illetve felső korlát.

Tekintettel a panelek viszonylag kis méretére és Budapest alacsony arányára a korábbiaktól eltérően nem alkalmaztunk Magyarország régiói szerinti területi kalibrálást.

A következő tényadatokra kalibráltunk:

- nőkre és férfiakra külön-külön a [0–19], [20–34], [35–54] és [55–] éves korosztályok létszáma;
- alkalmazottak (beleértve az alkalmi munkából élőket) száma;
- vállalkozók és segítő családtagjaik száma;
- nyugdíjasok száma;
- gyesen, gyeden, gyeten, szülési szabadságon lévők száma;
- tanulók száma;
- nem tanuló gyerekek száma;
- a teljes népesség létszáma megyei jogú városban, illetve egyéb településen élők bontásban;
- az aktív keresők (alkalmazottak és vállalkozók együtt) száma megyei jogú városban, illetve egyéb településen élők, valamint háromfokozatú iskolai végzettség szerinti bontásban;
- az összes, az egyszemélyes és a gyermekes háztartások száma.

A fenti felsorolásban megyei jogú városon Budapestet, a megyeszékhelyeket és Dunaújvárost, Hódmezővásárhelyt, Nagykanizsát és Sopront értjük. A háromfokozatú iskolai végzettség: középfokú végzettség alattiak, középfokú és felsőfokú végzettségűek.

A súlyozási eljárás során előre megadott külső korlátokat használtunk annak érdekében, hogy néhány extrém esetben ne kapjunk túlságosan kicsiny vagy túlságosan nagy súlyokat. Mindkét panel esetében 600 volt az alsó és 12000 a felső korlát. Mindkettőt csak néhány háztartás éri el.

A súlyozás során alkalmazott kontrollváltozók²

Háztartásokban élő népesség: férfi–nő, négy korcsoport bontásban

Férfi	0–19 éves	1 235 324
Férfi	20–34 éves	1 140 755
Férfi	35–54 éves	1 381 483
Férfi	55– éves	1 022 797

² A sarokszámok előállításáért Keszthelyiné Rédei Máriaának és Soukup Istvánnak, a KSH munkatársa-
inak tartozunk köszönettel.

Nő	0–19 éves	1 178 601
Nő	20–34 éves	1 093 996
Nő	35–54 éves	1 442 111
Nő	55– éves	1 518 790
Összesen		10 013 857

Háztartásokban élő népesség: nagyváros, egyéb település bontásban

Nagyváros	3 871 814
Egyéb település	6 142 043
Összesen	10 013 857

Aktív keresők: iskolai végzettség és településtípus szerinti bontásban

Megnevezés	Nagyváros	Egyéb település	Összesen
Legfeljebb alapfokú végz.	548 154	1 270 207	1 818 361
Legfeljebb középfokú végz.	572 614	630 364	1 202 977
Magasabb végzettség	398 092	238 334	636 426
Összesen	1 518 850	2 138 905	3 657 765

Aktivitás

Alkalmazásban álló + szövetkezeti tag + alkalmi munkás	3 157 798
Vállalkozó + segítő családtag	499 967
Nyugdíjas	2 859 813
Gyes, gyed, gyet, szülési szabadságon lévő	289 981
Tanuló	1 658 892
Nem tanuló gyerek	766 950

Háztartásadatok

Egytagú háztartások	900 303
Gyerekes háztartások	1 340 451
Összes háztartás	3 766 109

Irodalom

- DARROCH, J. N.–RATCLIFF, D. [1972]: Generalised iterative scaling for log-linear models. *Annals of Mathematical Statistics*, Vol. 43, 1470–1480. o.
- KAPITÁNY ZSUZSA–MOLNÁR GYÖRGY [2001]: A magyar háztartások jövedelmi-kiadási egyenlőtlenségei és mobilitása, 1993–1998. MT-DP 2001/15, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- KAPITÁNY ZSUZSA–MOLNÁR GYÖRGY [2002]: Egyenlőtlenség és mobilitás a magyar háztartások jövedelmében, kiadásában és tartós fogyasztási cikkeinek állományában. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz. 1015–1041. o.
- KAPITÁNY ZSUZSA–KESZTHELYINÉ RÉDEI MÁRIA–MOLNÁR GYÖRGY [1999]: A „rejtőzködő” panel. *Statisztikai Szemle*, 10–11. sz. 833–843. o.
- KSH [1997]: A háztartási költségvetési felvétel módszertana. *Statisztikai Módszertani Füzetek*, 37. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [2003]: Háztartás-statisztikai Évkönyv, 2002. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [különböző évek]: Családi költségvetés adattár. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- MOLNÁR GYÖRGY [2002]: A KSH Háztartási Költségvetési Felvételéből kialakítható „Rotációs Panel” előállításának módszertani leírása. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Az NKFP Tudás alapú gazdaság és munkaerőpiac Magyarországon a XXI. században című programja keretében készült tanulmány. 21 oldal.
- SHORROCKS, A. F. [1978]: Income Inequality and Income Mobility. *Journal of Economic Theory*, 19. 376–393. o.

Melléklet

Kiegészítő kérdőív a háztartási költségvetési felvételben 3. éve részt vevő háztartások számára

Megye:
Település:

Számlálókörzet száma:
Lakás sorszáma:
Háztartás sorszáma:
Az összeíró kódszáma:
Meghiúsulás oka:

I. A HÁZTARTÁS ANYAGI HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA

1. Hogyan változott az Önök anyagi helyzete az elmúlt 3 évben?

lényegesen javult (1), kissé javult (2), nem változott (3), kissé romlott (4),
lényegesen romlott (5), nem tudja, nem válaszolt (9)

☐

2. Ha az elmúlt 3 évben romlott az anyagi helyzetük, akkor azt mi okozta?

LEGFELJEBB 3 VÁLASZ, FONTOSSÁGI SORRENDEN

születés, beköltözés (01), a háztartás összetételének megváltozása (válás, elköltözés, haláleset) (02), nyugdíjassá válás, ill. gyes, gyed, gyet igénybevétele (03), átmeneti vagy tartós munkanélküliség (04), betegség (05), kieső jövedelem katonaság, tanulás miatt (06), jövedelemcsökkenés más okból (07), jövedelmük nem tartott lépést az áremelkedéssel (08), többletkiadásai merültek fel: gyermek(ek) növekedése miatt (09), egyéb okból (10), más háztartástól kapott támogatás csökkenése, megszűnése miatt (11), egyéb (12), nem tudja, nem válaszol (99)

3. Ha az elmúlt 3 évben romlott az anyagi helyzetük, akkor erre hogyan reagáltak?

LEGFELJEBB 5 VÁLASZ FONTOSSÁGI SORRENDEN

Sikertelenül megpróbálták valamilyen módon növelni jövedelmüket: korábbanál többet dolgoztak (01), (új) munkahelyet kerestek (02), vállalkozásba kezdtek (03), át-, vagy továbbképzésen vettek részt (04), egyéb módon (05)
Csökkentették rendszeres kiadásait: élelmiszer (11), ital, kávé, cigaretta, üdítő (12), fűtés, áram, gáz (13), egyéb rendszeres kiadások (14), szinte mindegyiket ezek közül (15) EBBEN AZ ESETBEN (11)-(14)-ET NE JELÖLJÉK MEG!
Csökkentették egyéb kiadásait: ruházkodás (21), közlekedés (22), gyerekek oktatása, képzése (23), kulturális, szórakozásra fordított (24), utazás, üdülés (25), támogatás háztartáson kívülre (26), elhalasztották a tartós javak szükséges cseréjét (27), elhalasztották a lakásfelújítást, karbantartást (28), elhalasztottak tervezett nagyobb beszerzést (29), más, eddig nem említett kiadás csökkentése (30)

*Tartalékaikat hasznosították és vagyonukat felhasználták: részben felhasználták korábbi megtakarításaikat (41), teljes egészében felhasználták korábbi megtakarításaikat (42), korábbanál kevesebb pénzt tettek félre (43), ingatlant értékesítettek (44), eladták autójukat (45), egyéb vagyontárgyat értékesítettek (46)
Egyéb megoldás: kölcsönt vettek fel (51), elzálogosították értékeiket (52), egyéb megoldást kerestek (53), nem tudja, nem válaszol (99)*

4. Ha nem változott az anyagi helyzetük, akkor a szinten tartáshoz szükséges volt-e a korábbinál többet dolgozni?

igen (1), nem (2), nem tudja, nem válaszol (9)

☐

5. Ha az elmúlt 3 évben javult az anyagi helyzetük, akkor azt elsősorban mi okozta?

LEGFELJEBB 3 VÁLASZ, FONTOSSÁGI SORRENDENBEN

a háztartás összetételének megváltozása (1), munkanélküliség megszűnése (2), munkába állás tanulásból, betegségből, gyerekgondozásból (3), korábbanál magasabb jövedelem (4), különmunka lehetőségek növekedése (5), korábbanál magasabb egyéb jövedelem vagy korábbi teher megszűnése (6) örökség, egyéb háztartáson kívülitől kapott egyéb vagyon, támogatás (7), egyéb ok (8), nem tudja, nem válaszol (9)

☐
☐
☐

6. Ha az elmúlt 3 évben javult az anyagi helyzetük, akkor erre hogyan reagáltak?

LEGFELJEBB 3 VÁLASZ, FONTOSSÁGI SORRENDENBEN

kevesebbet dolgoztak (01), vállalkozásba kezdtek (02)

Növelték rendszeres kiadásait: élelmiszer (11), ital, kávé, cigaretta, üdítő (12), fűtés, áram, gáz (13), egyéb rendszeres kiadások (14), szinte minden rendszeres kiadásukat (15) EBBEN AZ ESETBEN (11)-(14)-ET NE JELÖLJÉK MEG!

Növelték egyéb kiadásait: ruházkodás (21), közlekedés (22), gyerek(ek) oktatása, képzése (22), kultúrára, szórakozásra fordított (24), utazás, üdülés (25), támogatás háztartáson kívülinek (26), növelték megtakarításaikat (27), törlesztették korábbi tartozásaikat (28), felújították lakásukat (29), autót vettek, lecserélték korábbi autójukat (30), egyéb tartós fogyasztási cikket vásároltak (31), ingatlant vásároltak (32)

Egyéb módon reagáltak (51), nem tudja, nem válaszol (99)

☐
☐
☐

II. GYERMEK(EK)KEL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK

7. Összesen hány gyermeket nevelt fel vagy nevel az Önök családja?
ebből: a már nem a háztartásban élő gyermek(ek) száma?

HA 0 A VÁLASZ, AKKOR VÉGE A KIKÉRDEZÉSNEK

☐
☐

8. Az összes gyerek közül hány gyerek kapott, illetve kap jelentős segítséget az Önök háztartásától önálló lakhatása megteremtéséhez?

HA 0 A VÁLASZ, AKKOR UGRÁS A 11. KÉRDÉSRE

☐
☐

9. Jelent-e, jelentett-e anyagi, illetve életvitelükben hozott áldozatot az Önök háztartása számára a gyerek(ek) lakáshoz juttatása?
 nem jelentett áldozatot (1), csekély áldozatot jelentett (2), jelentőset (3), súlyosat (4), nem tudja, nem válaszol (9)

☐

10. Amennyiben bármilyen mértékű áldozatot jelentett, milyen formában valósult ez meg?

LEGFELJEBB 3 VÁLASZ, FONTOSSÁGI SORRENDENBEN

korábbanál kisebb vagy rosszabb lakásba költöztek (01), jelentősen többet dolgoztak (02), csökkenteni kellett alapvető kiadásait (03), lemondtak utazásról, üdülésről, szórakozásról (04), lemondtak tartós javak beszerzéséről (05), lemondtak saját lakásuk felújításáról (06), eladták telküket, nyaralójukat, egyéb ingatlant (07), eladták autójukat (08), felszámolták biztosításukat, más célra szánt megtakarításukat (09), kölcsönt vettek fel (10), egyéb (11), nem tudja, nem válaszol (99)

11. A háztartás által felnevelt, már nem a háztartásban élő (felnőtt) gyermek(ek) legmagasabb iskolai végzettsége (az ilyen végzettségűek számát kérjük megadni):

legfeljebb általános iskola, polgári
 szakmunkásképző, szakiskola
 gimnáziumi érettségi
 egyéb érettségi

érettségire épülő szak-, felsőfokú képzés
 főiskola, egyetem
 nem tudja, nem válaszol

12. Az előző kérdésben említett gyerek(ek) közül hányan munkanélküliek?

☐

13. A háztartás anyagi helyzetének alakulása az elmúlt 3 évben befolyásolta, befolyásolja-e a gyerek(ek) továbbtanulására vonatkozó döntéseiket?
 nem vonatkozik rá a kérdés (0), igen (1), nem (2), nem tudja, nem válaszol (9)

☐

14. A háztartás anyagi helyzetének alakulása az elmúlt 3 évben befolyásolta, befolyásolja-e a gyerek(ek) részvételét különórákon, szakkörökön, sportkörökön stb.
 nem vonatkozik rá a kérdés (0), igen (1), nem (2), nem tudja, nem válaszol (9)

☐

15. Súlyos terhet jelentett-e az elmúlt 3 évben Önök számára gyermekeik iskoláztatása?
 nem vonatkozik rá a kérdés (0), igen, külön- vagy többletmunkákat kellett vállalni (1), igen, csökkenteni kellett kiadásait (2), igen, egyéb terhet jelentett (3), nem jelentett súlyos terhet (4), nem tudja, nem válaszol (9)

☐